

PAVILON MARIE TEREZIE VE VELTRUSECH

HISTORICKÝ PRŮZKUM K DĚJINÁM STAVBY

PETRA NAČERADSKÁ

V okrese Mělník, na pravém břehu Vltavy, se v sousedství stejnojmenné obce nachází státní zámek Veltrusy s rozlehlým parkem, zbudovaný rodem Chotků. Pro dějiny této lokality, tzv. Ostrova, byla v mnohém určující blízkost řeky – Vltava přinášela zdejším obyvatelům užitek, ale i zkázu. Svoji sílu ukázal vodní živel především v roce 2002, kdy řeka zatopila celý areál, včetně zámku. Do následně zahájené obnovy zámeckého areálu, v posledních letech finančně podpořené dotací z Integrovaného operačního programu, pak citelně zasáhla poslední velká voda v červnu 2013.

Jedním z objektů, které na svoji komplexní obnovu stále čekají, je takzvaný pavilon Marie Terezie v nejsevernější položené části zámeckého parku. Zajišťovací práce a konzervace stavby v roce 2003 představovaly první krok k záchraně tohoto klasicistního pavilonu. Jeho architektura je podle PhDr. Mojžíry Horyny sice kvalitativně slabší než stavby Laudonova pavilonu a Chrámu přátel zahrad a venkova ve zdejším parku, ale nese i soubor hodnotných architektonických detailů, které je třeba budoucnosti zachovat v naprosté úplnosti.¹⁾ V důsledku poslední povodně půjde o záchranu na poslední chvíli, neboť voda, která pavilon zaplavila do výšky cca 3,6 m, napáchala na neopraveném objektu značné škody.

Každé obnově památky by měl předcházet stavebně-historický průzkum, jehož nedílnou součástí jsou archivní rešerše. Podrobný archivní výzkum k dějinám pavilonu Marie Terezie však dosud proveden nebyl. V literatuře se opakovaně uvádí, že pavilon byl projektován již v roce 1799 a vystavěn v letech 1811–1813. Zřejmě poprvé tuto informaci publikoval roku 1917 Adolf Wenig ve své monografii o veltruském zámeckém areálu.²⁾ Miroslav Brožovský, který ji ve své publikaci o Veltrusech přejal, vyslovil logickou domněnku, že autorem projektu z roku 1799 mohl být architekt Mathias Hummel, který v té době pro Chotky navrhoval jiné stavby na Ostrově.³⁾ Obojí tvrzení je – ve světle nynějších zjištění – mylné, stejně jako závěry archivního výzkumu provedeného v rámci stavebněhistorického průzkumu veltruského areálu v roce 1979.⁴⁾ Ten se zřejmě omezil na prohlédnutí věcně řazené registratury archivu velkostatku Veltrusy a na základě spisu, který se v ní nacházel,⁵⁾ datoval pokus o úpravu pavilonu na památník válečné slávy do roku 1822. Že jde o nesprávnou interpretaci, uvidíme v dalších částech článku; na tomto místě je však třeba

Obr. 1: Veltrusy (okres Mělník), pavilon Marie Terezie v parku, současný stav (foto P. Načeraďská, 2012).

ba podotknout, že v době tehdejšího výzkumu nebyly ještě uspořádány, a tedy přístupné, všechny chotkovské archivní fondy.

Díky zapojení Národního památkového ústavu v Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) byla nyní příležitost pojmout výzkum širěji a důkladně zpracovat především všechny dochované archivní prameny.⁶⁾ Jak se ukázalo, právě v případě pavilonu Marie Terezie byly zprávy získané archivním průzkumem naprosto zásadního významu, neboť jakkoli pečlivá prohlídka stavby by nemohla odhalit jisté překvapivé okolnosti jejího vzniku, o nichž bude řeč níže. Objasnit dějiny stavby pavilonu bylo ovšem jen jedním z cílů výzkumu. Naši am-

1) M. Horyna, Veltrusy, státní zámek. Stavebně-historický průzkum. IV. svazek: Objekty v zámeckém parku. SÚRPMO Praha 1979, nevydaný strojopis, s. 30.

2) A. Wenig, Veltrusy, park a zámek. Praha: F. Topič 1917, (edice Umělecké památky 8), s. 30.

3) M. Brožovský, Veltrusy. Průvodce. Praha Středisko státní památkové péče a ochrany přírody středočeského kraje 1973, s. 39–40.

4) M. Horyna, o. c. v pozn. 1.

5) Státní oblastní archiv (dále SOA) Praha, fond Velkostatek (dále VS) Veltrusy, inv. č. 276, sign. Oec XV / fasc. I. Zámecký park, zelinářská a okrasná zahrada, 1796–1891, kart. 100. Spis č. 3.

6) Příspěvek byl zpracován v rámci projektu „Každodenní život a kulturní vliv aristokracie v Českých zemích a ve střední Evropě v kontextu veřejně přístupných sídel ve správě NPÚ – instalace, prezentace, aplikace“, financovaného z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), identifikační kód projektu DF11P01OVV026.

bíci bylo zároveň lépe poznat i všechny okolnosti, obvykle ve stavebněhistorických průzkumech zmiňované málo nebo vůbec. Např. jakým způsobem byla celá akce organizována, jakou roli v ní hrál stavebník, projektant, stavební ředitel velkostatku, ředitel panství, popř. další zaměstnanci velkostatku a zde pracující řemeslníci. Jaká pozornost byla věnována úpravě okolí stavby, aby došlo k naplnění koncepčního záměru v jeho celistvosti. Pozoruhodné je sledovat prostřednictvím písemných pramenů autentický myšlenkový proces u stavebníka, ukázat jeho znalosti v oboru architektury a určit, do jaké míry se coby diletující spolupojednat podílel na výsledné podobě budovy a jejího bezprostředního okolí. Jakoby mimochodem vyplývá z výsledků výzkumu i řada dalších, dílčích poznatků, ať už jde o ideologickou náplň sebereprezentace tehdejší aristokracie, o způsoby komunikace mezi zúčastněnými, o důvody změn v projektu či o technologii stavby (viz např. způsoby dopravy materiálu, zařízení na jeho vytahování do výše, provizorní zastřešení nedokončené stavby, úklid lešení na zimu, zpracování nátěrů, tmelů apod.). Co byla kdysi běžná praxe, může být dnes málo známé i odborné veřejnosti – a paradoxně teprve znovuobjevováním všech detailů si tak dokážeme opět vytvořit ucelený obraz „každodennosti“ v oblasti architektonické. Nynější snaha o návrat k tradičním materiálům a postupům v péči o památky nám může být motivací k tomu mnohdy pracnému znovuobjevování.

Cílem našeho článku, který odborné veřejnosti předkládá výsledky takto důkladně provedeného historického průzkumu, je tedy čtenáři názorně ukázat, do jakých podrobností lze rekonstruovat průběh stavby na základě archivních rešerší. Z tohoto důvodu byla před syntézou dána přednost textu, který je v maximální možné míře založen na citacích soudobých zpráv, nikoli na jejich současné interpretaci. Jsme přesvědčeni, že takto koncipovaný text zároveň přináší skutečně mimořádně velké množství nových informací, které budou užitečné nejen těm, kdož budou dále zkoumat stavební dějiny Veltrus, ale také historikům umění zabývajícím se jednotlivými umělci (Fischer, Joendl, Prachner) či stavebním historikům, kteří zde naleznou mnoho informací o průběhu staveb ve druhé dekádě 19. století.

JAN RUDOLF CHOTEK A PARK NA OSTROVĚ⁷⁾

Vznik pavilonu Marie Terezie, stejně jako vznik některých dalších parkových architektur na Ostrově, souvisí s jednou z nejvýznamnějších osobností veltruské historie, hrabětem Janem Rudolffem Chotkem (1748–1824). Jeho doba a především jeho dílo představuje mezník v dějinách veltruského areálu, jenž mu do značné míry vděčí za svou dnešní podobu.

V době, v níž Jan Rudolff panství definitivně přebírá, měl však areál za sebou již první výrazné období své existence. Rozhodnutí vybudovat zámek učinil první chotkovský majitel Veltrus, hrabě Václav Antonín. Ovlivnily jej zřejmě zvláštní přírodní podmínky místa, které byly odedávna určované bezprostřední blízkostí řeky Vltavy. V samém závě-

ru 17. století pak postihla povodí Vltavy navíc velká povodeň, která dosavadní prostor polí a lužních lesů severně od Veltrus proměnila k nepoznání. Vyhloubila zde totiž nové boční koryto, které spolu s hlavním vltavským tokem oddělilo velké území od okolní krajiny a uzavřelo ho ve svém středu. Byl tak vytvořen slavný veltruský „Ostrov“, který musel být pro svou izolovanost a určitou nedostupnost vnímán jako velmi atraktivní prostor, vhodný pro založení reprezentativního venkovského šlechtického sídla.

Hlavní záměcká budova byla budována podle plánů Giovanni Battisty Alliprandiho již v průběhu prvního desetiletí 18. století.⁸⁾ Základní dispozice celého areálu vznikla zřejmě velmi brzy poté. Vnitřní kompozici prostoru i jeho spojení s okolní krajinou tvoří mohutné aleje. Centrem se stal otevřený prostor zemědělsky obdělávaných polí po obvodu uzavřený stromovými alejemi, vodou a lužním lesem. Základní estetickou kvalitou místa se tak stala jeho izolovanost od okolí. Ve svém nitru pak areál působí jako ohromný krajinný „interiér“. Tento charakter si i přes pozdější změny udržel do současnosti.

V letech 1784 a 1785 vstoupila do dějin areálu opět velká voda. Dvě velké, bezprostředně po sobě následující povodně značně poničily areál. Především ale způsobily zánik bočního koryta řeky. Ostrov a s ním spojený exkluzivní charakter vodou uzavřeného místa přestal existovat. Přesně v této pro areál tak kritické době se hrabě Jan Rudolff Chotek ujímá svého majetku. Situace vyžadovala rychlé řešení. Povahu Jana Rudolffa dobře ilustruje fakt, že se nerozhodl pouze pro provedení nezbytných utilitárních oprav, ale situaci využil pro realizaci daleko širšího konceptu úpravy parku. Ten v mnoha směrech pozměnil původní barokní založení, jeho základní hodnoty však přesto zůstaly zachovány.

Pokud měl areál přežít, bylo nezbytné sem vrátit tekoucí vodu, na níž byl závislý lužní les. Vybudování vodního kanálu na místě dřívějšího bočního ramene řeky se stalo patrně prvním velkým rozhodnutím Jana Rudolffa Chotka, na nějž pak v dalších letech navázala řada kroků, jež v duchu oblíbených dobových koncepcí zahradních teoretiků Williama Chamberse a C. C. L. Hirschfelda postupně proměnily veltruský areál v romanticko-klasicistní přírodní krajinný park.

Většina původních barokních os byla zachována. Naopak nově byla vybudována rozsáhlá cestní síť parkového charakteru. Cesty na mnoha místech překračují pomocí mostků nový vodní kanál, a propojují tak vnitřek bývalého Ostrova s okolním prostorem. Návštěvník je tak přiveden do míst, kam dříve neměl přístup. Cestní systém tak souvisí i s dalším prvkem, který sice zcela nový není, avšak v nové koncepci našel hojně uplatnění, totiž s „výraznými místy“. Tato místa byla jako určité drobné „luxusní interiéry“ vkládána do velkého „přírodního“ celku parku. Návštěvník byl tak po průchodu otevřeným prostorem polí, luk či nečleněným porostem lesa přiveden do drobnějšího, stromy vymezeného místa s osobitou prostorovou režii. Právě taková místa pak nechal Jan Rudolff Chotek osazovat drobnými parkovými architekturami tvořícími jejich dominanty. Příkladem zde může být Chrám přátel venkova a zahrad, Dórký chrám (původně Starodórké posezení) a samozřejmě pavilon Marie Terezie. V poněkud jiném duchu, ale neméně výrazně, fungují stavby vázané na umělý vodní kanál:

⁷⁾ Za spolupráci na textu, týkající se širšího kontextu a uměleckohistorického zhodnocení stavby, děkuji kolegovi Mgr. Janu Holečkovi z NPÚ.

⁸⁾ K stavbě zámku viz článek PhDr. Zahradníka, který poprvé využil i prameny z Rodinného archivu Chotků: *P. Zahradník, O vzniku zámku ve Veltrusích, Průzkumy památek VIII, č. 2, 2001, s. 85–96.*

Egyptský kabinet, Laudonův pavilon, Červený mlýn a dnes již zaniklý objekt Dolního stavidla.

Pavilon Marie Terezie (obr. 1) je tradiční pavilonovou klasicistní architekturou. Je vyzdvižen nad čtvercovým půdorysem s nárožími armovanými trojicemi kamenných sloupů s toskánskými hlavicemi. Uzavírá jej nízká kopule krytá plechem. Předsazená nároží byla v prostoru střechy ještě zvyrazněna dekorativními terakotovými vázami. Obraz jednotlivých nároží tvoří vždy velká sloupová edikula nesená na stranách dvojicemi předsazených sloupů, nasazených na mohutné sokly a vynášejících obložené úseky kladí. Sloupy spojuje vpadlý pás kladí mezi nimi. Stěny jednotlivých stran pavilonu jsou na nárožích za sloupy rámovány lisenami, do nichž jsou vložena ostění pilířků vynášejících archivoly půlkruhových záklenků. Jednotlivé strany pavilonu jsou tak široce otevřeny velkými oblouky. Východní a západní strana jsou vstupní, mezi sokly sloupových dvojic jsou vloženy kamenné stupně. Oblouky na jižní a severní straně uzavírá ve spodní části kamenná balustráda. Podlaha pavilonu je oproti okolnímu terénu zvýšena, tvoří ji kamenná dlažba čtvercového formátu. V koutech místnosti jsou původní kamenné lavice. Interiér je plochostropý.

První úvahy o stavbě památníku

Myšlenka postavení památníku císařovně se datuje nejspíše již do posledních let 18. století, kdy Jan Rudolf počal na Ostrově budovat park podle svých představ (viz obr. 2). Podle svědectví domácího lékaře J. L. Gerbeze, který na veltruském zámku pobýval v létě roku 1796, se měl „na lesnatém břehu nového kanálu“ vztýčit památník Rudolfovi Chotkovi (strýci Jana Rudolfa, který synovci odkázal veltruské panství), „zesnulé Marii Terezii však na severozápadní straně hráze ve vejčitém okruhu stromů.“⁹⁾

Tento tzv. Ovál (v podobě oválné louky lemované řadou stromů) vznikl při budování hráze proti Vltavě asi krátce předtím. Právě v jeho místech lze na starých plánech sledovat největší změny toku řeky. Původně se zde nacházel nejsevernější cíp Ostrova, postupně se prodlužující (tzv. Koneček) a oddělený Vltavou od ouholických pozemků. Roku 1786 se stavbou hrází a výkopy začalo připravovat nové koryto, které vedlo přes Velké Ouholice, nedlouho před tím smetené povodní.¹⁰⁾ Mezi novým a starým korytem se nacházel ostrov Kubantov. Staré řečiště se při povodních posouvalo na jih, roku 1815 se již nebezpečně blížilo hrázi Oválu, a tak

Obr. 2: Veltrusy, plán panství za Jindřicha Chotka, Anton Nechanský, nedatováno (zřejmě brzy po smrti Jana Rudolfa Chotka). Detail s vyobrazením Ostrova a starého ramene Vltavy (SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 2831).

bylo rozhodnuto jej zcela zahradit a vodu Vltavy vést pouze novým korytem.¹¹⁾ Po velké povodni roku 1824 se Vltava vrátila do bývalého koryta,¹²⁾ ale příčná hráz pak byla zase obnovena. Na plánu z roku 1836 jsou na místě starého řečiště zakreslena již jen tři jezírka¹³⁾ a i ta postupně zanikla. Dnes lokalita Kubantov navazuje na Ostrov bez jakéhokoli vodního předělu a Ovál je od břehu Vltavy vzdálen mnohem více než dříve.

Na přelomu 18. a 19. století se ve veltruském zámeckém parku již nacházely některé vzpomínkové stavby – vždyť „vyvolávat vzpomínky, stavět pomníky a památníky“ je typickým rysem sentimentálních zahrad.¹⁴⁾ Tyto stavby vznikaly především jako pocta úspěšným vojevůdcům či na památku vítězných bitev, ale najdeme i upomínky na spoluvůdce parku či jeho slavné návštěvníky. V případě císařovny Marie Terezie je ovšem motiv k uctění její památky rodinou Chotků zcela zřejmý – nejde pouze o to, že Veltrusy v roce 1754 osobně navštívila, ale právě za vlády této panovnice došlo k mocenskému vzestupu rodiny, když se Rudolf Chotek stal jejím blízkým spolupracovníkem a nejvyšším kancléřem. I jeho synovec Jan Rudolf začínal svou úřednickou kariéru ještě za života Marie Terezie, aby pak postupně sloužil jejím dvěma synům.

Prvotní idea Jana Rudolfa Chotka ohledně uctění památky Marie Terezie spočívala zřejmě v tom, že se v parku umístí dostatečně monumentální socha císařovny, nejlépe od některého známého vídeňského umělce. Pracovní povinnosti však hraběte vázaly v Praze, kde byl od roku 1802

9) J. L. Gerbez, *Ländliche Gemählde*. Wien 1802, s. 195. Překlad z němčiny.

10) Podle plánu uloženého v SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 318, sign. XXVII / fasc. I.b, *Pamětihodnosti – živelné pohromy, 1784–1890*, kart. 120. Spis č. 8.

11) Podle plánu uloženého v SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 210, sign. Dom XIII / fasc. III, *Vodní stavby, 1785–1893*, kart. 63. Spis č. 23.

12) SOA Praha, fond Ústřední správa chotkovských velkostatků (dále ÚSchV), inv. č. 263, *Spisovna poručenské správy, 1825*, kart. 70.

13) Národní archiv (dále NA) Praha, fond Sběrka map a plánů, inv. č. 2660, sign. E-XVII-1.

14) V. Dvořáková, *K sémantice sentimentálních zahrad*, in: M. Freimantová red., *Člověk a příroda v novodobé české kultuře. Sborník sympozia v Plzni 13. – 15. března 1986*. Praha 1989, s. 147–166.

nejvyšším purkrabím.¹⁵⁾ Připomeňme, že poté, co v této funkci roku 1803 zpřístupnil Královskou oboru veřejnosti, přistoupil roku 1804 k přestavbě tamějšího loveckého hrádku na Místodržitelství letohrádek a stavbou pověřil Georga Fischera (1768–1828), profesora Stavovského polytechnického institutu, a Johanna Philippa Joendla¹⁶⁾ (1782–1870), jeho žáka. A právě Georga Fischera, jehož otec byl profesorem na vídeňské Akademii výtvarných umění, Chotek nejspíše požádal o pomoc s hledáním potenciálního tvůrce sochy v hlavním městě monarchie. V rodinném archivu Chotků se dochoval dopis (z 29. srpna 1803), v němž Georga Fischera informuje bratr z Vídně, jak dopadlo jednání se sochařem Johannem Martinem Fischerem (1740–1820), taktéž profesorem vídeňské akademie. J. M. Fischer nabízel uzavřít smlouvu o dílo, jakmile dokončí sochy a sousoší pro město Vídeň, a to za následující ceny: „*Jedna socha vysoká 6 ½ stopy stojí bez kamene 1200 zl., s tyrolským mramorem pak 2000 zl. a každá z váz i s kamenem 1000 zl.*“

Jak vyplývá z jiného dochovaného dopisu, požádal Chotek o nabídku a názor k podobě památníku také Franze Antona Zaunera (1746–1822), dalšího profesora vídeňské akademie. Zřejmě mu zaslal i plán Ostrova, neboť Zauner odpovídá: „*Vaše Milosti! V plánu parku, kde je označeno ono velké místo na památník Terezie, by se – podle mého názoru – mělo postavit ještě jedno dosti velké dílo [Werk]. Zatím Vaší Milosti nemohu ze svého nápadu nic předložit, protože to chci nejprve načrtnout do skicy, což mi ale můj omezený volný čas ještě neumožnil, abych to začal. Ostatně, náklady se mohou spočítat teprve tehdy, až se určí správný vzor [Modell] jak velikosti památníku, tak také materiálu, z kterého se zhotoví. Konečně prosím, aby mi Vaše Milost jednak určila, jakou asi částku chce vynaložit, jednak zaslala půdorys a průřez místem, abych podle toho mohl udělat přiměřený návrh.*“¹⁷⁾

Nevíme, zda jednání s vídeňskými umělci ještě pokračovalo, každopádně hrabě Jan Rudolf Chotek měl dostatek času uvažovat o budoucí podobě památníku a případně korigovat své původní záměry. V červnu 1805 musel opustit úřad nejvyššího purkrabí a byl povolán do Vídně na státní a konferenční ministerstvo.¹⁸⁾ Za hospodářské krize a politické situace, která spěla k bitvě s Napoleonem u Slavkova, nebylo ani pomyšlení na brzké uskutečnění stavby pomníku. V roce 1807 se však alespoň začalo pracovat na parkových úpravách Oválu. V Oválu i na hrázi se sázely růže, na hrázi se ořezávaly staré kaštany, v Oválu se sázely kaštany nové. Poprvé se zmiňuje studna na Oválu: kvůli pohledu na ni se tam v listopadu vysekávala cesta.¹⁹⁾

Že Jan Rudolf určoval podobu úprav velmi detailně sám, ukazují i jeho pokyny veltruskému úřadu z března 1808, ohledně postupu zemních prací v Oválu:

„*Zejména se musí dokončit malá berma Oválu, na níž budou pokračovat kaštany, připojit z obou stran k hlavní hrázi a v době vhodné k sázení osázet jírovci, zčásti domácimi, zčásti sem přivezenými z Nových Dvůrů. Ještě zde pro jistotu připomínám, že jeřáby se zasází na straně k vodě nahore na nové hrázi z této a z druhé strany stavidla, na pevninské straně hráze se však (začínajíc od příčného přejezdu cesty pastvinou) jak na svahu samém, tak na jeho úpatí nepravidelně nasází mladé topoly, střemchy obecné, olše, jasany, vrby a několik dubů.*“²⁰⁾

PROJEKT NA STAVBU PAMÁTNÍKU

Zakoupení sloupové předsíně v Praze

Roku 1808 přistoupil konečně hrabě Chotek i k zahájení stavby památníku²¹⁾ – způsobem poněkud překvapivým. Rozhodl se totiž koupit sloupovou předsíň bývalého kostela hybernů v Praze, která měla být v souvislosti s jeho přestavbou na celnici odstraněna. O této přestavbě byl ostatně Jan Rudolf velmi dobře informován. Ještě jako nejvyšší purkrabí inicioval koupi zrušeného hyberského kláštera pro potřeby české bankální administrace a (nespokojen s adaptačními plány dvorního stavitele Josefa Zobeela, který navrhoval kostel zbourat) vyzval k zhotovení projektu Georga Fischera, již výše zmíněného profesora architektury na pražské polytechnice. Po dlouhém jednání a vypracování dalších plánů bylo konečně vrchní vedení stavby svěřeno Fischerovi a v únoru 1808 uzavřena smlouva na provedení hlavních stavebních prací s Josefem Zobelem a jeho synem Janem.²²⁾

Koncem dubna 1808 vyšlo v Pražských poštovských novinách oznámení české bankální administrace, že 13. května se bude konat dražba portálu, nacházejícího se u hyberského kostela. Připojený popis nám přibližuje původní podobu stavby: „*Tento portál sestává z 12 kamenných, dórských kanelovaných sloupů o průměru 22 ½ palce, vysokých i s postamentem a římsou 25 stop. Mezi těmito sloupky se nacházejí 4 vjezdové brány o výšce 18 ⅔ stopy a šířce 9 ⅓. Nad hlavní římsou běží kamenná balustráda s 12 podstavci a mezi nimi stojícími kulatými sloupky zábradlí, která uzavírá terasu, dlážděnou kamennými plotnami, dlouhou 30 stop a širokou 18 stop. To vše zahrnuje na opracovaném kameni 2806 kubických stop a váží přibližně 4200 centů. Odhadní cena je 500 zl. Podmínky při prodeji jsou: 1) Kupec se zavazuje ihned zcela a úplně odstranit celý portál i se zdí, při něm se nacházejícím, na své vlastní náklady, a sice nejdéle během tří týdnů ode dne prodeje, pak 2) místo, na němž portál stojí, náležitě urovnat, odpadní suť však ihned a na vlastní náklady odvézt na místo, které k tomu bude stavebním dohledem vykázáno uvnitř areálu hyberské budovy.*“²³⁾

Bohužel, žádný ze známých pohledů na průčelí hyberského kostela tento portikus s terasou nezachycuje. Je to způsobeno i tím, že existoval pouze čtrnáct let. V roce

15) I. Cerman, Chotkové, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008, s. 412.

16) Ačkoliv i současníci někdy píší jeho jméno jako „Jöndl“, používáme zde podobu, v jaké se on sám podepisoval: „Joendl“. Viz též P. Vlček a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha: Academia 2004, s. 288.

17) SOA Praha, fond Rodinný archiv (dále RA) Chotků, inv. č. 1799, Panství Veltrusy – okrašlování, 1793–1822, kart. 119. Složka č. 10. Překlad z němčiny. I všechny následující citované texty jsou doslovným překladem z němčiny, na tuto skutečnost již dále neupozorňujeme.

18) Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Neuer Folge erster Band, Prag 1827, s. 33.

19) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 229, Veltruská oznámení (o provedeníh příkazech vrchnosti a jejich vyúčtování), 1802–1812, kart. 61.

20) SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 273, sign. Oec XIII.a, Hospodářské zprávy a vyřízení, 1789–1815, kart. 90.

21) Nadále používáme místo nynějšího termínu „pavilon“ původnější a přiléhavější výraz „památník“. V soudobých – německých – textech se vždy užívá slovo „Denkmal“ nebo „Monument“.

22) A. Kubíček, Adaptace kláštera hybernů na celnici, Umění 3, Praha 1955, s. 41–47.

23) Kaiserl. Königlich. priv. Prager Oberpostamtzeitung, 29. dubna 1808, příloha, s. 603.

1794 ho nechal postavit Jan František hrabě Sweerts-Špork v rámci zamýšlené přestavby zrušeného kostela na divadlo. I přes mnohé námitky zemského stavebního ředitele F. A. L. Hergeta byl projekt (zřejmě Ignáce Palliardiho, stavitele hraběte Sweerts-Šporka) schválen, když Špork odkoupil od magistrátu potřebný pozemek za 100 dukátů v hotovosti. Plán se bohužel ve spisech pražského magistrátu nedochoval.²⁴⁾

Zakoupením sloupového portika vyvstávala otázka, jak jej dopravit do Veltrus. Na počátku 19. století měla jednoznačnou odpověď – po vodě. V červnu 1808 píše hrabě Chotek svému veltruskému hospodářskému úřadu z Vídně:

*„Jakmile koupím portál hyberského kostela a budu jej muset dle smlouvy co nejdříve nechat demontovat a odvézt, převez se tento do Veltrus při jedné nebo více plavbách pomocí nově zakoupené lodí, která se obsadí vlastními veltruskými lodníky (které chci využít i v budoucnosti k přepravě kamene a movitých věcí jak z Prahy, tak z Chvatěrub, Nelažovce atd.); a uschová se u cihelny [...]“.*²⁵⁾

Veltruský ředitel poslal do Prahy tři vozy (pro přepravu kamenů na břeh Vltavy), sehnal potahy na táhnutí lodí po Vltavě a s pomocí ředitele vodních staveb F. Traxala najal ještě druhou loď a pražské lodníky – aby celá akce probíhala co nejefektivněji a nejrychleji.²⁶⁾ Rozebírání portika prováděl za Chotkovy náklady Jan Ludvík Kranner ze známé rodiny pražských kameníků,²⁷⁾ přičemž se zavázal spravit zadarmo vše, co se při snímání poškodí.

Pro Chotka byla velmi prospěšná spolupráce s profesorem Georgem Fischerem, který vše na místě kontroloval a – jak uvidíme – připravoval projekt následného znovupoužití portálu. Dne 5. července 1808 píše Fischer Chotkovi z Prahy:

„Sejmutí hyberského portálu je nyní úplně dokončeno, také všechny kameny jsou již ve Veltrusech, kromě nárožníků [Streifsteine], pobitých železným plechem, které budou poslány při příští cestě i s mramorovými plotnami. Lomový kámen, jehož bude po očištění přibližně 6 kubických sáhů, jsem za 100 zl. přenechal hyberské stavbě, a z toho uhradil [...] odvoz sutí, dále náklady na čištění, urovnání a planýrování, celkem za 30 zl. Co se týče železného zboží, které je k dispozici, z něhož největší díl tvoří kleště, které byly kvůli vnitřnímu klenutí protaženy z portálu do hlavních zdí kostela, bylo by asi nejlepší, prodat ho zde, protože se z něj při opětné instalaci sloupů podle toho druhého plánu nebude moci nic použít, jen skoby na kámen se z toho vyjmou, kte-

ré jsou ovšem znovu použitelné [...]“. Hrabě Chotek s díky přijal všechna Fischerova doporučení a ohledně skob a jiného železa ihned zaslal písemné instrukce do Veltrus.

I v dalších zásadních věcech spoléhal Chotek na úsudek Fischera, např. co se týče rozhodnutí, komu svěřit znovupostavení objektu. Dne 18. srpna mu z Vídně mj. píše:

*„[...] Blíží vysvětlení o závazku, sjednaném s kameníkem Krannerem, k němuž se uvolil, je mi signálem, jestli ho vůbec využít při budoucí instalaci sloupů, či zda by se to mohlo prostě přenechat spolehlivému zednickému mistru. Prosím Vás, abyste mi o tom sdělil své přátelské mínění buď písemně nebo ústně. Jestli Kranner celých 500 zl. ještě neobdržel, mohlo by být dobré, zadržet zatím alespoň 150 zl. až do nového postavení sloupů.“*²⁸⁾

Na tomto místě připomeňme, že to byl bezpochyby právě Georg Fischer, kdo Chotkovi pro řízení stavby doporučil svého o 14 let mladšího žáka, Johanna Philippa Joendla. Joendl zůstal v chotkovských službách jako ředitel staveb nejméně do roku 1849 a je velmi pravděpodobné, že jeho první prací na Ostrově byl právě pavilon Marie Terezie.²⁹⁾

Plány Georga Fischera

V době, kdy se demontoval portikus, profesor Georg Fischer již připravoval návrhy, jak jej využít ve Veltrusech. 17. srpna 1808 posílá Chotkovi z Prahy komentář ke dvěma plánům – z nichž ten první se dodnes dochoval (viz obr. 3):

„Č. 1 obsahuje návrh na vjezdovou bránu do veltruského parku; sloupy, římsa piedestalu a balustrády jsou bez sebemenší změny navrženy přesně tak, jak byly vzaty z hyberského portálu, takže při sesazení by se nic neměnilo. Jestli by se snad místo balustrády umístil vrchnostenský znak, zůstává na vysokém uvážení Vaší Milosti. U obou stranických budov jsem navrhl ideu, že by mohly být byty hajného a zahradníka popřípadě s portálem spojeny; ale protože tu lokalitu dostatečně neznám, nevím, zda by se taková nebo alespoň přibližně taková výzdoba nechala provést bez větší změny již existujícího? Není-li tomu tak, nechala by se stejně tak dobře s portálem spojit pouhá čistě omítnutá či čtvercovaná vnější strana obou budov. Ohledně obou těchto bodů, co se týče znaku a obou budov, prosím o vysoké rozhodnutí Vaší Milosti, pak bych neváhal patřičně vypracovat návrh ve větší velikosti a opatřený potřebnými plány.“

K této části dopisu byly dodatečně připojeny dvě poznámky, zřejmě rukou Jana Rudolfa Chotka:

„První projekt na vjezdovou bránu na straně k pražské silnici.“ „Tato brána byla na jaře 1810 pozmeněna jiným způsobem.“ Ostatně i na samotný plán si hrabě později udělal poznámku: *„Byl zamítnut, zčásti proto, že tak velký portál svádí k velkému očekávání a vůbec neladí k povaze zámku a ostatního okolí, zčásti proto, že tyto sloupy a kvádry byly určeny k památníku M. Terezie.“*

24) Archiv hlavního města Prahy, fond Magistrát hlavního města Prahy I. – Hlavní spisovna, sign. Publ 30/1, rok 1794. Na tento spis upozornil již Kubiček (A. Kubiček, o. c. v pozn. 22, s. 46, pozn. 1), ale signatura byla chybně citována.

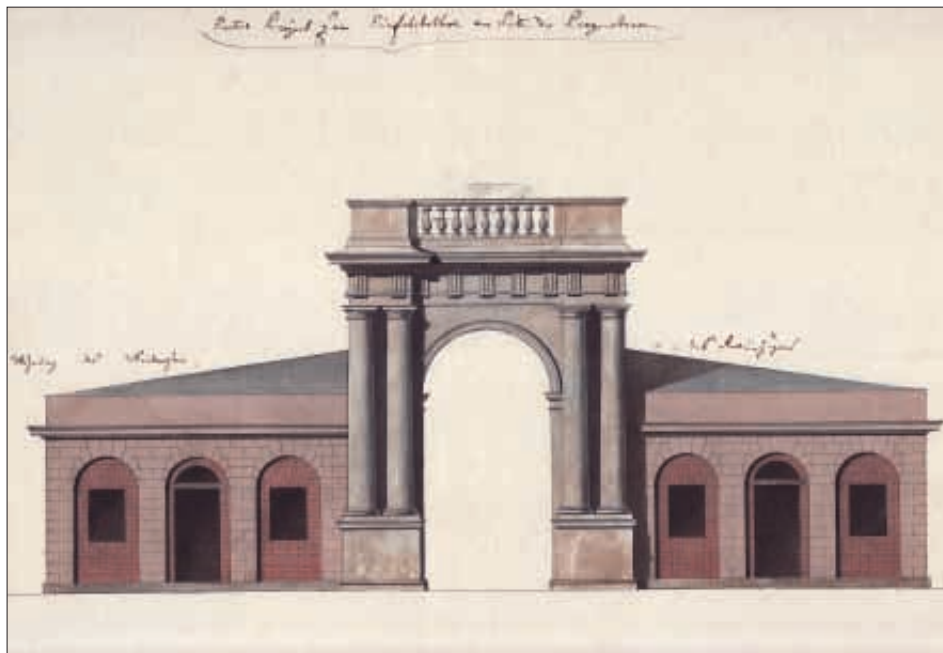
25) SOA Praha, o. c. v pozn. 20.

26) O průběhu celé akce Chotka podrobně informoval hospodářský ředitel v polovině června, tj. v době, kdy již část kamenů byla ve Veltrusech: *„[...] Do minulého neděle sem dorazily 2 lodě, k první, která přijela 10., se muselo na vyložení velmi těžkých kusů zjednat 10 osob, a zcela vyložena byla teprve 11. večer, druhá loď se objevila 11. večer a byla vyložena 13., kdy se k lodníkům a kamenickým tovaryšům přidalo jen 5 osob, a 14. odjela zase do Prahy, a tak lze doufat, že dnes sem zase dorazí ta první. [...] až dosud nedošlo při vykládání k žádným škodám. Poněvadž podepsanému není známo, kde se tyto kameny mají použít, byly zatím, aby se vykládání lodí neprodužovalo, vyloženy na vyšším travnatém břehu pod cihelnou, poněvadž na ostrovní straně proti pivovaru se vyložení nemohlo žádným způsobem uskutečnit, kvůli nemožnosti přejezdu k vyšším břehům [...]“.* SOA Praha, o. c. v pozn. 17. Složka č. 21.

27) Více o něm V. Rybářik, K životu a dílu pražských kameníků Krannerů, Kámen 18, č. 1, Praha 2012, s. 15–18.

28) SOA Praha, o. c. v pozn. 17. Dopis veltruskému řediteli v SOA Praha, o. c. v pozn. 20.

29) Snad ještě dříve než do Veltrus přizval Jan Rudolf Chotek Joendla ke stavbě zámku Kačina na svém novodvorském panství u Kutné Hory. Do Veltrus na Ostrov jezdil Joendl přibližně každý měsíc na 2–3 dny a měl tu i svůj pokoj – již začátkem roku 1810 se dělá podlaha „v pokoji stavebního inženýra“, viz SOA Praha, o. c. v pozn. 19. V Deputátní tabele panství Veltrusy z roku 1849 je „stavební rada Joendl“ uveden mezi „stavebním personálem“, s požitkem 120 zlatých v hotovosti, viz SOA Praha, fond ÚSCHV, inv. č. 31, Deputátní tabele – panství Veltrusy, 1849, kart. 7.

Obr. 3: Veltrusy, nerealizovaný plán brány a postranních budov při hlavním vjezdu do parku, Georg Fischer, 1808 (SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, kart. 119).

Fischer ve svém popisu předložených plánů pokračuje:

„Č. 2 obsahuje ideu na památník Marie Terezie; sloupky jsou bez piedestalu, jinak ale ponechané zcela v nynějším stavu. Protože se to celé postaví na plac velkého rozsahu, také vážnost cíle jistě vyžaduje impozantní zevnějšek, myslím jsem si, dosáhnout toho přeložením oblouku na římsu a kupolí umístěnou nahoře. Obě postranní křídla se mohou vhodně využít jako přístřeší pro procházející se, k umístění schodů na horní terasu atd. Pokud by se navrhovaná výška nemohla provést, vypadal by zevnějšek památníku skoro jako portál, k čemuž rovněž očekávám vysoké příkazy Vaší Milosti, abych mohl s ohledem na nařízené změny navrhnout řádný plán i s půdorysem.

Poněvadž nyní se u obou návrhů umístí všechny sloupky hybernského portálu, totiž 4 u portálu a 8 u památníku, nezůstaly již žádné pro pavilon ve vysokém Veltruském lese [...].“

K této části dopisu Chotek připsal:

„Podstavce se [...] upravily, avšak – protože se tím a pomocí 4 stupňů budova [...] zvýšila – bylo upuštěno od zde navrženého přeložení oblouku na římsu; také postranní křídla a schody na terasu, z které by v tomto uzavřeném místě nebyl žádný výhled, se neprovedly.“ „Všech 12 sloupů se použilo u tohoto památníku.“

Poté, co Jan Rudolf Chotek vybral k provedení plán památníku Marie Terezie, rozpracoval jej Georg Fischer podrobněji ve více alternativách – ale ani ty se bohužel nedochovaly. 3. září 1808 Fischer píše z Prahy Chotkovi:

„Je mi ctí předložit v příloze k vysokému nahlédnutí Vaší Milosti, kromě vrácení 2 výkresů ohledně použití hybernského portálu, nyní též olůvkem provedený plán na stavbu památníku. Zdi dosahují délky 48 stop, šířky 32 stop, jejich poměr je tedy 3 ku 2, tedy téměř jako oba průměry oválného prostranství. Uprostřed je umístěna kupole; postranní zdi, které ji obepínají, by se mohly postavit buď podle a. nebo b.; a. vyžaduje o něco méně zdiva, ovšem b. mi připadá pravidelnější a na pohled příjemnější, protože by se rohové části [EkAbschnitte] udělaly souběžně s obvodem kupole.

Pro získání představy o poměru výšky, která obnáší téměř 7 sáhů, vůči prostoru celého Oválu zakreslil jsem olůvkem do situačního plánu, který též posílám zpět, šířku památníku i jeho výšku liniemi, sice jen povrchně, ale v ohledu výšky a šířky přece přesně podle měřítka, a ověřilo se mi teď, že výška je pro to prostranství skutečně moc kolosální, a neposkytuje proto příjemný pohled. Kromě toho nákladnost stavby a zejména okolnost, že by se při ní větší část kamenů, které jsou již k dispozici, totiž celý piedestal a oblouky, nemohly použít, vyvolaly ve mně přání odstranit tyto potíže jiným nápadem: tento nápad rovněž předkládám k vysokému nahlédnutí Vaší Milosti v přiloženém výkresu, při tom jen podotýkám, že oproti prvnímu výkresu památníku je

nakreslen v měřítku o polovinu menším.

U tohoto návrhu je brán ohled na co nejvýhodnější využití celého hybernského portálu, dole je přesně dle měřítka zakreslena střední část, která nese kupoli: při tom by tedy nebyla třeba sebemenší změna, ale jen opětné sesazení kamenů, které jsou již k dispozici – že se balustrády umístí nikoli nad, ale vedle sloupů, nelze brát vlastně za změnu, poněvadž kamenná hmota sloupků je opracovaná nezávisle na hmotě římsy.

Z ekonomického hlediska má tedy tento poslední návrh zřejmě výhody oproti prvnímu, a myslím, že jeho provedení by stálo o třetinu, ne-li o polovinu méně. Stejně tak je nepopíratelná snazší realizace, poněvadž první plán by se kvůli natažení oblouku nad ne příliš silné sloupky – kvůli umístění římsy s krajníky atd. – musel provést s velkou bedlivostí a s použitím železných kleští.

Záleží tedy pouze ještě na tom, zda je tento nápad přiměřený vznešenosti projektu a velikosti prostranství? Jakkoli ponechávám rozhodnutí o tom zcela na vysoké vůli Vaší Milosti, dovoluji si jen podotknout, že podle mého mínění je to zřejmě případ – protože vnější vzhled obou plánů je téměř shodný – kdy okolnost menší výšky (která na situačním plánu dosahuje až k bodu označenému hvězdičkou) lze ještě více považovat za přednost druhého návrhu, poněvadž díky tomu je tento nepochybně mnohem více přizpůsoben poměrům místa. Délka a šířka se mohou v obou výkresech přijmout za stejné, takže olůvkem nakreslený půdorys – vyjma několik nepodstatných změn – může platit i pro druhý projekt. Co se však týče samotného základu, neměl by na tak zvaném vlnitém či tekutém písku při patřičné opatrnosti vůbec žádnou potíž, za předpokladu, že se tento písek rozprostírá dostatečně široko a hluboko, a nemá pod sebou špatný druh země.

Pokud se již v malé hloubce ukáže voda, bude jen potřeba postavit ležatý rošt, který by jinak byl asi zbytečný. Se stavbou zdi se však musí postupovat velmi opatrně a kolem dokola zcela ve stejné výšce, aby se dosáhlo rovnoměrného sesedání celku, a vůbec nevadí, když i nejspodnější kame-

ny budou ležet ve vodě. Pokud se však písek nerozkládá rovnoměrně široko a hluboko, či (jak vyplývá z vysokého dopisu Vaší Milosti z 30. minulého měsíce) je smíšen se šterkem nebo nastane nebezpečí, že leží vespod, nezbyvá arci nic jiného, než kopat tak dlouho, než se přijde na rovnoměrné písečné podloží, nebo zřídit rošt s piloty.

Poněvadž svou cestu do Veltrus odkládám podle vysokého rozkazu Vaší Milosti až do následného vysokého návratu, seznámím tedy pana Joendla jak s mými návrhy, tak také především s mým názorem na základy, na právě nyní potřebné předběžné průzkumy terénu a opatrnost, kterou je třeba zachovávat při zdění, takže bude určitě moci, jakmile Vaše Milost dojde k vysokému rozhodnutí a zvolí ten nebo onen návrh, začít bez otálení se základy.

Poněvadž příští týden dojdeme u Hybernů k závěru velké kostelní klenby, též pokládání střešních žlabů způsobem zde ještě neznámým způsobí, že zde bude nutná má téměř nepřetržitá přítomnost, takže se domnívám, že moje cesta do Veltrus by se uskutečnila od 4. do 5. nebo 6., jinou malou služební cestu odložím na 10.; protože mne to ale zdrží jen 4 až 5 dní, prosím snažně Vaší Milost vzkázat mi své poručení ohledně mne a času, který mám strávit ve Veltrusech, od 17. nebo 18. tohoto měsíce.³⁰⁾

ZALOŽENÍ PAMÁTNÍKU A ÚVAHY O JEHO VÝZDOBĚ

Stavba základů

Ve Veltrusech v Oválu už se mezitím kopaly základy památníku, vozily kameny a písek; tesaři pod vedením mistra Václava Kaliny opracovávali dříví přivezené z jeviněvských lesů.³¹⁾

Dne 13. října 1808 však hrabě Chotek píše z Nových Dvorů veltruskému řediteli:

„Poněvadž se plán památníku Marie Terezie, který se má postavit v Oválu, od doby, kdy stavební inženýr zanechal plán na ležatý rošt úřadu a tesaři Kalinovi, zcela změnil, musí ředitel po obdržení tohoto dopisu ihned zabránit tesaři v další práci na tomto roštu, nechat si ho k sobě zavolat a nejen mu předat přiložený nový náčrt a u toho se nacházející vysvětlivky stavebního inženýra, ale jednu za druhou mu co nejvíce objasnit. Poněvadž, jak se obávám, asi už mnoho kusů dříví bylo nařezáno podle prvního plánu, musí se brát zejména na to zřetel, aby se z nich tolik, kolik jen bude možné, uprávilo podle nynějšího nového půdorysného plánu; stejně tak, ať se bere ohled na to, aby se, když to či ono dříví je delší než je potřeba podle plánu (tím, že budova byla předtím dlouhá 8 sáhů, nyní však jen 5 sáhů), neodřízlo či nepřirázlo na obou koncích, ale jen na jednom, aby se získal delší kus, který se může použít na nějakou kratší část roštu, aniž by se naslepo vypotřebovaly celé kmeny. Stejně tak výkop zeminy podle prvního náčrtu je přehnaný – ale už se stalo, od této chvíle ovšem ve větší hloubce, která se podle zprávy ředitele ještě musí vykopat, se nesmí dít ve větší délce a šířce, než to vyžaduje přiložený náčrt, a pokud by vysoká voda kladla práci velké překážky, může se s tím počkat, až klesne. Další detaily o tom obsahuje přiložený návrh stavebního inženýra. […]

Jakmile tesař Kalina bude mít svázaný rošt podle nového plánu, ať mi to ředitel ihned oznámí, protože položení roš-

tu, na němž závisí celé postavení budovy, se nesmí stát bez přítomnosti stavebního inženýra.³²⁾

Dřevěný rošt byl položen asi ještě v říjnu a v listopadu zedníci začali zdít základy podle návodu Joendla, s použitím černého chvatěrubského kamene.³³⁾

Dopis sochaři Zaunerovi

Mezitím Jan Rudolf Chotek znovu zkontaktoval sochaře Franze Antona von Zaunera, ředitele malířské a sochařské třídy vídeňské akademie, který nedlouho předtím – roku 1807 – získal uznání za svůj pomník (bronzovou jezdeckou sochu) císaře Josefa II. na Josephsplatzu před Hofburgem. Ačkoli Chotkův dopis zůstal bez odezvy (podle připojené poznámky Zauner kvůli nemoci další zakázky nepřijímal), je pro nás cenný jako svědectví o tehdejší podobě Oválu, o postupu prací na památníku i o plánech hraběte na jeho ztvárnění. Uvádíme zde proto jeho doslovné znění, resp. znění konceptu, který se dochoval v rodinném archivu Chotků. Plán Oválu, na který se Chotek zde odvolává, není znám, ale může ho pro naši představu zastoupit jiný (viz obr. 4 a 5). K dopisu přiložené plány budovy památníku (jmenovitě půdorys a pohled) pak jsou bezpochyby ony ztracené Fischerovy návrhy:

„Nové Dvory, 27. října 1808.

Výsoce urozený!

Mám to potěšení zaslat Vám v příloze půdorys a řez oválným prostranstvím, do jehož středu má přijít památník zvěčnělé velké matky vlasti Marie Terezie. Velká hráz cc., která leží proti Vltavě, má značnou výšku, dvě odstupňované bermy, a chrání tuto partii, jakož i celý Ostrov, před ledem a povodněmi. Protilehlá berma gg., stejně vysoká jako ta nižší u velké hráze, byla nasypána jen kvůli symetrii; stojí na ní – jako na oné u hráze – jirovce a vysoké stromy nazad této bermy gg. tvoří shodný protějšek ke stromům a keřům, stojícím na svahu a nejvyšší bermě hráze. Místo uprostřed, kam přijde památník, jsem při nivelaci Oválu nechal zvýšit na výšku 2 stop, protože pro každou budovu je prospěšné malé, přirozené zvýšení. d. je kulatá, od zdola až k nejvyššímu bodu hráze kameny vyzděná studna (která slouží k zalévání osázení hráze), na níž zamýšlím postavit krátký seříznutý jehlan [Guglia]. Vozová cesta h.h. [v konceptu připsáno: „která vede u f. z lesa“] nejde jen uvnitř kolem dokola, ale vede též – jak ukazuje červená tečkovaná čára – k památníku.

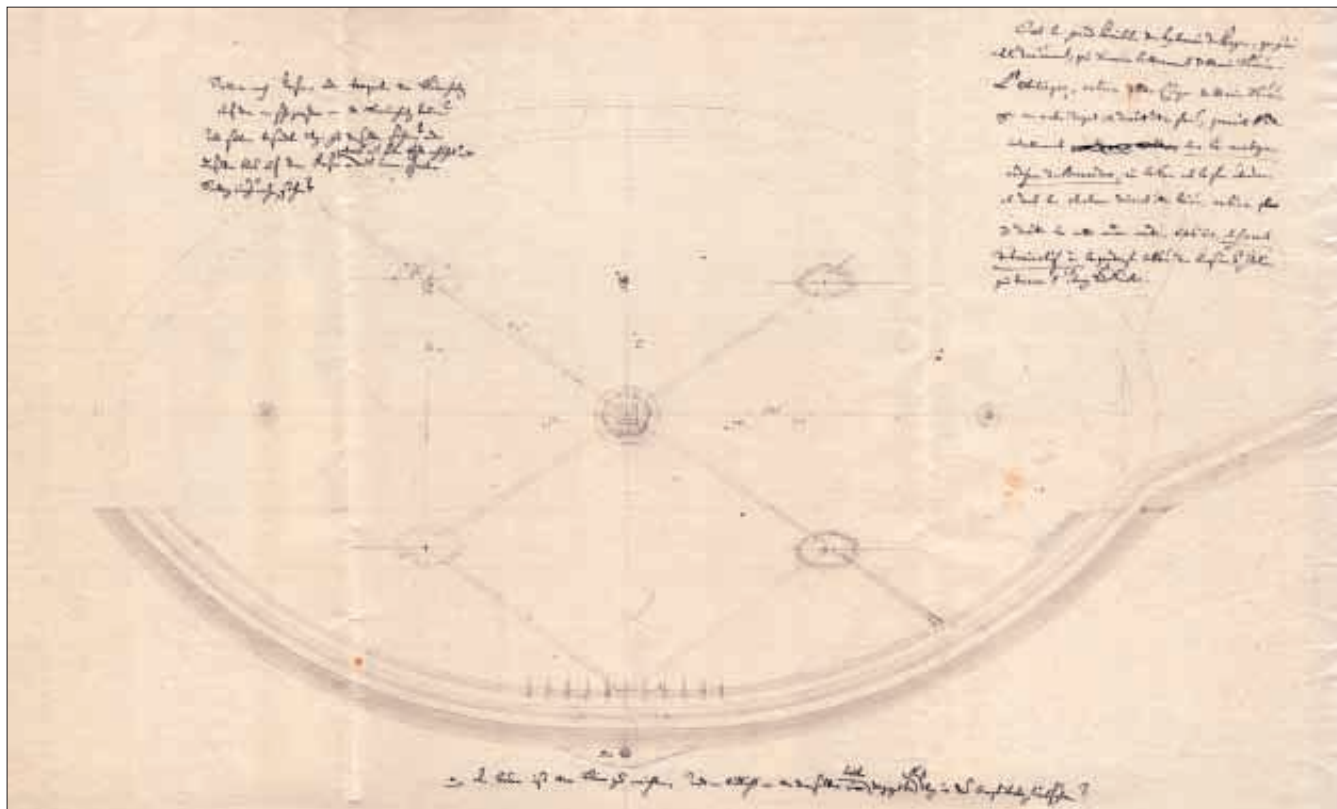
Velikost a vzhled této budovy, k níž již byly položeny na rošt základy, ukazuje přiložený půdorys a pohled. Její střed by nyní měla zvelebit socha [Statue, přepsáno: Bildsäule – „socha vznešené paní“], vysoká přibližně [připsáno: „7 až“] 8 stop, z Vaší ruky. K volbě této určité podoby mne vedla okolnost, že jsem měl příležitost koupit přímo sloupy, mezirůmsu, součásti oblouku, architráv – zkrátka vše z pěkných kamenů. Této budově jsem dal větší rozměry, než by jinak bylo potřeba, aby procházející se v těchto končinách, vzdálených od zámku, které jsou však osázením a pěšinami spojeny s ostatními partiemi parku, mohli využít cennou přednost, nalézt při náhlém dešti či v horkém slunci kryté útočiště a pohodlně si prohlédnout sochu a snad i basreliéfy či okrasy a nápisy, umístěné na stěnách nebo pod vázami, kvůli čemuž nechám též v rozích umístit nějaká kamenná nebo nepohyblivá dřevěná sedadla. Abych poněkud široké budově

30) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

31) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

32) SOA Praha, o. c. v pozn. 20.

33) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

Obr. 4: Veltrusy, asi nejstarší z dochovaných plánů na úpravu tzv. Oválu, s návrhem na rozmístění váz na louce. Nedatovaný a nesignovaný plán (SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, kart. 119).

dodal více pyramidální tvar, umístil jsem pod kupoli 3 stupně [tj. tambur], a na kupoli se jako zakončení nasadí k jasnému vyznačení památníku symbol nesmrtelné císařovny (který se nachází na všech jejích medailonech), totiž korunovaný český lev s uherským patriarchálním křížem a rakouským znakem, z tepaného pozlaceného plechu, a kolem stupně se velkými zlatými písmeny napíše její heslo „Justitia et Clementia“. Nemohu si dovolit příliš velké výdaje, a proto se budu muset spokojit místo sochy z mramoru nebo kovu, která vychází stále velmi draho, s jednou z bílého kovu. Zda má tato socha představovat samu velkou paní nebo jen alegorickou postavu; zda mají být na plochách vysokého podstavce umístěny basreliéfy, ornamenty či nápisy a pokud ano, jak se mají pojmout; zda se ve 4 rozích uvnitř, které se snad zaoblí, mají umístit kovové alegorické basreliéfy nebo pobronzované ornamenty ze sádky; zda při výběru kamenných váz (které mohou být dobře vyrobeny v Praze dle větších výkresů) vyhledat a uskutečnit něco symbolického nebo něco, co má přece vztah k hlavnímu zaměření? Rozřešení všech těchto otázek očekávám od Vašeho smyslu pro umění a vytríbeného vkusu. Doufám, že za několik málo dní dorazím do Vídně já sám a pak, jakmile mi dovolí mé úřední záležitosti, si o tom s Vámi obšírněji pohovořím. Do té doby přijměte ujištění mé hluboké úcty a přátelství, v níž zůstávám Vaší urozenosti služebník.

Jan Rudolf Chotek³⁴⁾

Chotkovy vlastní návrhy

V lednu 1809 se začaly převážet kameny hyberského portika od cihelny na Ovál, na vozech, ale i na dubových saních, pro ten účel nově vyrobených. Zároveň se na Ovál vo-

zila dobrá zemina a pokračovalo se v osazování hráze. Konkrétně víme, že pod dohledem zdejšího sadaře byly „ptačí zob a jiné keře v Oválu vykopány, které byly poničené od ledu, a zasazeny na bermě a na svahu hráze“ a „vozová cesta v Oválu po obou stranách osázena doubkou a olšemi“. Koncem června bylo podle oznámení hospodářského úřadu základové zdivo hotovo; tím práce v tomto roce zřejmě skončily.³⁵⁾

Pracovní nařízení hraběte Chotka řediteli velkostatku – v této věci konkrétně sadaři – zněla na rok 1810 takto:

„Uvnitř Oválného prostranství, u paty bermy, která se táhne kolem dokola, se nechá 1 stopu široký pruh trávníku, pak se zřídí drobně vyštěrkovaná, 6 stop široká vozová cesta; od vstupu v průměrném směru k bráně památníku a stejně tak od druhé brány ke hrázi ke studni, bude cesta široká 8 stop, a stejně tak široká se udělá kolem dokola památníku, který tedy nemá v žádném případě stát na pruhu trávníku, ale na vyštěrkované cestě; zda a co se u památníku bude dělat v r. 1810, projednáme nejprve se stavebním inženýrem.“³⁶⁾

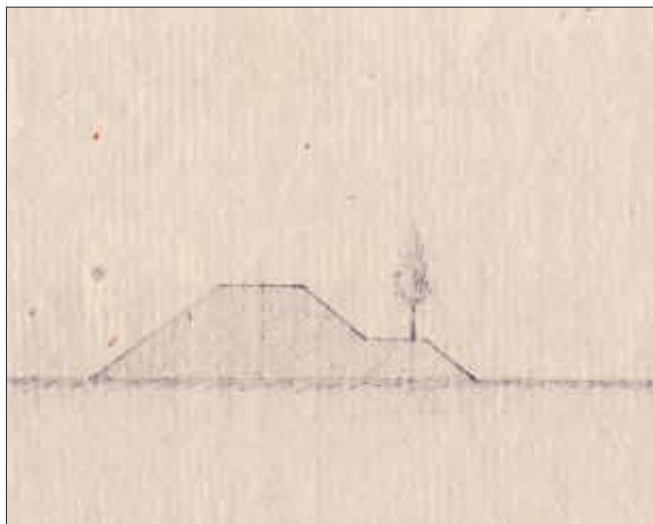
Podle dochovaných účtů se v tomto roce přivezly tři lodě kamení z Nelahozevsi a od července pracovali u památníku opět zedníci pod vedením mistra Aušky. Od září tu byl i kameník s tovaryši – opravovali sokly a tesali schodové stupně. Zedníci pak stupně položili a zazdili na východní straně památníku i na straně k Vltavě. V listopadu kamenický mistr Fidler vyměřoval sokly na obložení stupňů a nádeníci přivázeli štěrky.³⁷⁾

Z roku 1810 se dochovala další úvaha o možné vnější výzdobě památníku Marie Terezie, bohužel nepodepsaná. Autorem je nejspíše sám Jan Rudolf Chotek:

35) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

36) SOA Praha, o. c. v pozn. 20.

37) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

Obr. 5: Veltrusy, detaily předchozího plánu tzv. Oválu: a – hráz proti Vltavě; b – stromy dotvářející Ovál; c – studna s obeliskem (SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, kart. 119).

„Památník Marie Terezie.

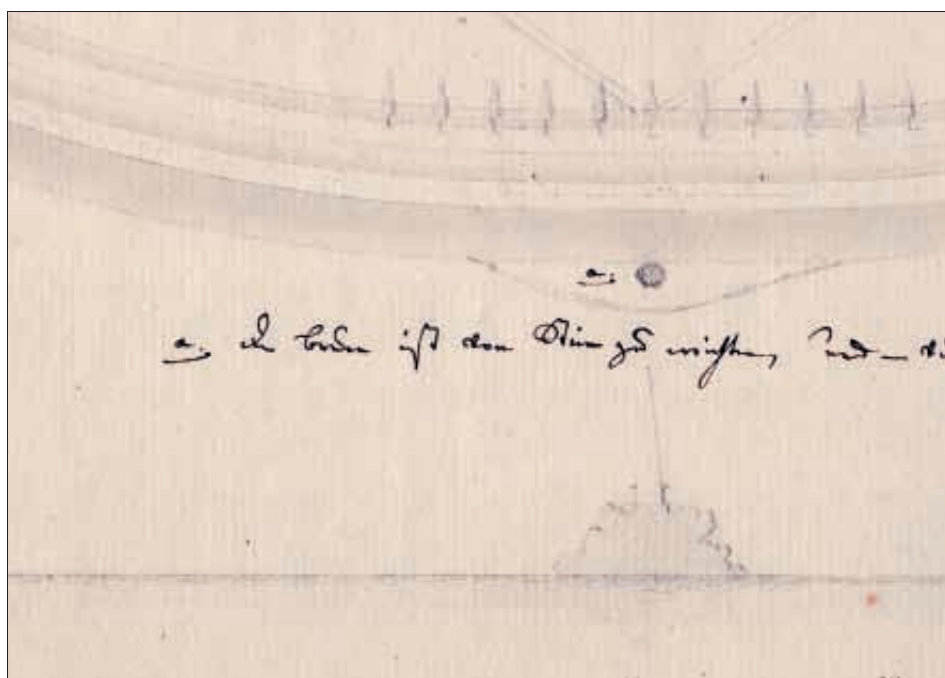
Místo váz na vysokých podnožích by bylo mnohem lepší dát 4 ležící lvy na nízkých podstavcích, stejně vysokých s nejnižším soklem pat sloupů, a templu dodat zdánlivě vyšší elevaci. Lev je znakem Čech, též obrazem mužské odvahy a síly, vlastností, které charakterizují vznešenou paní. Tyto úzké podstavce by však musely vybíhat z ostrých rohů vysokého podstavce sloupu v délce 6 stop – místo 3 stop – v tomto šikmém směru; poněvadž jsou piloty a základy asi 4 stopy směrem ven, nebyly by kvůli tomu potřeba žádné nové piloty, ale jen jednoduchý kamenný základ, spojený s tím starým.

Protože lvi této velikosti by z jednoho kusu kamene vyšli asi příliš drahé, nemohli by být z tepaného železného plechu? Je ale vůbec v Praze umělec, který by tak velkou figuru šelmy dokázal bezvadně zhotovit?

Dlažba se poskládá z těch šestihranných kamenů, které byly v té místnosti zámku na pravé straně, která má nyní dřevěnou podlahu. Podstavec sochy se obloží mramorovými deskami, k tomu se však udělají ještě římsy.

Templ, i s cestou vedoucí okolo, se zvýší o 2 stopy nad úroveň Oválu; na dvou hlavních stranách se položí 3 schody, každý vysoký 8 palců, které budou sahát až k soklové římse lvů, a z nichž ten nejspodnější bude ten nejširší; na 2 dalších stranách se oblouky bran uzavřou kamenými sloupky jako balustrádou a ty 2 vysoké zdi se obloží kamenými sokly.“

Tento návrh, totiž umístit nejen jednu sochu doprostřed pavilonu, ale ještě další čtyři plastiky zevně, na sokly vybíhající z rohů budovy (viz obr. 6), byl skutečně přijat. Nebyli to však lvi, které se Chotek rozhodl realizovat – jak vyplývá z dalších zpráv.

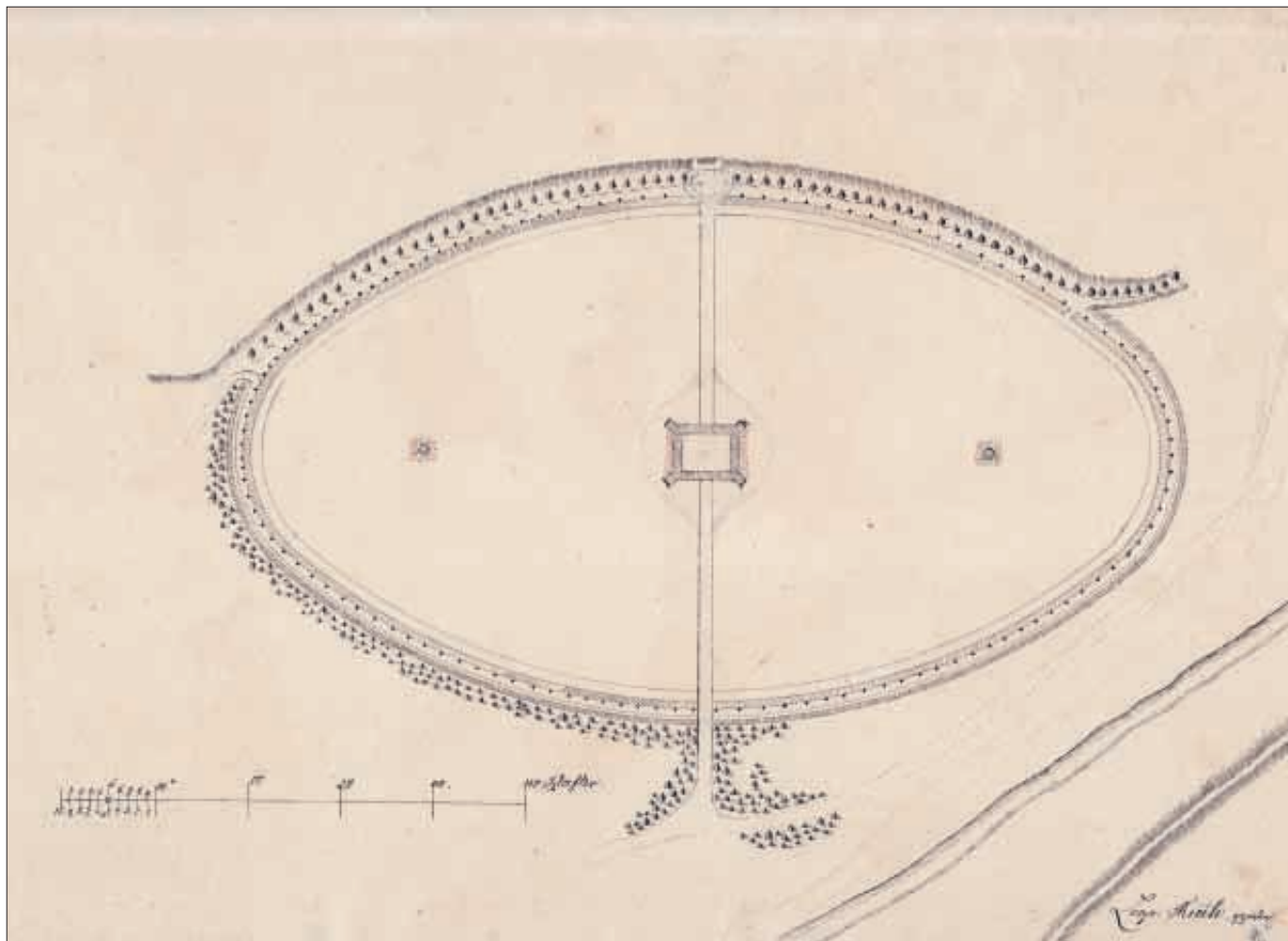
Pracovní nařízení hraběte Chotka na rok 1811 znělo takto:

„Tento památník, jakmile stavební inženýr přijede do Veltrus, se zvýší až nad podstavce sloupových patek; ohledně ještě chybějících kvádrových kamenů se uzavře se slatinským nebo pražským kameníkem smlouwa, podléhající mému svolení; jestli pak bude tato stavba ještě dále pokračovat, určitě během své přítomnosti.

Uvnitř Oválu se zřídí 6 stop široká, drobně vyštěrkovaná zahradní cesta vzdálená od hráze 1 stopu; několik palců hluboko vykopaná dobrá zemina poslouží k vylepšení samotné plochy louky, která musí být plně úrodná. Štěrk a proházený zahradní písek, který se na to naveze, se vezme ze štěrkového břehu řeky. To samé se dodrží u 8 stop široké cesty vedoucí napříč Oválem a u té stejně široké, která běží kolem památníku. Také ten příkop, co je ještě v Oválu, se vyrovná v hloubce nejprve jen štěrkem a pak o výšce 2 stop dobrou zemínou seškrábanou z cesty.“³⁸⁾

Co se týče zahradnických úprav, máme účty doloženo sázení červených a bílých keřů růží na Oválné hrázi – celkem

38) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

Obr. 6: Veltrusy, další z plánů na úpravu tzv. Oválu, již počítá se sokly soch, vyběhajícími z rohů památníku, a obsahuje návrhy na cestu kolem památníku, květinové záhony po stranách budovy a u dvou samostatně umístěných váz (kreslil Leopold Reich, nedatováno, SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, kart. 119).

prý bylo nasmlouváno 53 úseků po 2 sázích 4 stopách! Velmi zajímavá je informace, že byla „mezi dolní ovocnou školkou a Oválem vyražena nová široká vozová cesta pro vrchnost, zároveň uděláno 182 jam na stromy“. Dále se dělalo „v Oválu na nové cestě 40 jam na stromy“, „k jeřábům a kaštanům na Oválné hrázi umístěny nové tyče“.

Na stavbě však tento rok byly pouze „usazeny sokly u stupňů památníku a uvnitř vyplněny kamenem“.³⁹⁾

Inženýr Joendl, placený Chotkem jako ředitel staveb na jeho velkostatkách, připravil v srpnu 1811 smlouvu se slatinským kameníkem Johannem Fidlerem, ale tato kamenická práce měla být zhotovena až po zimě. Jednalo se o kostky k podstavcům sloupů, horní římsu a soklovou římsu.⁴⁰⁾

Úloha architekta Joendla

30. prosince 1811 napsal architekt Joendl z Nových Dvůrů Chotkovi velmi zajímavý dopis, který vysvětluje, proč stavba postupovala tak pomalu:

„Co se týče kamenických prací, ještě potřebných k památníku Marie Terezie, cítím se nucen ještě podotknout k tomu, co jsem již Vaší Milosti písemně sdělil v srpnu ve Veltrusech: že tato budova může být stavěna bez přerušení až k architrávu bez další kamenické práce, díky součástem, ob-

jednaným u kamenického mistra Fidlera ve Slatině a již – až na oprávnění, které se provede na místě – hotovým a přivezeným [...]. Takže od časného jara do té doby, než bude potřeba, je dostatečně dlouhý čas – jak již bylo kameníku řečeno, a tak může postupně zhotovit chybějící kusy kladí. Copak já mohu – dříve než, s pomocí kameníka a několika nádeníků, sám nejprve na zemi roztrhám a označím všechny části této architektury, různě poházené, bez dozoru a bez rozumu, lidmi, kteří o tom nic nevědí, (neboť to se nemůže dělat až nahoře na lešení a nemůže se vytahovat a spouštět více kusů, než se najde ten lícující) – zjistit, co úplně chybí, co se doplní, co je v tak špatném stavu, že se musí vyměnit za nové?

Z toho Vaše Milost vidí, že já, tím méně zde v Nových Dvórech [...], zvláště u dórského řádu, kde $\frac{1}{2}$ palce více či méně způsobí velké potíže, nemohu nic oznámit, a ani nic přibližně neoznámím, abych Vaší Milost úmyslně neuvedl do pravděpodobné škody a sebe v zodpovídání, neboť raději bych zbudoval několik takových budov nově a řádně, než podle změněného plánu stavěl celek z takových kusů, poházených bez označení sem a tam, s velkými ztrátami, a bez toho, abych měl plán těchto arkád.

Proto prosím, aby mi Vaše Milost dopřála potřebný čas na rozmyšlení tohoto úkolu a sestavení této budovy, a nechala mi při tom dokonce více svobody k vlastní realizaci a řízení, poněvadž se nikdy nedá nic úspěchat bez následujících

39) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

40) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

škod a chyb, a já jsem též povinován své pověsti.“⁴¹⁾

V roce 1811 se tedy nestihly všechny naplánované práce, a tak v pracovních nařízeních na rok **1812** hrabě Chotek opakuje loňské pokyny, dále pak že „do země podél cesty pastvinou se vysází několik kop topolů, jilmů, jírovců; na patu hráze na vnější, konvexní stranu přijdou vysoké topoly“.⁴²⁾

V lednu 1812 jelo z Veltrus šest vozů do Slatiny pro objednané kamenické prvky. 24. července píše Chotek: „Slatinští kameníci, kteří dnes dokončili římsy, by hned měli zhotovit ty 4 kostky váz, z kamenů ležících u ptačího bidla (protože výška těchto kostek je skoro stejná), a pak přikročit k upravení těch kamenů v Oválu“.⁴³⁾

V červenci začal mistr Auška se svými zedníky sesazovat kameny a v srpnu se zřejmě začalo zdít již ve větší výšce, protože tesaři postavili lešení a zařízení na vytahování kamenů. Udělali také boudu pro kameníka. Zasazovaly se kamenné římsy a do začátku září bylo „pod sloupy uděláno 9 podstavců a 1 sloup postaven“.⁴⁴⁾

Ještě podrobněji přibližuje postup stavby zpráva architekta Joendla z 2. září 1812:

„Památník Marie Terezie postupuje nepřetržitě kupředu. Na polovině proti vjezdu do Oválu jsou již usazeny hlavní římsy postamentů a 6 říms dřívků sloupů, a také v této výšce postaveny zdi. Lešení kolem této poloviny je dokončeno a začínají se vytahovat sloupy; během toho usazovány na druhé polovině hlavní římsy postamentů a dalších 6 říms dřívků sloupů, a tato polovina obestavěna lešením. Také již stojí balustráda v obou postranních obloucích.“

V další zprávě z 1. října 1812 Joendl uvádí: u památníku Marie Terezie „instalují skruže pro arkády a stavím druhé patro lešení“. V polovině října se platí zedníkům mistra Aušky, kteří „postavili 4 oblouky a nad nimi zed“.⁴⁵⁾

Jednání s Josefem Berglerem

Zatímco rostla budova památníku, neustal Jan Rudolf Chotek v hledání potenciálního tvůrce její sochařské výzdoby. Když ztroskotala jednání s vídeňskými umělci, rozhodl se obrátit se s prosbou o radu na rakouského malíře a kreslíře, usazeného v Praze. Řeč je o Josefu Berglerovi (1753–1829), který se roku 1800 stal ředitelem nově ustavené pražské Akademie umění. Ta sice neměla vlastní sochařskou třídu, ale kresba byla považována za základ všech umění, a Berglerovy kreslířské kursy proto navštěvovali i budoucí sochaři.

30. srpna 1812 tedy napsal Chotek Berglerovi a při tom doslovně použil úvodní část dopisu, který psal v říjnu 1808 Zaunerovi (ohledně popisu Oválu). Text byl pozměněn jen v tom smyslu, že již „památník stojí“ či budova „je postavená až k dřívčím sloupům“. Nově upravil a připojil tento text:

„K volbě této určité podoby mne vedla okolnost, že jsem měl příležitost koupit přímo sloupy, mezirímsu, součásti oblouku, architráv – zkrátka téměř vše podstatné z vnějšího obložení z ještě použitelných kamenů v Praze, ovšem při demontování a při převozu se arci tolik poškodilo, že jsem nyní musel nechat udělat téměř polovinu nově. Kolem budovy,

41) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 216, Veltruská korespondence, 1812, kart. 55.

42) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

43) SOA Praha, o. c. v pozn. 41.

44) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

45) SOA Praha, o. c. v pozn. 41.

abych jí dal rozlohu přiměřenou velikosti místa a odřál vzhled kaple, nechal jsem postavit z velkých pískovcových kamenů podstavce vyčnívající ve tvaru ondrejského kříže, do nichž na dvou vstupních stranách zasahují schody, a jejich výšku, šířku a délku zjistíte z plánu. Nyní bych na tyto zcela ploché podstavce chtěl postavit čtyři stromy, stojící a rostoucí v nádobách, které bude držet stejně tolik ležících figur, eventuálně velkých géníů ve vzhledu jinochů, jmenovitě jeden vavřín, jeden stále zelený dub, jednu myrtu a jednu olivu; tyto představují – prostřednictvím alegorie lehce pochopitelné každému – mýtus celého památníku; neboť každý z těchto stromů má svůj určitý vztah k vznešeným povahovým vlastnostem této velké panovnice; stejně tak by se ovšem musely jasně charakterizovat figury, držící v různých pozicích tyto vázy nebo se jich jen dotýkající, pomocí atributů válečné slávy, zákonodárství a občanských ctností, mírnosti a ženských předností a konečně míru a jím chráněného umění.“

„Zda mají být také pořízeny – a v tom případě jak – nějaké basreliéfy, ornamenty či nápisy, které se umístí na plochách tohoto podstavce, zda se v 8, dosti úzkých rozích [Eckwänden] budovy umístí alegorické basreliéfy, historické medaile (jako u sochy Josefa)⁴⁶⁾ nebo nějaké pobronzované ornamenty ze sádry, zůstává k zodpovězení. Symbol a heslo Terezie – korunovaný lev s nápisem „Clementia et Iustitia“ – též nesmí chybět“. Dopis (známe jen koncept) zřejmě končil větou: „Ještě podotýkám, že kvůli výšce prostoru by socha měla stát (podle mého názoru) na vysokém podstavci.“

Následující odstavec je v konceptu škrtnut, ale ať už v odeslaném dopise zazněl nebo ne, pro nás je důležitý jako doklad o dalším plánovaném prvku výzdoby Oválu:

„Do centrálního bodu dvou vnějších kruhů Oválu přijdou dvě vázy, spočívající na velkých podstavcích, které – snad také prostřednictvím alegorické plastiky [Skulptur] – ovšem v každém případě prostřednictvím pěkných forem a přiměřené velikosti, musí vynikat. Jak kolem dokola váz, tak pod dvěma okenními otvory budovy se založí velké květinové partie“.⁴⁷⁾

Že i úvahy o těchto samostatně stojících vázách procházely určitým vývojem, dokazuje již výše zmíněný plán (viz obr. 4), kde jsou zřejmě naznačena dvě možná řešení: buď čtyři vázy do kříže (v liniích vybíhajících z rohů pavilonu) nebo pouze dvě v jediné, podélné linii Oválu. Ani podoba tohoto okrašlovacího prvku nebyla hned jasná – na plánu je připsána (asi rukou Chotka) poznámka tohoto znění: „Mají na – velmi velký – plac Marie Terezie přijít ještě vázy nebo kytice z kvetoucích dřevin? A mají k nim vést písčité cesty? Nebo [mají] pouze stát na trávníku, poněkud zvýšeném dobrou zeminou, obkrouženy úzkou písčitou cestou?“ Z účtů víme, že v září 1812 dělníci „kopali základy pro podstavce váz v Oválu“!⁴⁸⁾ Podle jedné Chotkovy poznámky ve spisech však nakonec bylo od umístění těchto váz upuštěno, protože by ještě více zvýraznily, že Ovál není zcela pravidelný.

Josef Bergler odpověděl Chotkovi 14. září 1812 (místy nejasným slohem):

„Vaše Milosti,

Váš velevážený dopis z 30. srpna jsem i s přiloženým výkresem projektovaného půdorysu v pořádku obdržel. Také jsem hned [vyhledal?] alegorie 4 alegorických figur podle po-

46) Míneha bezpochyby socha Josefa II. z roku 1807 od Franze Antona Zaunera; medaile jsou u ní umístěny na čtyřech rohových sloupcích.

47) SOA Praha, o. c. v pozn. 17. Složka č. 10.

48) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

pisu starých ikonologií, zvláště ze slavného Cesare Ripy – poněvadž jsem však z toho nemohl zjistit určitou velikost, protože jsem skutečnou velikost teprve z nakresleného řezu a půdorysu, který jsem obdržel teprve 11. tohoto [měsíce], z něhož jsem seznal skutečnou výšku a délku soklu, tak jsem hned prozatím navrhl tyto čtyři – zde přiložené – skicy a pevně doufám, že snad budou odpovídat přání Vaší Milosti [...]. Protože nádoby, v kterých by měly stát skutečné stromy, by musely být poměrně velké, snažil jsem se tomu přizpůsobit sochy, jak jen to šlo, a sochař by je pak musel dále dobře upravit, a [...] Prachner by byl schopen provést je s největší možnou péčí. Socha velké Marie Terezie by měla být [...] obzvláště krásná a provedená od nějakého osvědčeného mistra z trvanlivého materiálu [...]. Vedlejší ozdoby, jakož i vázy, které se mají umístit na obou stranách prostranství, by se mohly ještě odložit, poněvadž bych byl mnohem raději, kdybych mohl vidět dílo in natura. Snad by k tomu mohlo dojít příští jaro; ty dvě vázy bych snad mohl nakreslit ještě dříve, když jen budu vlastně vědět jejich stanovenou výšku.⁴⁹⁾

Připomeňme, že sochař Václav Prachner (1784–1832) byl Berglerovým žákem a je známo, že Josef Bergler mu sjednával zakázky a kreslil návrhy pro plastiky. Tato jejich spolupráce trvala dvacet let – od prvního zjištěného náhrobku v roce 1809 do Berglerovy smrti.⁵⁰⁾

HRUBÁ STAVBA PAMÁTNÍKU

Do konce roku 1812 stihli zedníci pod vedením mistra Aušky postavit zbývajících 11 sloupů na podstavcích, čtyři oblouky, vyzdít nad nimi zdivo z cihel (spotřebovalo se přes 10 tisíc pálených cihel) a provést osm říms pod oblouky.⁵¹⁾

V říjnu dostal zaplacen slatinský kamenický mistr Johann Fidler, za práce zčásti dovezené, zčásti provedené až na staveništi. Příslušný účet, který připravil architekt Joendl, nás informuje o tom, které části budovy jsou tedy až z této doby:

„Nové práce.

Za čisté opracování chybějící a nově nahrazené soklové římsy postamentů sloupů, na dříve upevněné, nyní volně stojící straně, 18 běžných stop [...].

Dtto podstavcových kostek k tomu, v délce 26 stop, výšce 3 stopy 10 palců [...].

Dtto krycích říms k tomu, též těch nových u dalších postamentů, které byly rozbité [...].

Úprava nových patek kromě jiné práce, úprava, vyspravení – vyklínování starých kamenů, odstranění všech starých obrub [Gewänder], kamenů na oblouky (patek s články), poněvadž zdi – aby se dosáhlo většího vnitřního prostoru této budovy – se nyní musí držet mnohem slabší, než byly zdi bývalého portálu divadla; za úpravu oboustranné balustrády; zapuštění všech skob a kleští do kamene, rybinové otvory zatlouct do všech kamenů, vydlabání děr k vytahování [...].

Za lámání a pasování těch naposledy objednaných 8 kusů patek, t. j. 5 nových výčnělků patek [Kämpferfortsätze] a 3 nových příčných patek [Querkämpfer] na místo chybějících,

49) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

50) T. Bulionová-Kubátová, O kresbách sochařů a pro sochaře v první třetině 19. století v Čechách, Umění XXXIX, č. 2, 1991, s. 159–169. K Václavu Prachnerovi a jeho spolupráci s Berglerem viz s. 160 a s. 163–167.

51) SOA Praha, o. c. v pozn. 19.

52) SOA Praha, o. c. v pozn. 41.

potom ještě 2 kusy hlavní římsy sloupových postamentů, celkem v délce 26 stop [...].⁵²⁾

Válečný rok 1813

V lednu 1813 píše Jan Rudolf Chotek z Vídně veltruskému úřadu:

„Zvětšené a zvýšené daně [...], snížené hospodářské důchody a tíseň jiných nepříznivých okolností mne nutí letos co nejvíce omezit postradatelné stavební a okrašlovací práce a výdaje; hodlám tedy nechat dokončit pouze Vosoušský most, mlýnský jez a komorové stavidlo a Tereziin památník, abych se zbavil obtížného lešení a nevydal kamenné zdivo všanc ještě většímu poškození, všechny ostatní stavby se však zcela přeruší.“⁵³⁾

Nařízení hraběte Chotka ohledně památníku Marie Terezie pak znělo pro tento rok následovně:

„Tento památník se letos, a sice co nejdříve možno, zcela dokončí a stavební inženýr má oznámit, co a kolik bude potřeba prken na kupoli a kamenů a cihel na zdivo, dále plechu na pokrytí. Na podlahu vezmu mramor nebo jen zbarvené kamenné plotny.

Vozová cesta se dle rozkazu vyštěrkuje u památníku kolem dokola až ke studni, tam se vykopou dva prostřední kaštanové stromy a přesadí do aleje na Ostrově; na hrázi se ohnuté jeřáby upraví do přímé linie, zevně u paty oválné hráze se zasadí vysoké topoly, 2 malé kanály se zbourají a kameny na dvě místa budoucích váz, naproti tomu obě tím vzniklé díry se zaplní zemínou a upěchují, vše pod vedením Mařana [tj. hlavního zahradníka]

Dvojitá pěší stezka, vedoucí ke studni, 5 stop široká, se zřídí podle nákrese, a sice bez toho, aby tam byla hráz širší, nebo aby její svah do Oválu [...] [nečitelné].

Na první bermu se půjde po několika schodech, dlouhých 8 stop, místo nichž se mezitím zřídí schody z udusané hlíny se zatlučenými prkny. Všechny rohy a strany tamějšího svahu se hustě osází růžemi, habry, tavolníky, jakož i jiná prázdná místa tohoto svahu Oválné hráze. Pokud by pěší stezka byla moc strmá, může se u horního vstupu a. a. zasadit ještě jeden kamenný schod.

Pokud by blízké, nahoře stojící dva jeřáby překážely, aby se tato podoba úplně zbudovala, mohou se od sebe, jak to bude potřeba, posunout.“⁵⁴⁾

Dne 7. června 1813 píše Chotek z Vídně veltruskému úřadu podrobněji ohledně stavby:

„Památník Marie Terezie se letos, poněvadž dle ujištění Joendla z 12. dubna byly obstarány k tomu potřebné, nepočetné kameny ze slatinského lomu, alespoň ve zdivu a zastřešení zcela dokončí, střecha se pokryje plechem a pak se vyčistí prostranství. Ohledně vnitřní výzdoby a dlažby rozhodnu po mém příjezdu. Joendl ať připraví účet peněz a materiálu, kolik by to stálo, kdyby se udělal 2 stopy vysoký lambris z hnědých a šedých mramorových ploten, kterých je tam mnoho v zásobě, a podlaha, vykládaná velkými kostkami, a také snad vnitřní článkovaná dveřní [gegliederte Thür] a okenní římsa; a protože ta druhá by se snad zhotovila laciněji z vlastních, k tomu nalámaných kamenů, a beztoho tyto články musí být hlazené, co by stály v Praze. Potřebný plech ať koupí v Praze pan inspektor. Jedna nebo dvě tyto plotny se v budoucnu použijí na nápisy portálu vy-

53) SOA Praha, o. c. v pozn. 20.

54) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

pouštěcího stavidla, několik na kapli a památník mého strýce a na lázeň, která se jednou postaví.

Pokud by si slatinský kameník nevěděl rady s řezáním a hlazením mramoru, je třeba se poohlédnout po nějakém šikovném, spolehlivém a levném pracovníkovi v Praze.⁵⁵⁾

Plastická výzdoba vnějšku pavilonu

Jen pár dní poté informuje Chotka Joendl, jak postupují práce na dokončení památníku Marie Terezie:

„Zde se znovu postavilo lešení, které se loňského roku kvůli zabránění krádeže – až na zahrocené klády [Spitzbäume] – odstranilo, a zrovna se udělalo ještě vyšší o jedno patro, a sice to poslední. Rovněž se udělal zcela nový potah [Scheibenzug] s 2 kýbly a 2 rošty k vytahování materiálu – který tam ještě nebyl – a velmi bídne upravené hlavice, architrávy a vlysy byly vyšibrovány kameníkem, na čemž se ještě dále pracuje. Po těchto přípravách je již 12 horních částí a hlavíc sloupů vytaženo a usazeno. Architrávy a vlysy, které leží na place roztroušeny a pod jinými kameny, musely být svezeny, uspořádány a označeny, abych mohl přesně stanovit množství chybějících kusů. Tyto chybějící kameny – v architrávech, vlysu a karnisu, je jich celkem 32 – byly sice již v dubnu průběžně počítány, měřeny a označeno kameníkov, aby je nalámal, většina již byla v lomu odřezána, takže již mnoho z nich přivezeno, ovšem při onom měření nebylo třeba dávat pozor na takovou přesnost v jedné čáře, jakou vyžaduje zpracování načisto – zvláště u dórské vyřezávané římsy, a kvůli této okolnosti bylo sestavení nutné, jakkoli bylo časově náročné. Nyní děláme na natažení architrávu. Toto natažení je tím obtížnější, čím výše přicházíme. Tato obtíž však nespočívá jen v tíze, protože ty největší kameny přijdou nejvýše, jako spíše v umístění bezpečné kozy k tažení [Zugbockes] ve výši této volně stojící budovy.⁵⁶⁾

Ohledně vlysu oznamují, že: aby se budově, která dle prvotního určení tvořila jen portál, dala větší rozloha, musely se rozšířit 4 strany; a toto rozšíření obnáší na každé z těchto 4 stran 2 metopy a 2 triglyfy čili 4 stopy 10 palců [připojena poznámka pod čarou: „Toto doplnění o 19 stop 4 palce (bráno dohromady na všech 4 stranách) odpovídá celému kladí, t.j. architrávu, vlysu a karnisu, a kvůli tomu jsou třeba ony nahoře zmíněné 32 kusy nových kamenů“]. Proto přijde nově zhotovit 8 polí metop – vždy 2 a 2 odpovídající. Proto prosím Vaši Milost, aby mi dala nejmilostivěji vědět, čím dříve tím lépe, které alegorické atributy ráčí Vaše Milost chtít dosadit do těchto 4 párů nových polí. Ačkoli tuto práci může sochař udělat teprve nahoře na lešení (až bude stát celé kladí), přece to již potřebuji vědět nyní, aby se kameníkovi předkreslila na každé pole kontura, takže by na to mohl nechat potřebné tělo [Fleisch] (podle kamenické mluvy).

Poněvadž alegorické obrazy, nalézající se ve starých metopách, se vlastně nechají vztáhnout k poezii a hudbě a – když člověk nebude příliš striktní – též k výtvarnému umění, tak ještě chybějí ty, které mají vztah k válce, míru, vědě, průmyslu, obchodu a zemědělství. Proto by se mohla umístit do první dvojice polí – poněvadž musí být vždy odpovídající 2 stejné – římská přilba ověšená vavřínovým věncem – do 2. krátký římský meč s palmovou ratolestí, zavázanou stuhou – do 3. svitek papíru před vzadu napůl ukrytým globem

a několik měřických nástrojů – do 4. kotva opřená o balík zboží apod.; o čemž se osmělují nejposlušněji prosit o brzké vysoké rozhodnutí. Jinak se přikročí – jakmile tesař dokončí nejn nutnější práce – také k zhotovení krovu, kupole a kostry klenby atd.⁵⁷⁾

Podle připojené poznámky psané Chotkovou rukou si hrabě přál do 3. páru metop jiný obraz: „šikmo ležící žezlo s trojúhelníkovým Božím okem na špičce, ležící na otevřené knize“. Zvolil tedy alegorii teologie jako matky všeho vědění.⁵⁸⁾ Porovnáním s dnešním stavem zjistíme, že Chotkovo přání bylo splněno; z Joendlových návrhů se uplatnila přilba a meč, na čtvrtou stranu památníku byly umístěny pouze zkřížené palmové ratolesti. Nově doplněné metopy se nacházejí vždy po stranách středového pole (viz obr. 7), alegorie hudby – lyry – vždy nad sloupy (viz obr. 8).

Podle účtů začali zedníci s mistrem Auškou u památníku pracovat asi někdy koncem května, vztyčili 12 sloupů, usadili na ně 12 hlavíc a začali nasazovat vlysy.⁵⁹⁾

Stavba pokračovala i za komplikované situace, kdy kolem Veltrus tábořila česká armáda a pak kozáci (koncem srpna se spojené armády Rakouska a Pruska střetly s napoleonskou armádou v bitvě u Chlumce na Ústecku). 11. července vydal Chotek ve Veltrusech tyto písemné příkazy:

„U památníku ať kameník, tesaři a zedníci i v tomto týdnu nadále pracují; Joendl ať už připraví výkresy a šablony na ozdoby metop, ohledně sochaře zařídím já potřebné v Praze. Ovšem přeji si, aby kameny, potřebné ještě na římsu, byly ze slatinského lomu brzy přivezeny. Oblouky na kupoli se nařezou, jakmile budou tesaři, a poněvadž mne dnes krajský komisař ujistil, že podle příkladů, které se již vyskytly, lze si bez potíží vzít zpět dva z lepších tesařů, odvedených k zemské obraně, výměnou za jiné muže, odevzdané k zemské obraně, těchto řemeslníků je však s ohledem na mnoho jak erárních, tak mých vlastních prací, stále nedostatek, toto svěřuji úřadu.“⁶⁰⁾

Sochař Ludvík Müller

Od 26. července 1813 pracoval na památníku pražský štukatér a sochař Ludvík Müller (1773–1851). Podle zprávy Joendla ze 14. srpna 1813 „Miller pracuje na ozdobách metop dnes 13. dnem a za tuto dobu dokončil 8 kamenů. Nyní se ještě provedou v architrávu 2 dlouhé kameny, jeden s lyrou a festonem, ten druhý s číškou a konví, a vytesají se ozdoby v sofitách krancovky, celkem v délce asi 30 stop. Nechce pracovat za kus, poněvadž se musí sám stravovat, za to i se mzdou za práci 5 zlatých denně. V pondělí začnu s vytahováním kamenů hlavní římsy, k tomu potřebuji zedníky, nádeníky a 2 tesaře, celkem 20 až 22 osob, které musím mít nepřetržitě, jinak nemohu nic udělat, a musel bych se nadto obávat nehody.“

V jednom z dalších dopisů připomíná Chotek Joendlovi, aby se kromě poškozeného kanelování sloupů a hlavíc nezapomnělo na opravení čtyř kamenných hlavicek, totiž svorníků oblouků. Pro nás je zajímavé – neboť identifikace dnes není snadná – že se výslovně zmiňuje hlava Persea.

57) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 217, Veltruská korespondence, 1813, kart. 55.

58) Viz např. Herbergerova socha v knihovně kláštera ve Wiblingen se stejnými atributy (žezlo, kniha, Boží oko).

59) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 230, Veltruská oznámení, 1813–1820, kart. 62.

60) SOA Praha, o. c. v pozn. 20.

55) SOA Praha, o. c. v pozn. 20.

56) Při stavbě památníku se osvědčil kladkostroj, patřící Joendlovi, který jej koncem roku 1813 nabídl k odkoupení Chotkovi za 80 zlatých.

Obr. 7: Veltrusy, pavilon Marie Terezie, výzdoba vlysu: a – jihovýchodní strana; b – severovýchodní strana; c – severozápadní strana; d – jihozápadní strana (foto P. Načeradská, 2012).

V polovině září 1813 informuje Joendl Chotka o probíhající stavbě takto:

„U památníku Marie Terezie byly 15. tohoto měsíce poslední 2 kameny římsy vytaženy a zaskobovány. Nyní je celé kladí uzavřeno, 2 strany z něj již také zatmeleny a vady na člancích a ozdobách Millerem vyspraveny a přetřeny zdejší vápnem jako základ. Nyní pracuje několik málo zedníků na vyzdění 2 dalších, nyní také uzavřených stran a jejich zatmelení. Miller opět vyspravil vady. Kameníci předělávají 16 tabulek podstavců a vyspravují tu a tam vylomené kousky. S těmito pracemi budou zedníci, kameníci a štukatér hotovi do soboty 18-tého. Kameníci pak nebudou docházet, až na zatmelení spár hlavní římsy olejovým tmelem, které se nemůže provést dříve, než bude střecha pokryta plechem. Zedníci však hned od 20-tého budou omítat budovu zvenjšku zcela dolů a lešení se bude postupně – letos nakonec zcela – strhávat a odstraňovat.

Miller již na 12 hlavících a kanelování sloupů mnohé vyspravil, s čímž by mohl být – od 20-tého – za 3–4 dny hotov. Proto ponížene kladu dotaz, jestli se pak má propustit nebo má přikročit k předělání 3 ještě zbývajících váz? Mimo to mne požádal, zda by Vaše Milost mu ráčila nejmilostivěji přidat k těm schváleným 4 zlatým (místo žádaných 5 zl.) ještě alespoň 30 krejcarů.

Na krovu památníku M. T. pracuje mistr Kalina jen s 2 to-

varyši; budou s tím proto stěží hotovi před 26-tým tohoto měsíce, aby jej mohli vytáhnout.“

Dne 25. září 1813 opět píše Joendl Chotkovi, že tesařů je nedostatek a práce hodně:

„Kalina pracuje s 2 tovaryši na krovu památníku Marie Terezie, odkud ale musí být často odvoláni na menší práce. Proto prosím Vaši Milost, aby mi ráčila dovolit, abych směl na několik týdnů, v nejhorším případě jen na 14 dní, vzít do práce nějaké cizí tesařské tovaryše (ovšem za denní mzdu o několik grošů větší), jinak se se k pokrytí plechem a tmelení olejem dostanu až moc pozdě na podzim. Zedníci omítají u památníku a dělají své věci docela dobře.

Štukatér Miller dnes dokončil opravu 12 hlavíc, velmi bídne upravených, na všech 4 stranách a už má jen vyspravit 4 oblouky a na nich se nacházející 4 hlavy. Pak bude propuštěn, protože Jeho Milost na můj dotaz v jeho záležitosti v mé ponížené zprávě o stavbách dat. na Ostrově 14. září neráčila sdělit žádné vysoké rozhodnutí.“⁶¹⁾

Millerovi byla nakonec zadána i oprava oněch zmiňovaných 3 váz ve vlysech, ale zapláceno za práci mu bylo zřejmě teprve roku 1817, kdy byla při vyúčtování použita tato zpráva Joendla z 8. října 1813:

„Štukatér pan Ludwig Miller vysekal při dělání 10 ozdob vlysu 30 běžných stop ozdob v sofitě hlavní římsy, vše z no-
61) SOA Praha, o. c. v pozn. 57.

Obr. 8: Veltrusy, pavilon Marie Terezie, ve vlysu nad sloupy v rozích se opakuje motiv lyry jako alegorie hudby (foto P. Načeradská, 2012).

vého kamene; dále vyspravení celého kladí na všech 4 stranách budovy, zvláště v sofitě starého kamene [?], přepracování a doplnění 12 hlavic, 8 patek, 4 obrub oblouků a při nich se nalézajících 4 hlav (vše nanevjuš nerovné, popukané a rozbité), vše ze sádrového tmelu povrstveno a vyřezáno; konečně s přepracováním jedné kamenné vázy, od 26. července do 29. září včetně, s odečtením všech nedělí a svátků celkem 55 pracovních dní, den podle vysokého svolení Jeho Milosti dat. ve Veltrusech 13. srpna á 4 zl. ... 220 zl. Dále si tentýž vydělal za přepracování dalších 3 kamenných váz, jeden kus – podle nařízení Jeho Milosti dat. v Nových Dvorech 21. září 1813 á 10 zl. celkem ... 30 zl.“ V souvislosti s přepracováním tří váz se platilo 60 zlatých za sádru. Z dalších zpráv vyplývá, že Müller dostal zároveň zaplacenno za štukatérskou výzdobu Dolního stavidla, a že byl přítelem Joendla, který mu sám peníze předal.⁶²⁾

Z roku 1813 se dochoval i účet slatinského kameníka Johanna Fidlera, díky němuž víme, které další části se musely nově dodělat. „Nová práce: 10 kusů architrávu [...], 11 kusů vlysu [...], 10 kusů karnisů, tj. 8 prostředních kusů, 1 celý roh a 1 rohový klín [Ekzwikl] [...]“. Od 28. května strávili dva kameníčtí tovaryši 91 dní „při opravování starých kamenů – tmelení klínků horkým tmelem – dělání jamek pro hrboly kamenů – zapouštění kleští, skob [...] – pomoc při usazování kamenů – přepracování 16 tabulek u čtyř podstavců sloupů atd.“⁶³⁾

Tesaři pod vedením mistra Kaliny začali pracovat na krovu budovy v srpnu 1813, totiž nejprve na obloucích kupole, v září na třech tamburech a v říjnu byl krov dokončen. Zedníci mistra Aušky mezitím památník zvenčí úplně omítli, „až dolů k podstavcům sloupů, u všech 12 sloupů opraveno kanelování“. Přidavači mj. připravovali tmel, tloukli cihlovou moučku a byli k ruce i štukatérovi Müllerovi. Do začátku listopadu měli tesaři hotové i šalování kupole a čtyř rohů

památníku, takže lešení mohlo být strženo.⁶⁴⁾

Pokrytí střechy plechem muselo být nakonec odloženo na jaře; hrabě Chotek chtěl nechat udělat nouzovou střechu z prken a došků, ale Joendl navrhol „bez potíží ponechat budovu s dobře šalovanou kupolí bez všeho dalšího pokrytí. Neboť, udělalo-li by se toto pokrytí lehké, vzal by je příští silný vítr – a pokud by se chtělo udělat pevné, potřebovalo by se k tomu [...] dříví [Ruderhölzer], falcová prkna apod. a obávám se, že při jejich vytahování a spouštění by se odrazila římsa.“

Jan Rudolf Chotek nepřestal ani tento rok uvažovat nad vnitřní výzdobou památníku, jak dokazuje zmínka v dopise Joendlovi v září 1813:

„Ohledně vnitřních stěn monumetu si nyní též přeji vzít s sebou do Prahy pár návrhů naskicovaných olůvkem, protože se o tom budu radit s p. Berglerem a Fischerem.“

DOKONČENÍ STAVBY PAMÁTNÍKU

Pokrytí střechy památníku plechem

V návrhu staveb na rok 1814, který veltruský úřad předložil hraběti na konci roku 1813, se o stavbách, jež nás zajímají, uvádí:

„Památník Marie Terezie: Vnitřní stavební práce? Pokrytí plechem? Vnější nátěr? Horní zatmelení? Postavení prostřední a 4 rohových figur se snad provede až r. 1815?

Vázy v Oválu: Od těchto se patrně zcela upustilo?

Nástavba studně v Oválu na hrázi: Poněvadž tato stavba je nepodstatná a náleží k dokončení partie Oválu, má se dokončit také r. 1814 společně s větší stavbou?“⁶⁵⁾

Jako první přišlo na jaře na řadu pokrytí střechy plechem, které se minulý podzim nestihlo. V dubnu přikázal Joendl připravit pro klempíře fůru dřevěného uhlí a 2. května dorazil z Prahy na Ostrov spolu s klempířským mistrem Winterem a jeho tovaryši.

„Svou dílnu si postavili v zámecké kuchyni. K pokrytí památníku Marie Terezie se vzalo pět soudků plechu, na výměru a účet, který se dodá po skončení práce. Jakmile bude budova pokryta, zatmelí kameník všechny potřebné části olejovým tmelem a tesaři a zedníci zde dokončí své, ještě potřebné práce, které spočívají v navlečení rákosových trámů a římsového roštu [Gesimsroste], v obednění rákosového stropu, v orákosování a omítnutí soklů a stropu atd.“

20. května 1814 píše Joendl Chotkovi o dokončení klempířské práce:

„Kupole, horní strany trojitých soklů [tamburu] s potřebným výběžkem nad omítku, která tam ještě přijde, 4 rohy, kde

62) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 221, Veltruská korespondence, 1817, kart. 57.

63) SOA Praha, o. c. v pozn. 57.

64) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

65) SOA Praha, o. c. v pozn. 57.

se čtverec mění na kruh, konečně pás, který spojuje nejnižší sokl s kameny římsy, byly pokryty plechem, a tak tato práce skončena. Plech 4 rohů a nejnižšího pásu byl zahrnut do drážky v kameni, hluboké 1 palec, vysekané schválně kvůli tomu kameníkem, a zatmelen olejovým tmelem. K této práci se vzaly, kromě těch 2 soudků, obstaraných loňského roku, ještě 3 soudky plechu od pana inspektora Pöschela. Práce se dělala pod mým stálým dozorem a použito se k tomu něco přes 4 soudky plechu, rošt byl uložen. Poněvadž kupole sestává z 20 polí, které se nahoře sbíhají do špice, musela se každá tabulka i při pokrývání soklů oříznout na obou stranách podle radiánu; u 3 pásů kolem dokola se dal zpevňující plech [Haftblech], široký půl tabulky, z toho vyplynulo, že se [...] vystačilo se 4 ½ soudků. Výměra a výše nákladů na krytinu jsou zde poslušně přiloženy. Nyní kameníci tmelí všechny spáry horních říms, drážky a skoby atd. olejovým kytem. Až tmel nabyde dostatečnou tvrdost, přikročí pak zedníci a tesaři ke zbývajícím pracem.“

17. června 1814 informuje Joendl Chotka o postupu práce takto:

„Památník Marie Terezie. U celého, kromě římsy, je dokončeno tmelení. Zedníci rákosují a omítají ty 3 sokly [tamburu] kupole. Pokud by přece byly potaženy plechem a třikrát natřeny olejovou barvou, pak bude malta, která se neváže k plechu, potřebovat častější opravu. Prosím Vaši Milost, aby ráčila schválit zasláný účet klempíře, který žádá o zaplacení.“⁶⁶⁾

Také z voluptuárních účtů víme, že v roce 1814 začali zedníci a truhláři pracovat na stavbě v červnu; zhotovili a omítli tři sokly tamburu kupole, zazdili rákosové trámy, v srpnu byl „svázán rošt pod rákosovým stropem, pak položena prkna pod rákos“. Na podzim tesaři ještě připravili lešení kvůli omítání rákosového stropu a lešení na vázy (bezpochyby ty na střechu).

Nepřestaly ani zahradnické úpravy okolí, na něž hrabě Chotek vždy dbal: nádeníci pracovali „na place památníku Marie Terezie a na hrázi, pak u cesty, sázeli růže a jeřáby“, v červenci „u památníku M. T. ostříhány špalíry, dále ořezány kaštanové stromy, a růže a trní vedle cesty“, v srpnu „provedena hlavní cesta v Oválu“, na podzim zvýšeny bermy a na Oválném placu kopány jámy a plněny dobrou zemínou.⁶⁷⁾

Z roku 1814 pocházejí ještě dvě zajímavé zprávy. V březnu 1814 předložil Joendl Chotkovi návrh na sbírku plánů vztahujících se k veltruským voluptuárním stavbám. V seznamu jsou k památníku Marie Terezie uvedeny tři plány: první s pohledem a půdorysem (právě takto byl pojat plán Georga Fischera roku 1808!), druhý s průřezem a vazbou a třetí představoval „perspektivní pohled“.

Ke své zprávě z 20. května pak Joendl přiložil (nedochovanou) „ideu vnitřní výzdoby památníku Marie Terezie“.⁶⁸⁾ Hrabě Chotek, který si bezpochyby Joendlovy návrhy vyžádal, měl tedy v té době ještě vážný úmysl pokračovat ihned ve vnitřních úpravách památníku.

Další úpravy okolí

Na rok 1815 sepsal Jan Rudolf Chotek pracovní nařízení v tomto znění:

66) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 218, Veltruská korespondence, 1814, kart. 56.

67) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

68) SOA Praha, o. c. v pozn. 66.

„Přeji si, abych mohl v létě památník Marie Terezie zevně i uvnitř vyzdobit, takže jen 4 ležící figury a socha vznešené paní bude chybět k úplnému dokončení. Zda a jak se tato budova uzavře skleněnými dveřmi a okny, které ozdobí se namalují či které by byly ze štuky, má ještě Joendl navrhnout, jakož i obstarat 4 vázy, které se postaví na římsu. Vozová cesta od stavidlové cesty kolem dokola památníku až k nejnižšímu schodu výstupu ke studni se vyplní šterkem, tento se pevně udusá a pak se na to naveze zahradní písek; lepší vykopaná zemina se může použít k vyplnění nerovností louky a Oválné hráze. Ta se pomocí latí přesně změří Mařanem a vyrovná úplně vodorovně. Před každým ze 2 oken, ve vzdálenosti 1 stopy od budovy, kterýžto 1 stopu široký pruh se musí vypískovat, je podlouhlý zakulacený prostor, který se zušlechťí úrodnou zahradní zemínou, ve kterém budou trvale pěkné květiny. Rozumí se samo sebou, že řečená vozová cesta povede zevně kolem těchto květinových keřů.“

Nástavec studně na hrázi se zhotoví dle pokynů, které jsem udělil Joendlvi; na obou jeho stranách se pak napevno postaví 2 kamenné lavičky na sezení a vzadu a vedle se hustě nasází kvetoucí dřeviny a také kvetoucí letničky, z těchto se několik nasází také podél sem vedoucí dvojité pěší stezky. Že vespod přijdou 3 kamenné dlouhé schody, bylo již dříve nařízeno.

Špalíry růží [...] zasadit [tj. naznačeno, že se opakuje již loni uvedený text]. Větve tamních kaštanů ořezal Mařan dle nařízení a podle vlastního dřevěného oblouku, aby bylo vidět na hráz z budovy, neboť celá tato partie je v symetrickém francouzském stylu.“⁶⁹⁾

Z účtů opět poznáme, které práce byly skutečně provedeny:

„Na place památníku Marie Terezie vedle budovy mezi rohy odvezeny kameny a písek a přivezena dobrá zemina pro květiny [...] Ještě tam stříhány špalíry [...]“. V dubnu byl „celý plac očištěn od kamenů, vápna a písku“. V květnu „pak provedena cesta v Oválu čili na place památníku M. T. [...]“. Ještě na tamním place zavezeny díry dobrou zemí [...]. Pak tato zem upěchována [...]. Item v Oválu naložen šterk na vozy k tamní cestě, pak písek nebo šterk proházen na pěšiny [...]. Ještě tam zaléván trávník na place a nahoře špalíry růží a jeřáby atd. [...]“. V červnu byly mj. „na tomto place zavezeny fleky písku dobrou zemínou“, naopak pokračovalo na-
vážení písku na cesty.

Ze stavebních prací se nestihlo mnoho: v červnu byly „u památníku M. T. vyspraveny spáry na soklech nad schody a nad 3 sokly pod střechou“ (tj. nad tamburem), na přelomu srpna a září se platilo „pražskému hrncířskému mistru Joh. Unterwegerovi za 4 vázy k památníku Marie Terezie, á 35 zl. per 1 ks, sestávající ze 4 dílů“, v říjnu pak „klomínským mlatcům, kteří v Hruškově rybníku řezali rákos na pokrytí budovy památníku Marie Terezie“. Před příchodem zimy ještě zedníci a tesaři zakryli sokly a římsy na památníku.⁷⁰⁾ Rákosový strop se tedy tento rok neprovedl a vázy čekaly na své umístění do rohů střechy.

Chotkovy rozkazy

Na rok 1816 naplánoval hrabě Chotek tyto práce:

„a) Mařan má vysázet špalíry růží [...] ve dvojitých řadách,

69) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

70) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

aby se zahustily, a všemi druhy plných růží; také ať tam vysadí divoké, které pak může na jaře naroubovat a naočkovat.

b) odumřelé jeřáby se nahradí pěknými, rovně rostlými, na této straně a na straně ke stavidlu. Dovolil jsem, aby k lepšímu prospěchu těchto stromů u něj, se uprostřed z pěší cesty vykopali štěrky do hloubky 2 stopy 6 palců a nahradil dobrou zeminou. Štěrky se může odvézt do zvětšené písčité plochy na Oválu a odtud vytěžit dobrou zeminu, pokud žádána nebude k dispozici blíže.

c) Písčitá plocha kolem památníku se po vykolíkování zvětší, vytěženou dobrou zeminou (která u jeřábů hráze není potřeba) se urovnají hlubší místa Oválu a místo ní se tam naveze štěrky z řeky.

d) Poněvadž navzdory mým opakovaným připomínkám, učiněným od jara stavebnímu inženýru, nebyla dosud ani natřena střecha, ani pozměněno plechové pokrytí 3 soklů [tamburu], úplně ploché a rovné, a tím pádem udělané škodlivě; nyní je však na to příliš pozdě, ať je tedy toto první starostí hospodářského a stavebního úřadu na jaře.

e) Při této příležitosti se též postaví 4 podstavce a vázy (ze kterých ten prasklý kus se nahradí, jak doufám).

f) Dlouhé schody pod studnou se položí na jaře a ty, co se tam nyní nacházejí, se předají Witonovi k upotřebení, se kterým je obeznámen.

g) Studna se zhotoví a postaví podle schváleného výkresu.

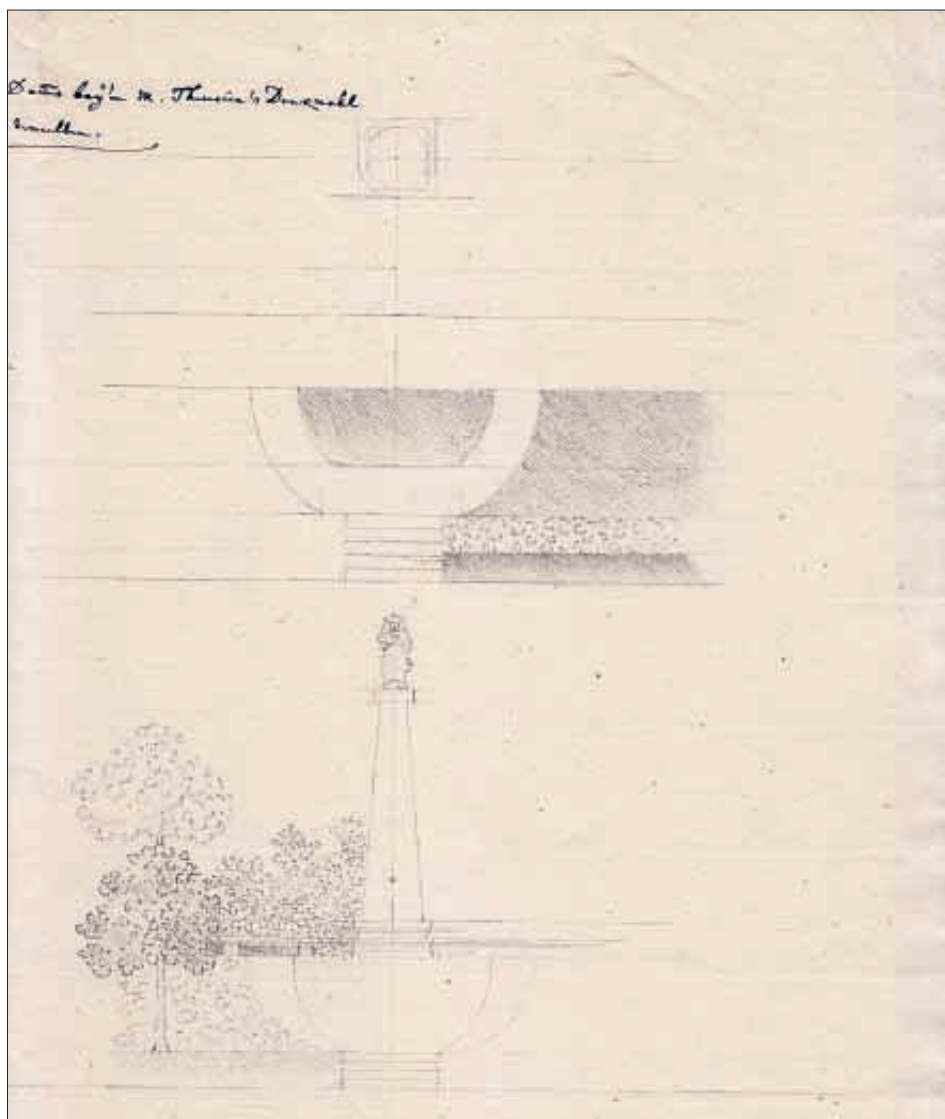
h) Nejpozději v červnu se provede šalování na způsob klenby [gewölbartige Verschallung] a rákosování stropu památníku.⁷¹⁾

Veltruský úřad uposlechl rozkazů a hned na jaře se přistoupilo k předělání trojitého tamburu, na němž spočívala kupole. „Úpravy 3 soklů památníku Marie Terezie dohodnuty s tesařem Kalinou za 30 zlatých.“⁷²⁾

V březnu byla „u střechy se-

71) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

72) SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 209, sign. Dom XIII / fasc. II, Stavby kanálů, 1789-1883, kart. 63. Spis č. 13.

Obr. 9: Veltrusy, návrh nástavby obelisku nad již existující studní na hrázi tzv. Oválu: a – řez hráze a boční pohled; b – řez nádržíkou na vodu a čelní pohled. Český lev se znakem je reminiscence na vyobrazení používaná na pamětních mincích Marie Terezie. Nedatovaný a nesignovaný plán (SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, kart. 119).

Obr. 10: Veltrusy, současný stav studně na hrázi tzv. Oválu (foto P. Načeradská, 2012).

jmuta ze 3 soklů maltová omítka i s drátem a hřeby, aby tam mohli pracovat tesaři [...], otlučená maltová omítka sbírána a ukládána v budově pro příští použití [...], v dubnu se platilo „tesařům za smlouvenou práci při zešíkmení a přepracování tamburových soklů památníku Marie Terezie“.⁷³⁾

Joendlovy pokyny

V polovině dubna přijel do Veltrus inženýr Joendl, aby zkontroloval postup prací. Zanechal zde následující pokyny ohledně památníku Marie Terezie:

„II. Památník Marie Terezie.

o) 32 kusů soklových kamenů, které patří k podstavcům 4 váz a které leží ve slatinském kamenolomu, ať se co nejdříve přivezou.“ Po straně připsána poznámka: „Kameníkoví se oznámí čas a počet povozů.“

„p) Zedníci ať tyto 4 sokly nasadí podle návodu a zanechaného modelu, aniž by se sebeméně zmýlili, zaskobují je a vyzdí. V každém se zároveň zazdí uprostřed dubový čep na vázu, dlouhý 6 stop a tlustý 3 palce.“ Po straně připsána poznámka: „Zanechaný model nenechá zedníka, kameníka, tesaře, sklenáře a zámečníka ani v nejmenším na pochybách“.

„q) Rovněž tesaři šikmo seříznou ty 3 řadové sokly a přichystají je přesně podle mého nařízení na příští pokrytí plechem.

r) Jakmile bude dokončena tato práce, tyto tamburové sokly se orákosují a omítnou. Sklenář a zámečník je pokryjí dřevějším plechem. Na pocínované klempířské hřebíky, které jsou

na tuto práci potřeba, na potřebný pájkový cín se jim poskytně peněžní záloha. Ostatně tato práce, aby se udělala pečlivě a solidně, ať se platí po dni.

s) Až se dokončí toto pokrytí, sokly se orákosují a omítnou.

Ke všem těmto venkovním zednickým pracem se vezme čisté pražské staroměstské vápno.“ Po straně připsána poznámka: „Zednický mistr ať oznámí čas a kvalitu, až bude potřeba.“

„t) Pak se postaví ty 4 vázy, prozatím aniž by byly zazděny.“ Po straně připsána poznámka: „Jak bylo Auškovi zůstaveno ústně i písemně“.

„u) Vnitřní strop [Plafond] a všechny strany budovy se pak omítnou, ovšem s domácím vápnem; patku a lem oblouků vytáhnout a omítnout stejně jako ty vnější.

v) Štukatér, až bude přítomen, ať také přikázaným způsobem provede zmenšení Božího oka u žezla.“

Kromě toho se mělo začít pracovat u studny na hrázi, která se měla stát integrální součástí výtvarného řešení celého Oválu a poselství připomínajícího památku císařovny Marie Terezie.

„III. Nástavba studně na oválné hrázi.

w) Kamenné schody se zasadí, zhotovení dřevěné pyramidy se ještě odloží o něco později, poněvadž tesaři teď právě mají naléhavější práce.“⁷⁴⁾

O studni již byla řeč v minulých Chotkových dopisech – hrabě zde zamýšlel postavit obelisk a návrh na jeho stavbu připravil Joendl již v srpnu 1813.⁷⁵⁾ Výkres zmíněný v letošních pracovních nařízeních lze snad s tímto starším návrhem ztotožnit. Na nedatovaném a nesignovaném plánu, který se dochoval v rodinném archivu Chotků, je obelisk doplněn o českého lva a nádržku na vodu (viz obr. 9).

Podle účtů byly „u studny položeny kamenné schody a postavena 2 kanapata“ hned v dubnu 1816. Tyto kamenné schody byly nedávno skutečně objeveny poblíž studně, dnes téměř úplně zasypané (viz obr. 10). Stavba dřevěného obelisku se nakonec zadala veltruskému tesaři a truhláři Richterovi, zatímco mistr Kalina dál pracoval na budově památníku. Podle účtů Richter též „zhotovil 1 model k památníku Marie Terezie zedníkům“ – zmíněný výše Joendlem – který ukazoval, jak mají být na střeše budovy umístěny 4 vázy dodané hrnčířem.

V květnu tedy zedníci mistra Aušky provedli „všechny sokly nahoru pod vázy a tyto usazený“, tesaři byly „zhotoveny 4 nové bodce do váz, pak udělán poprsní potah a zřízeno lešení na vytahování váz“. I v červnu se uvádí, že byly „na další rohy vytaženy sokly a usazený vázy, pak 1 sokl u střechy nahozen vápnem“.⁷⁶⁾

Zároveň se pracovalo na tamburu střechy. 15. června 1816 architekt Joendl nařídil:

„Zámečník a sklenář ať dokončí plechovou krytinu soklů kupole. Potřebují k tomu ještě zbývající cín a několik kop polovičních hřebíků prkeňáků. Zedníci tyto sokly orákosují a omítnou a pak přejdou dovnitř a provedou rákosový strop a omítku.“⁷⁷⁾

V červnu tedy byly „omítnuty kamenné sokly“ a v červenci „zhotoveny 2 sokly u střechy a omítnuty, uvnitř udělán rákosový strop a zazděny vázy, pak tyto natřeny vápnem“, ná-

74) SOA Praha, o. c. v pozn. 72.

75) SOA Praha, o. c. v pozn. 57.

76) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

77) SOA Praha, o. c. v pozn. 72.

73) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

sledně „v budově omítnut rákosový strop a stěny.“⁷⁸⁾

Dne 2. srpna 1816 zanechal Joendl ve Veltrusech tyto pokyny:

„I. Památník Marie Terezie:

a) Bude pokračovat a dokončí se vnitřní omítka – pak se přetře pačokem.

b) Kameník dodělá tmelení kamenů horní římsy, poněvadž dokud se toto neudělá, nelze provést olejový nátěr. Úřad dá proto vědět kameníkovi – ať se dostaví na Ostrov, aby zjistil, kolik bude potřebovat tmelu na tuto opravu, který pak ihned připraví a dá se do tmelení.“ Po straně poznámka jinou rukou: „ad b) Aby kameník nejezdil zbytečně dvakrát, ať se mu dá vědět, aby přichystal 2 až 3 libry tmelu (poněvadž se jedná jen o dodatečnou opravu).“

„c) Ty 3 plechové pásy soklů [tamburu] se co nejčistěji omítnou před nátěrem; nejdolnější pás se tu a tam připevní, několik hřebů a děr po hřebech se pocínuje a celá budova se co nejlépe zamete a opráší. Zednickému mistru Auškovi se přikáže toto vše obstarat.“ Po straně poznámka jinou rukou: „ad c) Připevnění a pocínování několika děr po hřebech udělá bez prodlení sklenář nebo zámečník“.

„d) Dvůrka v nejspodnějším soklu kupole se zasadí a pobijí určeným způsobem plechovými pásy na obou stranách a dole.“

„e) Truhlář ať 2-krát dobře natře kupoli a ty 3 plechové pásy [tamburu] měděně hnědou podle zanechaného vzorku barvy.

f) Rovněž ať ty 3 postranní plochy omítnutých soklů [tamburu] a ty 4 vázy nejprve napustí horkým olejem, potom 2-krát dobře natře fermezovou barvou, a sice barvou, která bude stejná se současným nátěrem budovy. Rovněž tak se tou samou barvou 2-krát natře římsa kolem dokola, až pod krancovku. Nota bene: Sokly těch 4 váz a horní plocha římsy se nenatrou; první se stejně jako budova jen obilí nažloutle [gelblich] vápnem.“ Po straně poznámka jinou rukou: „ad f) Postačí (bez toho, aby se nejprve natíralo horkým olejem), hned udělat dvakrát nátěr olejovou barvou.“

„g) Až bude dokončeno vše právě uvedené, obilí se vnějšek budovy zdejšíh hašeným vápnem jednou a sloupy dvakrát.“ Po straně poznámka jinou rukou: „ad g) To se teď vůbec nemá stát“.

„III. Nástavba studně na Oválné hrázi.

Na tuto práci byly co nej přesněji vypracovány potřebné výkresy a popisy a předán plán tesařskému mistru Richterovi, práce jemu samému a truhlářskému mistru zadány; zbývá tedy jen doporučit jejich pobízení.“ Po straně poznámka jinou rukou: „ad a) Ovšem.“⁷⁹⁾

Byl to zřejmě sám hrabě Chotek, kdo písemně okomentoval Joendlovy pokyny. Jak častěji uvidíme, vyjadřoval se i k věcem, v nichž byl jen poučeným laikem.

Podle účtů byly dle rozkazu u památníku Marie Terezie „mezi 12. a 13. srpnem [...] uvnitř i zevně omítnuty stěny a tato práce na budově dokončena“.

Stavba obelisku u studně

Na přelomu srpna a září 1816 pracovali v Oválu tesaři, a to jak mistr Kalina („Item tam hoblovali a naráželi prkna, pak otesávali dřevo na pyramidu“), tak mistr Richter: „Pak tam zhotovili pyramidu na studni.“⁸⁰⁾

78) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

79) SOA Praha, o. c. v pozn. 72.

Stavba tohoto dřevěného obelisku ale nedopadla úplně dobře. Víme o tom z podrobného stavebního posudku z poloviny září 1816 (s podpisem Joendla a přípisem Chotka):

„Nástavba studně na Oválné hrázi.

Hlavice nástavby studně je zcela křivá a šikmá a musí se změnit. Bylo by dobré tuto nástavbu studně bez delších průtahů úplně natřít; před tím se však musí všechny hlavičky hřebů a pak dírký zaplnit hustou olejovou barvou, neboť jinak by to bylo ošklivé nechat, protože se půjde okolo a uvidí se to zblízka.“

Po straně Chotkova poznámka: „Že je tento obelisk křivý, jsem při postavení vytkl Richterovi; ale také vyšel v poměru k tamnímu okolí celkově moc nízký a moc úzký, čehož se stavební úřad bude moci držet při budoucím provedení v kameni. To zde uvedené se zajisté musí stát při 2. nátěru olejovou barvou, který se hustě posype [verimschenden?] pískem, což Joendl ihned ukáže, vysvětlí pracovníku na místě a dohlédne, zda se to stalo.“

Spor o technologii

Ohledně památníku Marie Terezie se mezi architektem a hrabětem rozvinula dosti zajímavá diskuze.

Joendl: „a) Měděná barva střechy vyšla docela dobře, ovšem střecha je moc tence natřená, a tak bez žádoucího zisku se musí ještě jednou natřít.“ Chotek: „ad a) Tento nátěr může příhodně zůstat do příštího roku, kdy se uvidí, jestli na olejové barvě něco odprýsklo, kterou bílý [tj. pocínovaný] plech, pokud je dobře pocínovaný, ani nepotřebuje, což dokazuje střecha stavidlového kabinetu [tj. Laudonova pavilonu], stojícího již 20 let.“

Joendl: „b) To samé platí o vázách.“ Chotek: „Vázy rovněž, ale je neodpuštělné, že kvůli zanedbanému návodu byly ponechány nekryté a vystavené dešti, pročez ještě tento týden, jakmile přestane pršet, provede nějaký šikovný zedník to, co bylo posledně poručeno řediteli, nejdříve se ale velmi malou nádobou vybere voda, která tam asi natekla, a vysuší se dobře houbou, a teprve potom se uzavře na způsob klenby nebo se zakryje kouskem plechu, aby vnikající vlhkost netrhala tyto vázy, když přijdou mrazy.“

Joendl: „c) Římsa je kolem dokola dobře natřená, ale vše způsobem moc malým, moc nepevným, moc povrchním, a tedy bez všeho užitku a ztráty oleje a barvy a práce. Kámen je drsný a na povrchu poněkud zvětřalý, vyžaduje proto napuštění olejem a důkladný dvojité nátěr, přičemž se musí silně tupovat, a ne jen natírat mořidlem. Ovšem, vyžaduje to více oleje, barvy a práce, ale musí to být, má-li se dosáhnout užitku, který se očekává. Bud' to nebo nic. Stejně tak bych si přál natřít ty 3 pásy [tamburu] pod kupolí a kamenné podstavce pod 4 vázami.“ Chotek: „c) Že by tento nátěr mohl být užitečný, o tom není pochyb, avšak v této věci následuje mé rozhodnutí níže ad f).“

Joendl: „d) Kupole, pásy a 4 rohy jsou nyní dobře vodotěsné, avšak spáry římsy i přes opakované tmelení stále ještě ne zcela. Snad vlhké počasí, které nyní nastalo, bylo pro tmelení nepříznivé nebo je to nemožné, spáry, které vznikly ve starém, rozpukaném kameni, a způsobují uvnitř dutiny, k nimž se člověk nedostane, vyplnit tak dobře, aby byly úplně vodotěsné; zkrátka není to ještě dostatečně provedeno, a přitom se výše uvedený, dokonalý nátěr fermezovou barvou nemůže s dobrým výsledkem provést dříve, než všech-“

80) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

ny tyto spáry budou úplně vodotěsné.“ Chotek: „Nanejuvš nepřijatelná obhajoba, která je zjevně následkem špatné práce kameníka, zedníka a natěrače, která špatně dopadla i kvůli zřídkavé přítomnosti a kontrole stavbyvedoucího, a která se ovšem musí napravit letos nebo příští rok, ale rozhodně jen během přítomnosti Joendla.“

Joendl: „e) Tyto spáry by nebyly ani tak moc na závadu, kdyby byl povrch kamene římsy jen o trochu méně svislý, ale protože je nejen vodorovný, ale na mnoha místech dokonce dutý, drží se po každém dešti v těchto dutinách voda a stojí tam tak dlouho, dokud nevyschne. Proto, když je sychravé počasí, musí stát dlouho a vsakuje se do kamene a do spár a narušuje tmel.“ Chotek: „Všechny tyto nedostatky musel snad stavební inženýr vidět a vědět stejně dobře tehdy, jako nyní. Velmi jasně si vzpomínám, že jsem sám doporučil, že by měl být na římse zajištěn zešíkmený spád vody.“

Joendl: „Tento neduh (aby se předešlo všem možným škodám na jinak pěkné budově) by mohl být zcela odstraněn jen tak, že se nadezdí zkosení, jehož povrch bude tvořit dláždění z nejlepších a nejplošších dlažebních cihel. Toto dláždění z cihel by se muselo udělat co nejpečlivěji s pražským vápnem a tak, aby všude tam, kde je spára, nebyla zároveň spára mezi cihlami.“ Chotek: „Než bude moci být schválen tento nový rozpočet, je třeba se přesvědčit, zda může být proveden dostatečný spád či sklon, aby odtékl roztávající sníh nebo dešťová voda, aniž by to bylo oku nelahodící a dokonce viditelné z hráze. Proto ať se hned latěmi vytyčí profily.“

Joendl: „Toto dláždění by mohlo či mělo být uděláno ještě letos při dobrém počasí, a teprve pak výše uvedený důkladný olejový nátěr, který se může provést také již zároveň s tímto šikmým dlážděním z cihel.“ Chotek: „K tomu by se muselo vyrobit mnoho silněji vypálených cihel. Poněvadž však tato práce není naléhavá, zatím musí zatmelené kamenné spáry přece nějaký čas bránit vsakování vody, odloží se tato práce rovněž na jiný rok – až do jasného rozhodnutí – a zedníci se ponechají u kanálu. Podle mého názoru by dobrý a teplý nálev z pražského vápna, smíchaný s tlučenou cihlovou moučkou, udělal na mnoho let tutéž službu, jako – kvůli pohledu z vyšší Oválné hráze proti památníku – beztak těžce proveditelný spád vody, a tímto teplým pražským vápnem se největší prohlubně kamene a škvíry spár mohou vyplnit ještě i letos, protože to je práce jen pro dva zednické nádeníky.“

Joendl: „g) Avšak ještě dříve, než by se udělal tento olejový nátěr, musela by se suflita kamenné krancovky, tam, kde je s vlhkými spárami okolo poněkud zvětřalá, očistit a vyspravit jemnou pražskou štukovou maltou. Jinou radu nevím a jen její provedení může pomoci a pomůže určitě a zcela.“⁸¹⁾

Podle účtu nakonec byla zedníky „tam u střechy zalita římsa pražským vápnem či tmelem“, nádeníci „tloukli cihly a dávali do vápna, pak to podávali zedníkům“.

Na podzim 1816 se konečně zaplatilo slatinskému kameníku Johannu Fiedlerovi:

„K památníku Marie Terezie zhotovil 4 soklové podstavce pod vázy, každý obsahuje 18 běžných stop a každý je 14 palců vysoký a 15 palců široký, po stranách jakož i nahoře čistě opracovaný, s odvodem vody a falcem na krycí plotny; Všechny 4 dohromady ... 144 zl.

K tomu 4 krycí plotny [...]“⁸²⁾

81) SOA Praha, o. c. v pozn. 72.

82) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

Vázy na střeše ovšem byly – jak víme – instalovány již v červenci 1816. Budova památníku tím byla v podstatě dokončena.

Údržba okolí památníku

Na rok 1817 vydal Jan Rudolf Chotek následující nařízení:

„a) Mařanovi se slovo od slova zopakuje, co jsem nařídil loni v § 24, lit. a et b.

b) V horní části nástavce studně se připevní lišta se spirálovitým vejcovcem, která sice již byla truhláři zaplácena, ale ještě nebyla udělána, celá studna se natře olejovou barvou a kamennou krupicí – jako Dórské zahradní posezení [tj. Dórský templ, tehdy ještě dřevěný] – a nasadí se ventily s rourami, aby se čerpala studna a mohly se zalévat jeřáby a špalíry růží“⁸³⁾

Zedníci tento rok provedli pouze malou opravu na jaře: „U památníku Marie Terezie omítnuta opadaná omítka na soklech a také na hrázi u schodů.“ V květnu „tam omítnuty další 2 sokly“.

Jinak se v Oválu pracovalo už jen na zahradnických úpravách. Sázely se růže na hrázi, ořezávaly se špalíry („Na place Marie Terezie, jak nahoře, tak také dole [...]“) a další stromy, vozila se k nim dobrá zemina, čistily se cesty. V únoru byla „od placu Marie Terezie až k Holandskému domu udělána skrz sad vozová cesta: jeden sáh široká, a proto 160 sáhů [...]“. Pak na tu cestu připraveno 1000 kusů trávníku [...]“. V dubnu „nová cesta ještě vedena na hrázi a položen tam trávník [...]“. Zmiňuje se zalévání „květin u památníku“ – bezpochyby tedy již byly založeny záhony u bočních stran budovy (uzavřených balustrádou). V okolí Oválu se sázely další stromy, a to po stovkách kusů.

V květnu 1817 byl do účtů konečně zanesen účet za štukatéra, opsaný ze zprávy Joendla z roku 1813 (viz výše) a zapláceno mu 250 zlatých.⁸⁴⁾ Podle zprávy z 10. května 1817 o štukatérských pracech u památníku Marie Terezie a u dolního stavidla se ještě platilo za „přepracování 2 žezel u památníku Marie Terezie“, cesty z a do Prahy (4 dny) a sádru.⁸⁵⁾ Bezpochyby se jednalo o již výše popsanou výzdobu dvou metóp.

V roce 1818 se v Oválu účtují výhradně zahradnické práce, především byly „na place Marie Terezie ořezány špalíry a také kaštany na hrázi [...]“, „na place vyčištěny stezky a zality květiny [...]“.

I v roce 1819 se udržovaly špalíry a květinové záhony u památníku. „Hlavní cesta na plac Marie Terezie, která byla provedena před 2 roky, vyčištěna, velké kameny odvezeny, pak tam také ořezány špalíry [...]“.

ÚVAHY O VNITŘNÍ VÝZDOBĚ

V roce 1820 se v květnu u památníku opravily sokly a schody,⁸⁶⁾ nejspíše proto, že 6. června navštívil Ostrov císař František I. s manželkou a doprovodem. Jan Rudolf Chotek pro ně detailně naplánoval projížďku parkem, při níž si prohlédli i památník Marie Terezie. Vzácná návštěva měla

83) SOA Praha, o. c. v pozn. 17.

84) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

85) SOA Praha, o. c. v pozn. 62.

86) SOA Praha, o. c. v pozn. 59.

jet v kolečkách „kolem dolní ovocné školky do Oválu, okolo památníku, pak se u paty studny vystoupí a dojde k vypouštěcímu stavidlu. Na hrázi, kam mezitím přijedou z Oválu vozy, zase nastoupí, pojedou cestou přes pastviny až pod Hirschfeldův luh, tam přes hráz kolem Holandského domu a velkou alejí zpět do zámku.“⁸⁷⁾

Císařský pár tedy viděl památník jen z vozu – vždyť byl dokončený jen zvnějšku a vnitřní výzdoba dosud chyběla.

To se však podle představ Jana Rudolfa Chotka mělo změnit. Na rok 1821 se naplánovala důkladná oprava, aby vše bylo připraveno pro budoucí výzdobu:

„Památník Marie Terezie. Zednický mistr Auška: Zatmelit všechny spáry na římsu nálevem ze sádry, pražského vápna a křehké vody – oprava římsy a všeho poškozeného – zatmelit pražským vápnem spáry na soklu a schodech – přepačkovat celou budovu zevně a uvnitř domácím hašeným vápnem. Za vše smlouveno 25 zlatých.“ Po straně špatně čitelná poznámka, asi Chotka: „! velmi [...], aby všechna sochařská práce byla [...] !!!“⁸⁸⁾

Podle dochovaného konceptu vyzval Jan Rudolf Chotek již v lednu 1821 architekta Joendla, aby připravil návrh „na stěny, strop a římsu památníku“ a též „výkres rohu tohoto monumentu s měřítkem, z něhož sochař bude moci zjistit velikost sedících soch a vybrat si k tomu kamenné bloky“.⁸⁹⁾

Joendlův návrh výzdoby

Dne 29. ledna 1822 zasílá Joendl Chotkovi z Prahy „Poznámky k vnitřní výzdobě památníku Marie Terezie na Ostrově“ i s výkresem vnitřní výzdoby:

„Celkový charakter a účel této budovy – i kdyby chtěl člověk vynaložit veškerou snahu vymyslet si ospravedlňující důvod – nedovoluje uzavření 2 průchozích arkád, ani v celkové ani v poloviční výši. Nebylo by ani celkem k užítu, neboť zvědavost a rozpustilost by si snadno zjedнала přístup skrz postranní arkády přes sloupkové zábradlí. Také by tyto 2 mřížové brány musely být udělány podle vkusného návrhu z litiny, tak aby odpovídaly solidnosti a stylu celku, při čemž model a odlišit by si vyžádaly značné, a přitom marné náklady. O těžkostech připevnění a ošklivém vzhledu otevřených křídel brány ani nemluvě. Pokud se ovšem budova nechá otevřená, jsou poškození nevyhnutelná. Nezbyvá tedy nic jiného než nechat zakončit ozdobu tak vysoko, aby nebyly vystaveny možnosti poškození; ty dolní pak uspořádat tak, aby tam byly jen během vysoké přítomnosti a jinak mohly být odklizeny. V tomto smyslu se Vaší Milosti předkládá návrh v nákrese.“ Tento nákreš lze snad ztotožnit s jistým nedatovaným a nesignovaným plánem (viz obr. 11), porovnáme-li jej s následujícím Joendlovým popisem. Chybí ovšem vyobrazení stropu:

„Památník zůstává otevřený. Strop a ostatní ozdobu jsou ze štuky. První obsahuje uprostřed velkou 8-cípou, facetovou hvězdu – jako vzácný symbol – od ní vedou paprsky hustě po celém stropě. Římsa je bohatá, jak ukazuje nákreš, a odchyluje se od příliš obvyčejného, přísně architektonického profilu.

Patka [Kämpfer], vinoucí se kolem stěn arkád, běží i do-

87) SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 320, sign. Oec XXVII / fasc. III, Návštěvy, oslavy, slavnosti, 1794-1861, kart. 120. Spis č. 9.

88) SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 257, sign. Oec XII / fasc. I, Stavební plány, rozpočty, účty, 1797-1846, kart. 84. Spis č. 8.

89) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 225, Veltruská korespondence, 1822, kart. 58.

vnitř, stejně jako rám kolem oblouku, kolem dokola, ovšem je ozdobena.

V 8 polích stěny nad patkou, kam by se hodili vznášející se géniové s palmami, kteří se ale Vaší Milosti nelíbí kvůli nákladům a monotónnímu opakování, navrhl jsem výplně. Vavřínové a palmové ratolesti se zčásti stáčí do věnce, zčásti vybíhají do koutů výplní. Do věnců jsem zasadil symbolické obrazy knížecích ctností (orel – lev, pelikán, sova atd.), přičemž stejnohlé strany se eventuálně mohou podobat. Mohou ležet na pěkně modrém základě a jsou ze štuky. Sem do této výšky se i dobře hodí, spíše než medailóny s portréty apod., které by v této výšce pro rozeznání a posouzení byly moc vysoko. Od patky až dolů je 8 ploch stěn z nejlepšího sádrového mramoru (matného nebo hlazeného, dle potřeby též dobře malovaného). Na tento mramorový základ stěn jsem umístil hned pod patku 8 velkých medailónů s jejich květinovými, vavřínovými a dubovými girlandami. Tam jsou zabezpečeny před vším poškozením.

Zbytek dole je hladká mramorová stěna. Aby ale nebyla moc holá, jsou ve 4 rozích postaveny přírůzné sloupky, které jsou zhotovené ze dřeva a lakované na způsob mramoru, v barvě a výšce odpovídající piedestalu hlavní sochy uprostřed. Na tyto se postaví velké, pěkné květinové vázy z lakovaného plechu (do nichž se vloží hliněné nebo dřevěné) s vysoko rostoucími květinami, které dostatečně zakryjí velké plochy stěn. Sloupky jsou duté a prostor pod nimi není dlážděn, aby při zalévání květin mohla voda stékat skrz sloupky a ztrácet se v písečných základech. Před těmito 4 sloupky stojí lavičky na sedění ze dřeva, pojednané na způsob kamene. Toto vše je mobilní a lze odstranit. Dlaždice jsou v barvě skvrnitých mramorových kostek, podstavec a socha závisí na ustanovení Vaší Milosti.

Nakonec musím ještě podotknout, že až bude mít budova vnitřní výzdobu, bude pokrytí římsy cínovým nebo měděným plechem nevyhnutelné, aby se zabránilo namokání, proti čemuž zatmelení při nejlepší vůli a péči neposkytne dostatečné zajištění.“⁹⁰⁾

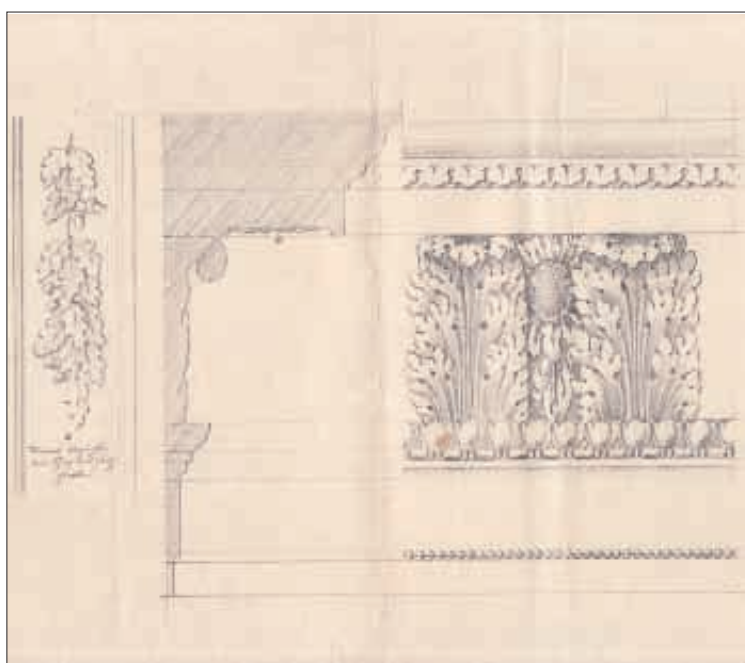
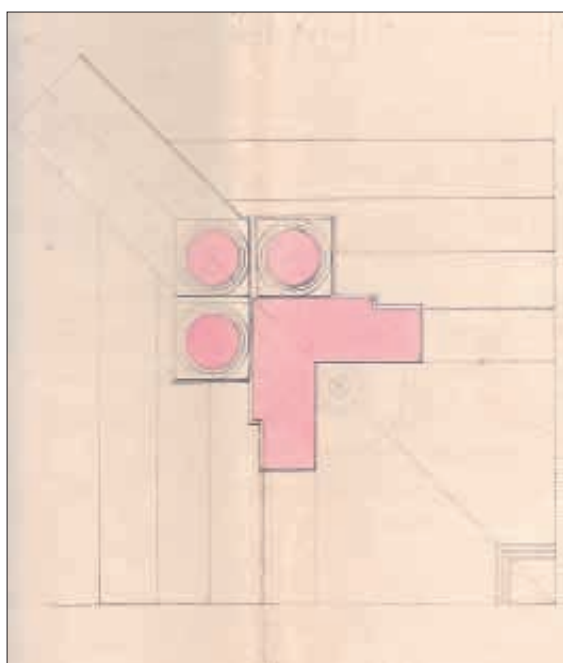
Chotkova reakce na Joendlův návrh

Návrh architekta ovšem znovu narazil na stavebníkův pohled na věc. Jan Rudolf Chotek žádal od Joendla ještě jinou variantu výzdoby památníku⁹¹⁾ a v dopise se vyjádřil tímto způsobem:

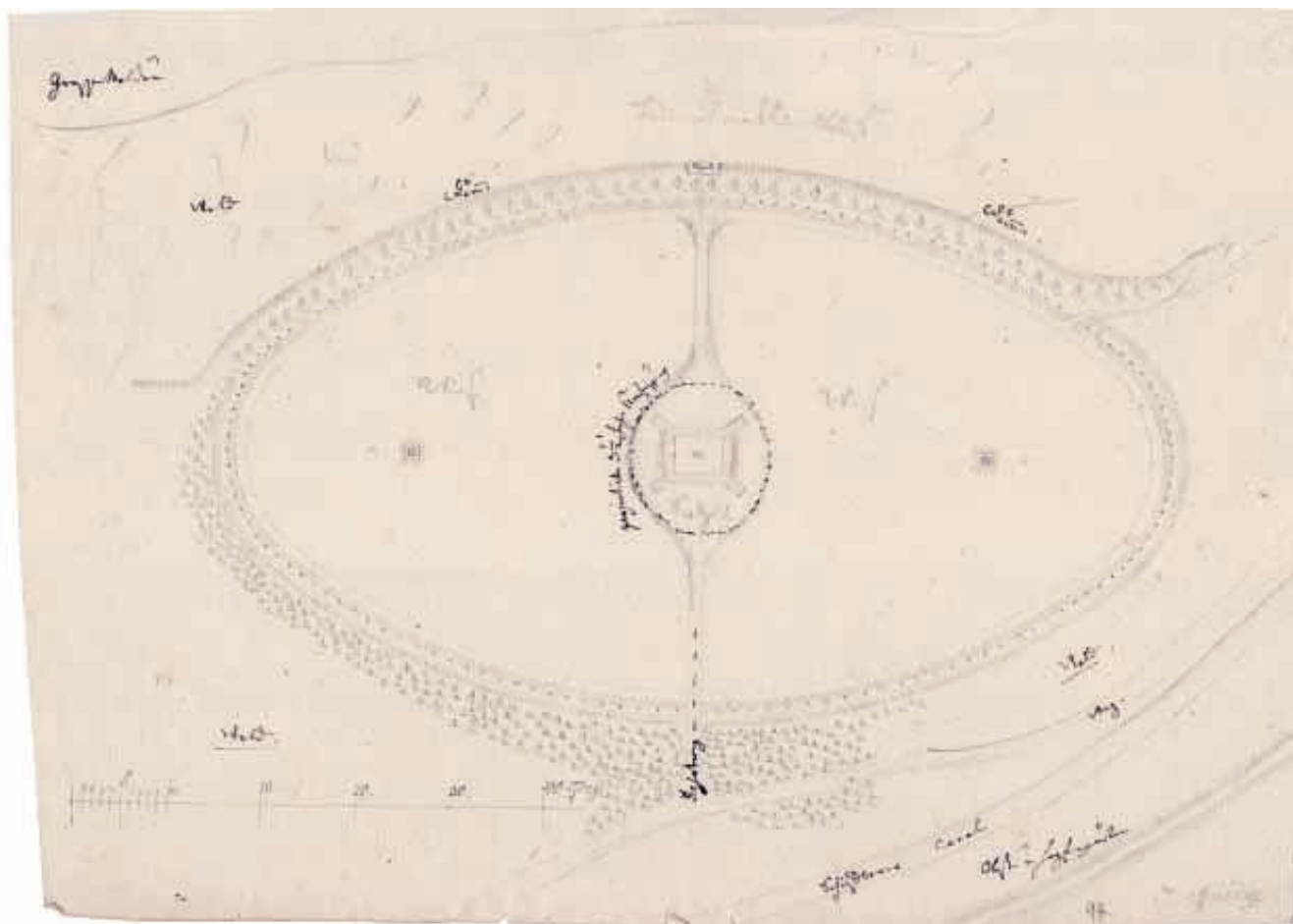
„a) Co se týče otázky, zda tato budova, sice otevřená průvanu, má být i volně přístupná zcela všem lidem, jsem toho názoru, jenž k Vašemu je úplně protikladný. Až jednou budou mramorové dlaždice, na stěnách ozdobu ze štuky nebo kovu, čistá sedadla a uprostřed socha, nelze bez nebezpečí všelijakých škod připustit, aby tam bez překážky přicházel a procházel každý primitivní návštěvník mlýna, jdoucí tam okolo, každý robotník vracějící se s kosou či motykou, každá děvečka ze dvora žnoucí trávu, každý pasáček na pastvě, jako do kůlny nebo hospody. Zdá se mi, že tento templ, zasvěcený vznešené paní, když by i, zvláště za deštivého počasí, nebylo přímým důsledkem znečištění, byl by tím znešvěcen, kdyby se nacházel bez veškeré ochrany proti takovým neplechám. Zvědavost, které se obáváte, by mohla méně svádět vlézt přes sloupkové zábradlí, když vše lze pohodlně a zřetelně vidět z nejvyššího schodu skrz budoucí

90) SOA Praha, o. c. v pozn. 5.

91) O tom zmínka SOA Praha, o. c. v pozn. 89.

Obr. 11: Veltrusy, návrh vnitřní výzdoby památníku Marie Terezie, autorem asi J. P. Joendl: a – řez budovou, b – čtvrt půdorysu s vnějším podstavcem pro sochu, c – vnitřní římsa (SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 276, kart. 100, sign. Oec XV-I-3).

Obr. 12: Veltrusy, na tomto plánu úpravy tzv. Oválu je zakreslen návrh na „3,5 sáhu vysoké ohrazení“ kolem památníku, vyslovený Chotkem roku 1822. Popisky: vlevo nahoře „Velká Vltava“, dále „les“, na „hrázi“ zakreslena „kašna s malým obeliskem“, památník obklopuje „louka“, vede k němu „vozová cesta“, v dolní části „les“, „cesta“, „plavební kanál“ a za ním „sad a chmelnice“. Nedatovaný a nesignovaný plán (SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, kart. 119).

mříž. To zůstane i po její instalaci do výšky 6 až 8 stop.

A proč by se k tomu nemohly použít mříže ze zámeckého nádvoří, které jsou ještě v zásobě a jejichž úprava by si vyžádala zcela nepatrné výdaje? Jestli to však přesto není možné, tak jsou pěkné hořovické formy na mříže rozmanitého druhu, které k tomu mohou být zvoleny, aniž by se platily výdaje za nové formy.

b) Tento nábožný pocit nutnosti nějak ochránit takový památník účty shledávám tak živý, že jsem téměř rozhodnut – už jen proto, aby se ty čtyři vnější sochy nějak ochránily proti prvnímu náporu lidí a dobytka a dodalo se památníku na impozantním vzhledu, nechat svého času zhotovit po kraji trávníku ještě jedno vnější ohrazení do tvaru kruhu, černou (ovšem dřevěnou) mříží, vysokou 3 až 4 stopy, spočívající na kamenném soklu, mezi kamennými dřívky sloupů, se dvěma bránami, stejně tak nízkými, ovšem nezamčenými [viz obr. 12].

c) Navrhované čtyři velké nádoby na květiny, které se musí hojně zalévat, by dovnitř budovy nevyhnutelně vnesly škodlivou vlhkost, vyžadovaly by neustálou docházku zahradnického čeledína, a protože má budova během našeho pobytu zůstat otevřená, přece by byly – stejně jako dosud projektované štukatérské ozdoby – vystaveny poškození.

d) Kulaté medailóny s alegorickými podobami zvířat nad patkou, z nichž se podobné již vyskytují v polích stěn s pamětními penězi, se mi nelíbí, kvůli opakování tohoto kulatého tvaru, když ani dvě tato zvířata nepřipomínají ta evan-

gelistů a člověk by si mohl slibovat vidět je správně nakreslená a dobře provedená.

Raději ještě vkusně pohozené pouhé ratolesti a květinové věncové v těchto lunetových výplních. Nakonec bude přece nutno vrátit se k vznášejícím se géniům, kterým, aby se oživilo monotónní čtyřnásobné opakování, se při stejné velikosti mohou dát trochu odlišné drapérie a postoj, a také do rukou zčásti kytice, zčásti vavřínová, palmová a dubová ratolest.

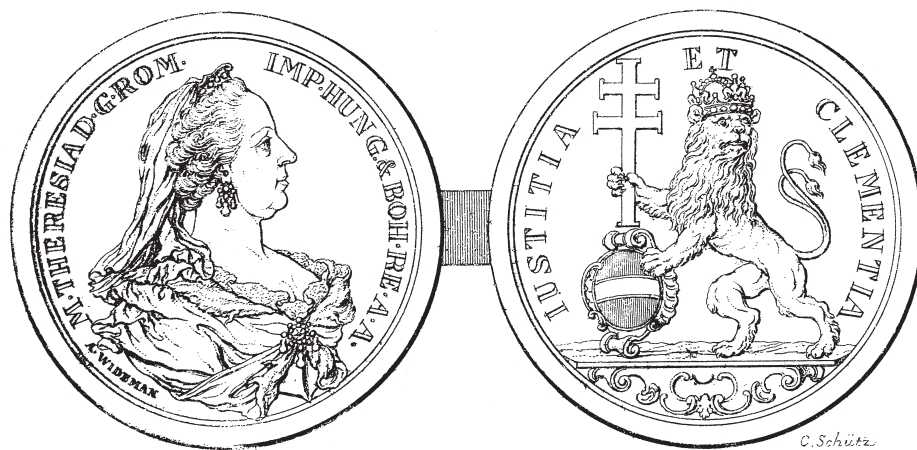
e) Samotná hvězda se mi zdá příliš chudá a věnec svinutý z vavřínových a dubových listů a květů, který by obíhal kolem jejích hrotů, potřebný.

f) Hlazený a také matný umělý mramor by v této otevřené budově nebyl udržitelný.

g) Místo 8 velkých by přišlo, jak jsem již dříve žádal, 16 nebo dokonce 24 poněkud menších medailónů, vytvořených podle pamětních mincí. Otázkou je pouze, zda tyto 2 nebo 3 medailóny, seřazené v rovnoměrné vzdálenosti nad sebou, mají být v téže velikosti a zda mají být jen inkrustovány do stěn nebo navzájem spojeny lupením a kvítkem?

h) Do 4 rohů přijdou dřevěné lavice na sedění, vypracované a natřené na způsob kamene.⁹²⁾

Ve spise se mimo jiné opět zmiňuje záměr použít k výzdobě památníku pamětní mince („Denkmünzen“, dříve Chotek použil více francouzský termín „medaille“). Připomeňme, že Chotek se v tomto směru mohl inspirovat Zaunero-
92) SOA Praha, o. c. v pozn. 5.

Obr. 13: Jedna z pamětních mincí ražených brzy po smrti císaře Františka I. Štěpána Lotrinského v roce 1765 – „Ovalrunder Medaillon“. Patří mezi tzv. „Gnadenmedaillen“, tj. „milostné medaile“, kterými byly obdarovány zasluhující osoby (Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserinn Königin Maria Theresia geprägt worden sind..., Wien 1782, s. 234–236).

vou sochou císaře Josefa II. ve Vídni, kde jsou rovněž použity. Navíc měl ve své knihovně znamenitou příručku – ilustrovanou knihu s přehledem všech medailí ražených za Marie Terezie.⁹³ Pamětní mince, zachycující každou významnější událost ze života císařovny, představovaly bohatý materiál, z něhož mohl Chotek snadno vybírat ikonograficky vhodné motivy pro výzdobu památníku. S jedním jsme se ostatně již setkali, a to na plánu obelisku u studně na hrázi (viz obr. 9). Korunovaného českého lva, který tlapou přidržuje oválný rakouský štít, nalezneme na reverzu několika pamětních mincí z období 1740–1765, a vždy je doprovázen již výše zmíněným heslem „IUSTITIA ET CLEMENTIA“, tj. „Spravedlnost a mírnost“ (viz obr. 13). V druhé tlapě mívá uherský patriarchální kříž – ten na výzdobě našeho obelisku chybí, ale snad měl být (kvůli snadnějšímu zpracování) nějakým způsobem uplatněn na štítě.

Sochař Václav Prachner

Vraťme se nyní k Joendlovu plánu výzdoby památníku. I na něm je nezřetelně, ale přece přesvědčivě zachycena – na soklu vybíhajícím z rohu budovy – socha lva. To ale neodpovídá nám známým úmyslům Jana Rudolfa Chotka. Jak víme, již v roce 1812 získal hrabě od Josefa Berglera, ředitele pražské akademie, návrhy čtyř alegorických postav určených na toto místo, ale realizovány tehdy nebyly. Během let došlo v této záležitosti zřejmě k určitému vývoji a z jakéhosi důvodu si Chotek nechal od Berglera nakreslit nové návrhy. Ve spolupráci se svým nejstarším synem Janem se pak někdy během roku 1821 dal do vyjednávání se sochařem Václavem Prachnerem ohledně provedení těchto plastik.

22. listopadu 1821 píše Jan Rudolf synovi z Nových Dvůrů:

„Joendl ti doručí 4 výkresy Berglera. Prachnerovi předávej je jednu po druhé, tak, jak je bude dělat; příloha ukazuje pořadí, v jakém si přeji, aby byly zhotoveny. Kdyby chtěl

93) Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserinn Königin Maria Theresia geprägt worden sind = Médailles frappées sous le règne glorieux de l'impératrice reine Marie Thérèse. Partie I. – [Partie II.] . Erste Abtheilung – [Zweyte Abtheilung]. Wien: in der Johann Paul Kraußischen Buchhandlung, 1782. Zámecká knihovna Kačina, sign. 8969.

s první, protože na ní stojí ještě dítě, dělat potíže, tak mu připomeň, že přece na tom prvním návrhu byla jedna socha s velkým lvem, jiná s beránkem atd., a zde má jen ta jedna vedle sebe druhou, vedlejší figuru. Joendl ti za několik dní dá malý výkres, který zobrazuje roh památníku podle měřítka, a poněvadž ten je pro Prachnera nezbytný, tak na tom trvej. Mezitím ti posílám skicu, udělanou – myslím – Prachnerem samým, jedné ze starých soch, na níž jsou míry. Hlava každé sedící sochy musí sahat nad soklovou římsu sloupů [podle jiných Chotkových poznámek o 5–6 palců]. Pokud by Prachner žádal menší zálohu, neodmítl bych, ale

žádal bych v tom případě vyjádření a zavazující slovo, že na těch 4 sochách začne pracovat co nejdříve, s dodatkem, že bych pro něj připravil více, a ještě větších prací, jak z kamene, tak z pálené hlíny, které by mu přinesly o dost snadnější výdělek a mnoho slávy“.

„Sedící sochy k památníku Terezie podle nových výkresů Berglera má Prachner zhotovit v následujícím pořadí: 1. mírnost a obraz chlapce, 2. válečná sláva, 3. zákonodárství, 4. mír s atributy obchodu a nadbytku.“

Zároveň Chotek napsal i Václavu Prachnerovi. Ten mu 7. prosince 1821 z Prahy odpovídá:

„Vaše Milosti! Budte tak laskav a pošlete mi nově zkomponované výkresy pana ředitele von Berglera k památníku Terezie; ovšem nemohu tyto sochy udělat za nabízenou cenu, neboť jsou mnohem pracnější. Uvažoval jsem nad tou prací a myslím, že by byly určité hodně levné (neboť je zadání o dost pracnější než předtím), když bych za ně žádal 1800 zl. vídeňské měny, i s opracováním kamene (ovšem bez dovozu a balení). Bude-li Vaše Milost s mou žádostí spokojena, prosím, aby mi o tom brzy milostivě podala zprávu, takže bych na rok 1823 žádnou práci nepřijímal a mohl sloužit jen Jejímu Vysokorodí; pro příští rok mohu Vaší Milosti dát jen příslib, protože už mám příliš mnoho nasmlouvané práce [...]“⁹⁴

Dne 1. května 1822 v Praze podepsal Chotkův syn se sochařem Václavem Prachnerem smlouvu, která se dochovala v rodinném archivu:

„Mezi vysocem urozeným panem panem Janem hrabětem Chotkem, jménem a plnou mocí jeho otce, a pražským akademickým sochařem panem Václavem Prachnerem se sjednává a uzavírá následující smlouva:

a) Podle přání Jeho milosti pana hraběte Jana Rudolfa Chotka se pan Václav Prachner zavazuje zhotovit k památníku Terezie ve Veltrusech čtyři sedící sochy, představující a) válečnou slávu, b) mír, c) zákonodárství a d) mateřskou lásku, podle čtyř výkresů pana ředitele akademie Berglera, opatřených hraběcí chotkovskou pečeti, které mu byly předány, z čistého a dostatečně pevného nelahozeveského písčivce, a to v takové velikosti, že hlavy těchto postav budou přecházet nad soklovou římsu sloupů, – tuto práci začít v roce 1823 a dokončit ji co nejdříve bude možné.

94) SOA Praha, o. c. v pozn. 89.

b) Naproti tomu se zavazuje Jeho Vysokorodí pan Jan hrabě Chotek podepsanému sochaři jménem svého pana otce za tuto práci sedmsetdvacet zlatých v konvenční měně 20 kusů krejcarů, počítáno tři kusy na jeden zlatý, a sice po zhotovení každé jedné výše jmenované sochy, až bude v předepsané velikosti a kvalitě, uznané panem ředitelem akademie, zhotovena, převzata a zabalena, ihned zaplatit obnos jednoosmdesát zlatých v konvenční měně, a mimo to také ještě na sebe vzít a uhradit náklady na převoz kamene na tyto sochy z kamenolomu do dílny sochaře – každý nápter olejovou fermeží a výdaje za bednu nebo jiné jejich zabalení, za dopravu soch do Veltrus a za instalaci.

c) Pan Prachner se ovšem uvoluje, aby se tíže dopravy kamenných bloků co nejvíce snížila, nechat je osekat nahruho v kamenolomu, obstarat lámání, jakož i nakládání kamene sám nebo skrze své pomocníky, a stejně tak být přítomen při následném vykládání a instalaci soch, a při těchto příležitostech předcházet všem možným škodám.

K většímu potvrzení se vyhotovují dva shodné exempláře této smlouvy, podepsané oběma stranami.⁹⁵⁾

Problémy s vnikáním dešťové vody

Čtyři vnější sochy pro památník tedy byly konečně zajištěny, ale mezitím se už začaly na budově památníku projevovat závady, které vyžadovaly opravu. 13. září 1822 „prohlédli nadlesní a [klempíř] Wenta římsu památníku Marie Terezie a ten druhý oznámil, že spáry celé této římsy nejsou vůbec zatmeleny, ale jen zality vápnem, a celá římsa, poté, co všude pronikla voda, je už velmi poškozená a určitě ještě bude. Aby se tato římsa zabezpečila proti budoucí škodě plechovým pokrytím, bude asi velmi nákladné, protože nejen samotné spáry, ale celá římsa se musí pokrýt plechem, jestli tam už nemá vnikat žádná voda. Levnější a ještě trvanlivější, jak říká Wenta, by bylo zatmelení tím způsobem, že nejprve by se muselo vyndat zalité vápno [...], kamenné plotny napustit řídkou olejovou barvou – pak zakytovat – a nakonec přetřít dobrou olejovou barvou, k čemuž by prý bylo potřeba 40 liber olovnaté běloby, 80 žejdlíků lněného oleje, 20 liber křídly, 3 žejdlíky dřevěného oleje a 2 libry klejtu stříbrného a za kompletní provedení práce žádá 60 zl. víd. měny.“

Zvažovalo se ovšem více způsobů opravy. Dne 22. září píše veltruský úřad Chotkovi:

„Podle vyměření římsy památníku Marie Terezie, obnášející po obvodu 64 loktů, by bylo potřeba 550 tabulek plechu. Co se týče trvanlivosti se však cílu nedosáhne, z toho důvodu, že kamenné plotny leží úplně rovně – nemají žádný spád, a tak bílý plech [tj. pocínovaný] určitě bude kvůli vodě, co na něm stojí, a letnímu žáru za 3 až 4 roky úplně rozpuštěný. Že stejně dobré a trvanlivé by bylo zatmelení této římsy, navrhované ve zprávě z 13. 9. a milostivě přijaté, za tím si Wenta stojí a zavázal se slibem, že po několika letech provede potřebnou opravu bezplatně. Je tu však možnost, že tímto zatmelením se nedosáhne odtoku vody, nýbrž se dá očekávat, že – tak jako doteď – voda odtékající z římsy poteče podél celé hlavní zdi, a tudíž ji určitě umaže.“ Úřad proto navrhoval provedení, „které spočívá v tom, že – aby se dosáhlo odtoku vody – nanese se na desky římsy pražská malta [...] a připevní se polovina tabulky z pocínovaného plechu tak ší-

roko na okraj desky římsy, aby plech vyčníval jen o 3 palce, a tímto způsobem se může dosáhnout odtoku vody, aniž by voda narážela na hlavní zeď nebo po ní dokonce odtékala a špinila ji.“ Wenta hospodářský úřad ujistil, že „když se malta a plech natrou fermeží, že celá práce, k níž je prý potřeba 64 celých tabulek plechu, 500 ks pocínovaných hřebíků, 4 až 7 liber křídly na tmel, 25 liber olovnaté běloby a 70 žejdlíků lněného oleje plus 70 zl. na mzdu, bude určitě účelná a trvanlivá.“ Úřad ovšem každopádně doporučoval počkat s touto prací až na jaro.⁹⁶⁾

V roce 1823 však k oplechování římsy nedošlo, jak vyplývá z toho, co na konci roku píše Janu Rudolfovi Chotkovi stavební inženýr Joendl:

„Památník Marie Terezie.

Výkres vnitřní výzdoby Vaší Milosti nejposlušněji zašlu. Prachner pracuje na sochách, proto je potřeba tento památník dát úplně do pořádku, a to především plechové pokrytí římsy, které je, jak se už vícekrát oznámilo, jediným prostředkem proti vnikání vlhkosti. Rozpočet na to přiložím k návrhu na výzdobu a na úplnou výstavbu. Ovšem tato práce je takového druhu, že vyžaduje klempíře, a Wenta, který je v tom jen diletant, k tomu nemá dostatek znalosti a dovednosti.“⁹⁷⁾

Další dochovaná Joendlova zpráva o jeho cestě do Veltrus je až z 18. července 1824:

„Památník Marie Terezie.

Poněvadž Prachner má hotovou teprve jednu ze 4 soch, ovšem velmi pěkně zpracovanou, a další dokončí asi až na podzim příštího roku, neboť mezitím pracuje na jiných dílech, důchody mají, kvůli naléhavě nutným pracem po živelných příhodách, letos velké výdaje, asi se pro letošek dokončení stavby tohoto památníku zruší a bude muset být odloženo na příští rok.“⁹⁸⁾

Začátkem roku 1824 totiž postihla Ostrov jedna z velkých vltavských povodní a šestasedmdesátiletý hrabě Chotek tak ještě musel zažít zkázu, kterou voda napáchala i na objektech v parku, jenž založil a léta zveleboval (zničena byla například budova dolního stavidla nedaleko památníku Marie Terezie).

Jan Rudolf Chotek zemřel 26. srpna 1824 ve Vídni. Poněvadž jeho nejstarší syn Jan Nepomuk zemřel v dubnu téhož roku, stal se podle závěti univerzálním dědicem Jana Rudolfa jeho dvaadvacetiletý vnuk Jindřich (1802–1864). První čtyři roky však byla správa statků svěřena poručníkově, hraběti Hoyosovi.⁹⁹⁾

ZMĚNA KONCEPCE VÝZDOBY PAMÁTNÍKU ZA JINDŘICHA CHOTKA

Poručnické správě bylo od začátku jasné, že velkoryse založené parky ve Veltrusech a na Kačíně vyžadují příliš velké náklady na údržbu; finančně vyčerpávající byla ostatně i nedávno dokončená stavba kačinského zámku. Veltruský hospodářský úřad proto dostal za úkol pořídit soupis všech voluptuárních budov a zahrad na panství i s upřesněním,

96) SOA Praha, o. c. v pozn. 89.

97) SOA Praha, fond ÚSchV, inv. č. 227, Veltruská korespondence, 1824, kart. 59.

98) SOA Praha, o. c. v pozn. 88. Spis č. 11.

99) J. Tywoniak, Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv, in: Sborník archivních prací XXIII, č. 1. Praha 1973, s. 4–105, viz s. 28–29.

95) SOA Praha, o. c. v pozn. 17. Koncept smlouvy (jako termín dokončení soch je zde uveden podzim 1823) in: SOA Praha, o. c. v pozn. 89.

zda ty rozestavěné je nutno dokončit. Tento soupis vznikl 26. října 1824 a stavby, které nás zajímají, jsou v něm popsány takto:

Jako dokončená je zde uvedena „pyramida v Oválu, postavená ze dřeva“ a „park Marie Terezie, zvaný původně Ovál“.

Mezi akcemi, které se začaly dělat, je uvedeno „usazení čtyř figur, z nichž dvě mají být hotové od sochaře Prachnera“.

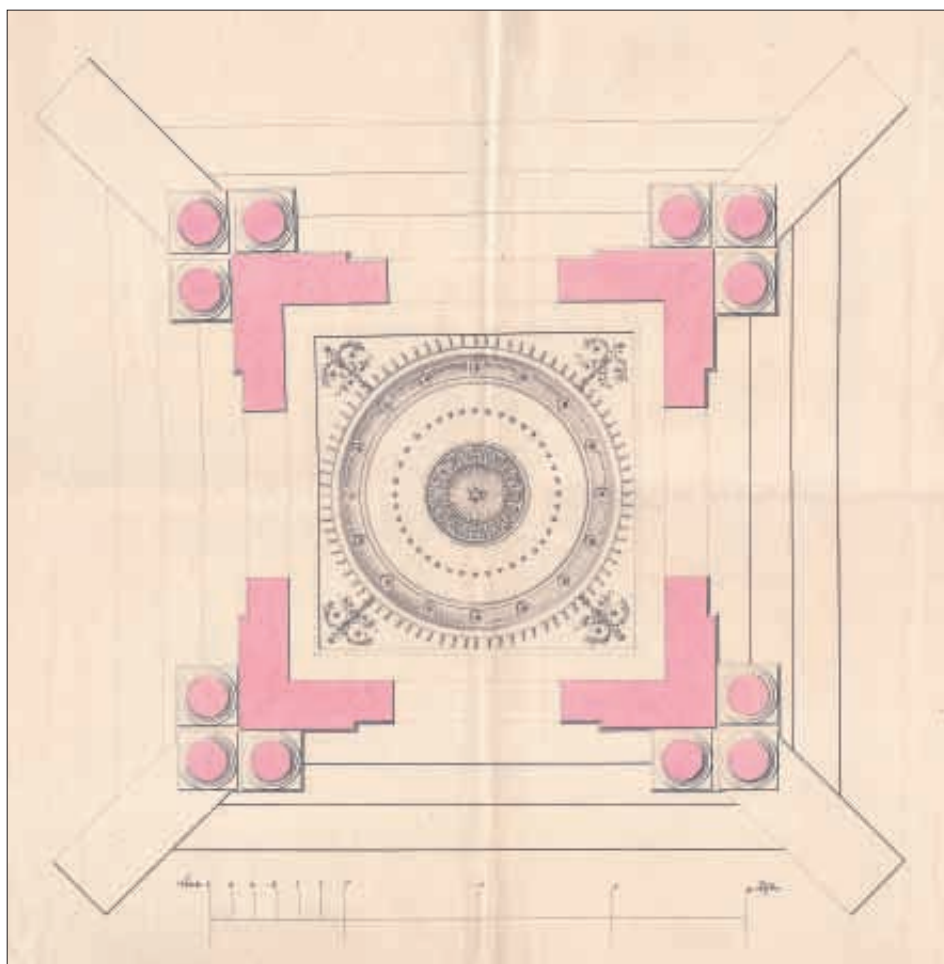
Mezi stavbami, které je třeba zevnitř a zvenčí opatřit, aby se zajistily v nedokončeném stavu proti škodám v delším časovém horizontu, je uveden „v parku Marie Terezie tam se nacházející templ, postavený z kamene, opatřený plechovou střechou, a sice: obložení římsy novým plechem, protože tmel mezi plotnami římsy vyhnul, voda teče do spár a na velké části uniká do klenby a rozšiřuje se. Tento výdaj [...] je naléhavě nutný, ne tak ovšem usazení těch 4 – se sochařem Prachnerem v Praze již domluvených – a 2 již na účet hotových soch [Bidsäulen], které leží hotové u Prachnera.“¹⁰⁰⁾

Památník Marie Terezie, založený roku 1808, tedy Jan Rudolf Chotek až do své smrti nestihl dokončit v plánovaném rozsahu. Jeho dědic Jindřich vynaložil značnou snahu, aby dílo dovedl alespoň do jakéhosi uspokojivého konce, ale byl zřejmě v rozpacích, jakým způsobem to udělat. Evidentně si přečetl úvahu Jana Rudolfa o výzdobě památníku z roku 1822 (viz výše, Chotkova reakce na Joendlův návrh) a připsal si na ni svoje poznámky. Víme tedy, že souhlasil s uzavřením budovy mříží, nikoli však se stavbou dalšího ohrazení; ohledně výzdoby stěn se mu nejvíce líbili géniové s vavřínovými a palmovými ratolestmi, na strop chtěl hvězdu, do čtyř rohů vnitřního prostoru (místo lavic a sloupků s květinami) čtyři busty a nad ně – pod linii patek oblouků – celkem 16 medailonů, tj. v každém poli dva nad sebou. Je bezpochyby autorem následující, nedatované úvahy:

„O památníku Marie Terezie.

Socha válečné slávy je hotová a v pořádku dorazila, památník ještě není dokončen, aby se první použila a směřovat to poslední mohu s myšlenkou udělat z této budovy templ válečné slávy, poněvadž beztoho k provedení původního plánu ani důvod nemám, který měl můj děd, a mimoto sám neznám tento jeho projekt a obávám se s tím spojených pravděpodobných nákladů.

Hotová socha by proto mohla přijít na 3 stopy vysoký podstavec doprostřed templu, aby [...] mohly do 4 rohů přijít

Obr. 14: Veltrusy, návrh výzdoby stropu pavilonu. Nedatovaný plán, autorem snad J. Kornhäusel (SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 276, kart. 100, sign. Oec XV-1-3).

bysty nejslavnějších vojevůdců našeho století, do výšky na podstavce, které by se docela jednoduše opatřily soklem a římsou a na přední straně by měly znak vojevůdců. Do 8 polí stěn pod patkou by mohlo přijít 8 medailonů s poprsími slavných vojevůdců středověku se zvláštním zřetelem na dějiny Čech, pod ně však jejich znaky ozdobené trofejemi a obkroužené vavřínovými girlandami. Do horních obloukových polí mohou přijít vznášející se géniové s palmovými a vavřínovými ratolestmi v různých pózách a drapériích.

Strop by byl malovaný, přičemž by mohla být ponechána hvězda, navrhovaná Joendlem, s paprsky, z ní vybíhajícími. Medailóny, znaky a géniové musí být z bílého štuku na světlešedém podkladě [...].

Obě průchozí arkády musí být uzavřeny železnými mřížemi, aby se zabránilo poškození sochy a bust, k čemuž by bylo velmi vhodné jednoduché zábradlí s ostrými hroty, které je k dispozici v Hořovicích a jehož hroty by se mohly pozlatit.

Kolem dokola templu vně cesty u trávníku by mohlo přijít 8-10 herm s hlavami nejslavnějších vojevůdců středověku.

Otázkou jsou jen jména těch 4, 8 a 10 [...] a tu by byla má myšlenka následující.

Uvnitř busty – Napoleon, Schwarzenberg, Blücher, Wellington.

Rakousko / Čechy: Schwarzenberg, arcivévoda Karel. Cizí: Napoleon, Blücher, Ostermann, Wellington.

100) SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 272, sign. Oec XIII / fasc. II. Přípočty voluptuární, stavby, dobrozdání apod., 1840-1889, kart. 89. Spis č. 2.

Obr. 15: Veltrusy, návrh vnitřní výzdoby pavilonu. Nedatovaný plán, autorem snad J. Kornhäusel (SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 276, kart. 100, sign. Oec XV-I-3).

*Kritérium, podle kterého by tato volba proběhla, by mohlo být, že by se zvolil vojevůdce, který velel celé nebo značné části armády a vyhrál velkou hlavní bitvu.*¹⁰¹⁾

Kdo ví, co by na vnukův záměr změny „zasvěcení“ památníku řekl Jan Rudolf Chotek. Vždyť zatímco vzpomínky na císařovnu Marii Terezii byly spojeny se šťastným obdobím rodiny, války rozpoutané Napoleonem přinesly Chotkům jen samá neštěstí...

Ani hrabě Jindřich však své vize neuskutečnil. Ve svém úmyslu změnit ikonografii výzdoby šel snad jen tak daleko, že si nechal zhotovit nové návrhy. Existují totiž ještě dva nedatované plány, z nichž jeden ukazuje výzdobu stropu (viz obr. 14) a druhý výzdobu stěn (viz obr. 15). Dochovaly se spolu s Joendlovým plánem výzdoby, spisy z roku 1822 a Jindřichovou úvahou ve společné registraturní složce v archivu velkostatku Veltrusy. Nejprve se zdálo, že jde o další Joendlův návrh – poté, co se Janu Rudolfovi ten první nelíbil (Joendl ostatně jeho zaslání ohlašuje ve svém dopise z konce roku 1823, viz výše). Avšak při bližším ohledání nalezneme na obou listech signaturu jiného autora. Nejpravděpodobnější čtení podpisu je „Kornhäusel“. Je-li skutečně pravda, že se Chotek (déd, ale spíše vnuk) obrátil na architekta Josepha Kornhäusela (1782–1860), byla

101) SOA Praha, o. c. v pozn. 5.

by to logická volba. Kornhäusel měl bohaté zkušenosti s parkovou architekturou (např. z lednicko-valtického areálu Liechtensteinů), ba dokonce i přímo s „templem válečné slávy“ – jak se původně nazýval Chrám Husarů, který Kornhäusel roku 1813 postavil u Mödlingu k uctění památky padlých v bitvě u Aspern.

Socha válečné slávy

Zbývá vyřešit ještě jednu záhadu. Co se stalo s Prachnerovou sochou „válečné slávy“, objednanou roku 1822, která prý do Veltrus dorazila, a hrabě Jindřich ji zamýšlel postavit do středu památníku? Ačkoli se dosud nepodařilo nalézt v archivních pramenech žádný přímý důkaz,¹⁰²⁾ zdá se, že nakonec byla umístěna v parku samostatně a lze ji ztotožnit se sochou jmenovanou dnes Mars (viz obr. 16).¹⁰³⁾ Ještě roku 1917 Adolf Wenig, autor první monografie o veltruském parku, nazývá tuto sochu „Genius válečné slávy“ a tvrdí, že byl přivezen do Veltrus roku 1830 a v levé ruce prý mívá troubu.¹⁰⁴⁾ Dále víme, že socha byla poškozena v roce 1947 – někdo urazil hlavu od trupu těla a současně urazil více jak polovinu prilby a část levé ruky.

Hlavu a ostatní uražené části nechal ležet na zemi.¹⁰⁵⁾ Socha byla opravena v roce 1951.

Socha Marse nesporně vykazuje nápadné shody s jinými plastikami Václava Prachnera. Jmenujme např. jeho znázornění ozbrojených mužů s prilbami na náhrobku R. Tomáška v Olšanech, k němuž se dochoval Berglerův návrh z roku 1816.¹⁰⁶⁾ Jelikož v tvorbě Prachnera výrazně převládají funerální plastiky, rozšiřuje socha válečné slávy naše znalosti o menší skupině jeho děl odlišného charakteru, do níž dále patří proslulá „Tereška“ (alegorie Vltavy na kašně při severní části Clam-Gallasova paláce v Praze) z roku 1818 či plastická výzdoba pomníku generála Colloredo-Mansfelda ve Varvažově z roku 1825. Zvláštním případem je tzv. Prachnerova stéla z roku 1822 – byla zhotovena do romantického parku pasovského biskupa Leopolda Leonarda Thuna při usedlosti Cibulka v Košířích, ale je vlastně volnou replikou jistého staršího náhrobku.¹⁰⁷⁾

102) Nepodařilo se nalézt ani předlohy Josefa Berglera, ve sbírkách Národní galerie v Praze.

103) Fotografie, publikovaná v tomto článku, byla úmyslně pořízena pod úhlem, v jakém by sochu spatřil člověk, přicházející ke schodům do pavilonu Marie Terezie.

104) A. Wenig, o. c. v pozn. 2, s. 26.

105) NA Praha, fond Státní památková správa, kart. 586.

106) T. Bulionová-Kubátová, o. c. v pozn. 50, s. 166 a obr. 7 na s. 164.

Obr. 16: Veltrusy, socha zvaná Mars, dříve „Genius válečné slávy“, v parku (foto P. Načeradská, 2012).

Dokončení památníku za Jindřicha Chotka

Jindřich Chotek tedy nakonec opustil myšlenku templu válečné slávy a památník Marie Terezie jednoduše dokončil tak, že místo sochy umístil doprostřed památníku pouze pylon, s vsazeným medailonem Marie Terezie. Tento medailon se poprvé výslovně zmiňuje v nařízeních Jindřicha Chotka ve věcech parku z roku 1850 (*„Medailon v templu Marie Terezie se natře bronzovou barvou“*)¹⁰⁸ a dnes je bohužel ztracený. Díky pozdějším popisům¹⁰⁹ a starším foto-

107) V. Petrowský, Některá nová zjištění o plastikách na košířské Cibulce, Staletá Praha XVI, 1986, s. 217–228.

108) SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 277, sign. Oec XV / fasc. II, Zámecká zahrada a park, 1793–1891, kart. 100. Spis č. 23.

109) NA Praha, fond Fideikomisní spisy, kart. 1233, 1234. Pozůstalostní inventáře z let 1895 a 1911.

grafiím (viz obr. 17) víme, že na něm bylo poprsí Marie Terezie. Hrabě Chotek přitom zvolil podobiznu císařovny v závoji vdovy – tak, jak ji známe z Widemanova portrétu na pamětních mincích, ražených po smrti jejího manžela, Františka I. Štěpána Lotrinského (viz obr. 13). Na druhé straně pylonu, směrem k studni na hrázi, byl vsazen rovněž kulatý medailon, s dedikačním textem, psaným kapitálou: „IOH(ANNES) RVD(OLPHVS) / COM(ES) CHOTEK / M(ARIAE) THERESIAE / IMP(ERATRICI) AVG(VSTAE)“, tj. „Jan Rudolf hrabě Chotek Marii Terezi, vznešené císařovně“.¹¹⁰

Budovu památníku bylo samozřejmě nutno průběžně udržovat, a tak čas od času narazíme v archivu velkostatku na zprávy o opravách. Stavba nejvíce

trpěla zatékáním dešťové vody. Ve zprávě veltruského úřadu z 6. května 1825 se uvádí: *„Do klenby památníku Marie Terezie proniká voda, a je proto této solidní budově velmi škodlivá. V roce 1824 měla být tato upravena, a sice pokrytím římsových desek pocínovaným (bílým) plechem, což se však při těch stavbách a předsevzatých opravách, které se v tomto roce zastavily, také nestalo.“* Po straně připsaná odpověď: *„Tato nutná oprava ať se provede“*.¹¹¹ K oplechování tehdy nakonec nedošlo, ale v prosinci 1825 se alespoň provedlo *„tmelení měděné střechy u památníku Marie Terezie“*.¹¹²

110) Zkracovací znaménko – tečka na dolní lince. Čtení písmen „IMP.“ podle fotografie nejisté, ale odpovídá kontextu.

111) SOA Praha, o. c. v pozn. 12.

112) SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 549, Hlavní kniha peněžní, 1825.

Obr. 17: Veltrusy, pavilon Marie Terezie, medailony vsazené do pylonu uprostřed pavilonu, dnes nezvěstné: a – s podobiznou císařovny Marie Terezie; b – s dedikačním nápisem (a: foto Hrabec, 1988, archiv NPÚ ÚOPSC v Praze; b: fotografie ze soukromé sbírky).

V květnu **1830** Chotkův stavební správce Antonín Arche znovu předložil návrh na oplechování problematických částí střechy: „Památník Terezie. Za účelem zabránění pronikání vlhkosti nelze zde navrhnout žádnou jinou odpovídající a trvanlivou opravu, než patřičně zachytit a zakrýt vyčnívající římsy bílým [tj. pocínovaným] plechem. Všechny ostatní návrhy jsou sice levnější, ale žádný nezaručí dlouhou životnost [...]“. Pod plech se mělo udělat šalování z prken, jak Arche navrhoval již v rozpočtu z října 1822. Celá oprava měla stát 363 zlatých – a jak vyplývá z následující zprávy, byla konečně provedena.

V březnu **1831** totiž hospodářský úřad navrhuje u památníku Marie Terezie „část nově [!] pokrytou plechem i s podstavci třikrát narudle [rötlich] natřít olejovou fermeží [...]. Oprava poškozené římsy a celkový nátěr zvenku i uvnitř [...]“.

Ve stejné době byl ke schválení předložen mj. též rozpočet na „Posezení u studně u památníku Terezie: Nová konstrukce i s vnějším obložněním od tesaře [...], Truhláři za vnější ozdobení i s nátěrem, materiálem a mzdou za práci [...], Kováři za skoby a hřebíky [...], Materiál [...]“.¹¹³⁾

Že i vlastní budovu památníku užívala vrchnost při svých letních pobytech, ukazuje seznam zařízení parku z téhož roku. Podle něj se u památníku nacházela 2 kanapata a 1 čtyřúhelný stůl.¹¹⁴⁾

Když byl po smrti Jindřicha Chotka († **1864**) sepsán pozůstalostní inventář, byla budova popsána takto:

„Tereziin chrámek je památník, provedený architektonicky korektně z opracovaných kamenů v čistě římsko-dórsském stavebním slohu a ležící pod všestudským mlýnem na volném a oválném, parkem obklopeném terénu, se 4 obloukovými otvory, jejichž nárožní pilíře jsou ozdobeny každý 2 volně stojícími kanelovanými sloupy, spočívajícími na vysokých podstavcích. Půdorysem tohoto monumentu je čtverec o délce i šířce 3 sáhů 2 stop a památník je ve své úměrné výšce, korunovaný architrávem, vlysem a římsami, uzavřen kopulí krytou plechem. Dvěma obloukovými otvory se vždy po 4 kamenných stupních vystoupí do vnitřku tohoto chrámku, který je vydlážděn kamennými deskami, má jednoduchý rákosový strop a je mezi 2 dalšími obloukovými otvory obehnán kamennými balustrádami. V prostředku je však postaven kamenný sloupový postament.“¹¹⁵⁾

Památník Marie Terezie v době Jindřicha Chotka si lze nejspíše představit v podobě, kterou zachycuje nedatovaný

Obr. 18: Veltrusy, pavilon Marie Terezie, Jan Ranzmayer, asi kolem roku 1863 (Ústav dějin umění AV ČR, Sběrka grafiky a kresby, sign. W-C-15/66).

akvarel Jana Ranzmayera ze sbírek Ústavu dějin umění (viz obr. 18). Na rozdíl od současnosti, kdy se terén nachází výše, jsou zde viditelné všechny čtyři schody; také tambur pod kupolí je omítnut, nikoli celý oplechován. Cesty a záhony mají stále úpravu zvolenou Janem Rudolfem Chotkem a za památníkem na hrázi se dokonce nad studní dosud tyčí obelisk. Autor grafiky je znám svou dokumentační pečlivostí a i ostatní jeho vyobrazení staveb ve veltruském parku pro nás dnes mají velkou cenu.¹¹⁶⁾

Pro úplnost ještě dodejme, že ve 20. století prošel památník důkladnou opravou, díky níž se dožil současnosti v téměř původní podobě. Zahájil ji Karel Chotek v létě roku **1927**, pod dozorem a za souhlasu Státního památkového úřadu. Soudobá zpráva uvádí: „Vlys architrávu je vyzdoben reliefy, skoro úplně zvětralými. Nejnutnější opravy pavilonu spočívaly v důkladné obnově krovu dle původního stavu a pořízení nového krytu z měděného plechu.“ Krov byl obnoven podle plánu místního stavitele Václava Šillingera (viz obr. 19). V roce **1928** se pak přistoupilo k opravě zvětralého průčelí; práci provedl Bohumil Kafka (1878–1942), profesor sochařství na Akademii výtvarných umění.¹¹⁷⁾ Obnova pavilonu, podpořená státní subvencí, byla pochvalně zmíněna i ve věstníku *Za Starou Prahu*.¹¹⁸⁾ V novější době byl pavilon zvenku i zevnitř nově omítnut.

ZÁVĚREČNÉ ZHODNOCENÍ

Výzkum k dějinám pavilonu Marie Terezie znovu ukázal na nezastupitelný význam archivních rešerší. Mimo ji-

113) SOA Praha, o. c. v pozn. 88. Spis č. 15.

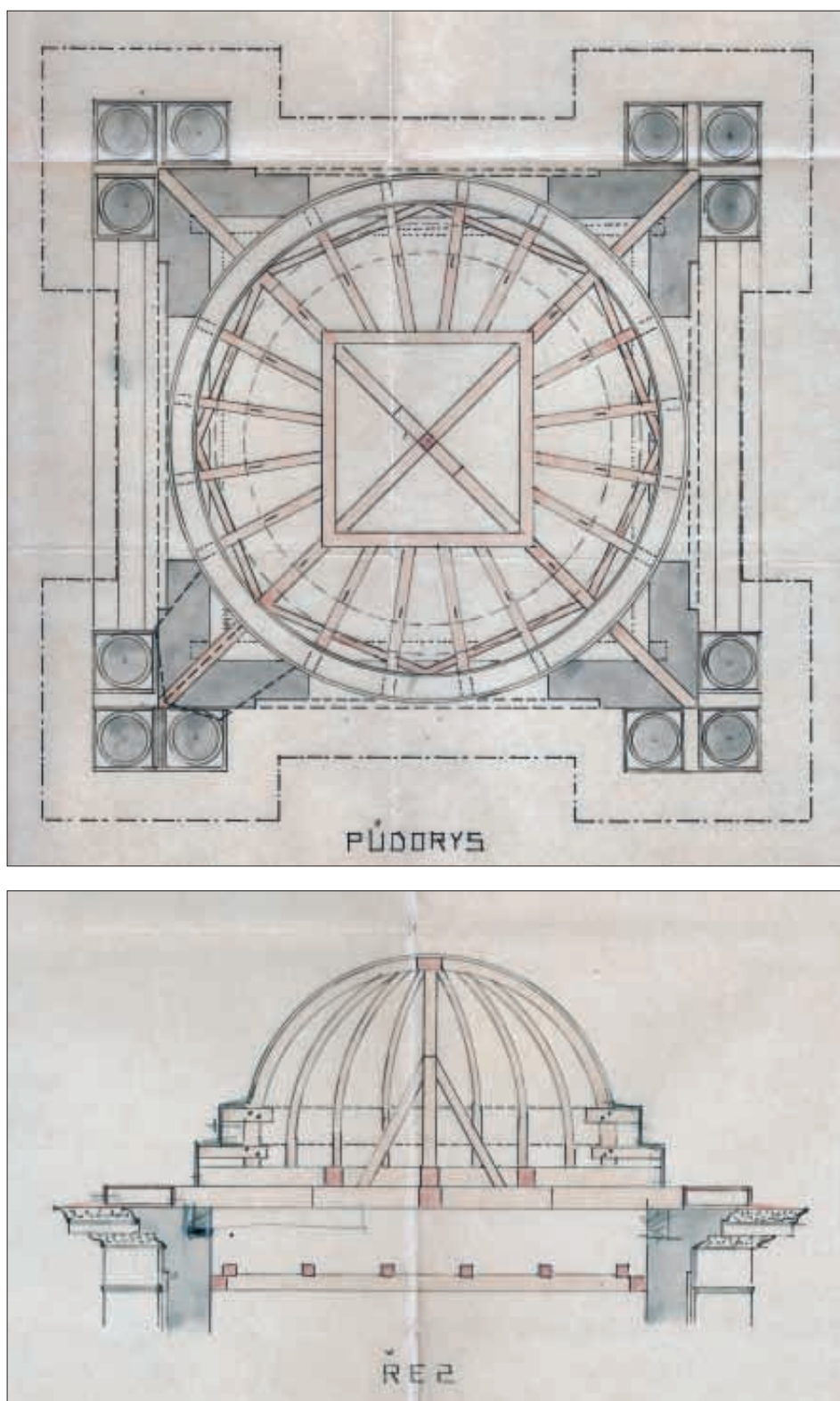
114) SOA Praha, o. c. v pozn. 108. Spis č. 4.

115) NA Praha, fond Fideikomisní spisy, kart. 1231. Protokol z roku 1865 – příloha č. 15, nyní nezvěstná, překlad z němčiny PhDr. Pavel Zahradník (r. 2004).

116) K osobě autora viz: J. Lencová – M. Halata, *Veltruské veduty Jana Ranzmayera ze sbírek Ústavu dějin umění AV ČR, Umění XLVI*, 1998, s. 565–571.

117) NA Praha, o. c. v pozn. 105.

118) *Za Starou Prahu*. Věstník pro ochranu památek XII, č. 4–5, 1928, s. 27–28.

Obr. 19: Veltrusy, plán na obnovu krovu z roku 1927, Václav Šillinger: a – půdorys; b – řez (NA Praha, fond Státní památková správa, kart. 586).

né byl i příležitostí metodicky si ukázat, jaké druhy pramenů lze k dějinám aristokratických, voluptuárních objektů využít. Údaje, které nám přinášejí rozpočty, účty, pravidelné zprávy ředitele panství a stavebního ředitele majiteli velkostatku, osobní korespondence, pracovní poznámky a písemné příkazy šlechtického stavebníka atd. atd. jsou různé povahy, mohou se překrývat, doplňovat či někdy i lišit,

především však jsou nezbytné k tomu, aby měl dosažený obraz skutečnosti co nejméně mezer a nedošlo k jeho zkreslení a mylné interpretaci.

V našem případě bylo díky archivním rešeršům možné podrobně vylíčit celý proces vzniku návrhu stavby a objasnit všechny složité peripetie jeho následné realizace. Byla doplněna bílá místa týkající se vročení pavilonu a jeho autorství. Tyto otázky jsou dnes nejen jasné, ale naprosto nadstandardně můžeme sledovat postupnou formulaci celého návrhu se všemi následnými změnami a úpravami. V dějinách umění se často hovoří o roli šlechtických stavebníků při zadávání a realizaci staveb. Tato role je ovšem většinou jen tušená, na základě nepřímých dokladů. Málokdy ji můžeme postihnout přesněji. Pavilon Marie Terezie se stal skvělým příkladem, hlubokou sondou do konkrétního vztahu, jaký mezi sebou měli stavebník Jan Rudolf Chotek, autor projektu Georg Fischer, ředitel chotkovských staveb Johann Philipp Joendl a další. Viděli jsme, že Jan Rudolf Chotek do celého procesu vzniku návrhu a jeho realizace zasahoval více než aktivně, a to do takové míry a hloubky technických detailů, že bychom jej snad mohli dokonce považovat za spoluautora pavilonu. Na mnoha místech předchozího textu jsme mohli sledovat živé debaty mezi hlavními aktéry, které všem, kteří se dnes podílejí na stavební obnově kulturních památek, musí přijít nesmírně současné. Úvahy na různá témata, jako je například ochrana stavebních detailů před povětrností, provázená neustálými stesky na prodražování stavby a potíže na stavbě, poskytují spolu se způsobem řešení všech těchto problémů plastický obraz dobové stavební praxe. Půvabný je pak spor mezi Janem Rudolfem Chotkem a Johannem Philippem Joendlem o to, zda má zůstat budova otevřená, nebo má být pro ochranu uzavřena mříží či dveřmi. Velmi pěkně ilustruje skutečnost, že některé problémy jsou věčné a že ideální představa o architektonické dokonalosti naráží v každé době na prostou realitu, která bývá tomuto ideálu obvykle dosti vzdálena.

Všechny tyto nanejvýš zajímavé poznatky nás utvrzují v přesvědčení, že i když do standardního stavebněhistorického průzkumu není zdaleka nutné pojmout všechny v archivu nalezené informace, mohou mnohé z nich prohloubit naše znalosti i v obecnějších souvislostech a přispět k hlubšímu pochopení stavby a kontextu, ve kterém vznikala. V odůvodněných případech tedy není od věci předložit odborné veřejnosti tyto materiály v širším rozsahu, jako východisko k dalším, různě zaměřeným studiím. A zvláště

v případě chotkovských staveb by bylo velkou škodou nevyužít bohaté, obsáhlé zachované prameny všeho druhu, které nám nepochybně přinesou ještě spoustu zajímavých informací k dějinám veltruského areálu. Zároveň – a vlastně především – je však třeba na závěr vyslovit přání, aby se v mnoha směrech tak mimořádná památka, jakou je pavilon Marie Terezie, brzy dočkala i důkladné a nanejvýš potřebné stavební obnovy.

PAVILLON MARIA THERESIAS IM SCHLOSSPARK IN VELTRUSY HISTORISCHE UNTERSUCHUNG ZUR GESCHICHTE DES BAUS

Im Schlosspark in Veltrusy (Bez. Mělník, Kr. Mittelböhmen) befindet sich der Pavillon Maria Theresias (auch als Monument oder Denkmal bezeichnet), ein offenes Gebäude mit Kuppel über dem quadratischen Grundriss je mit drei dorischen Säulen an den Ecken. Er wurde von Johann Rudolf Grafen v. Chotek (1748-1824) zum Gedenken der Kaiserin erbaut, unter deren Regierung die Familie Chotek eine der vornehmsten Stellen unter dem Adel Böhmens eingenommen hatte. Für den Autoren des Projekts von diesem Pavillon wird oft Matthäus Hummel (†1800) gehalten, nach dessen Entwürfen mehrere andere Bauten im Park erbaut wurden. Eine gründliche Erforschung der Archivquellen brachte neue Ergebnisse herbei und ermöglichte die Entstehung sowie den Bauvorgang erschöpfend zu beschreiben.

Graf Chotek hatte ursprünglich beabsichtigt eine Statue der Kaiserin verfertigen zu lassen; er verhandelte darüber schon 1803 ergebnislos mit den Wiener Bildhauern Johann Martin Fischer und Franz Anton Zauner. Er entschied sich 1808 die im Zusammenhang mit der Adaptierung zum Zollamt abgerissen zu habende Säulenvorhalle der ehemaligen Hibernier-Kirche in der Prager Neustadt zu kaufen. Den Portikus der Kirche ließ 1794 Johann Franz Graf Sweerts-Sporck erbauen, der das gehobene Kloster gekauft und in der Kirche ein Theater betrieben hatte.

Der zerlegte Portikus wurde auf den Schiffen nach Veltrusy abtransportiert; Georg Fischer, Professor der Architektur an der Prager Polytechnischen Anstalt bereitete für den Grafen einen Plan vor, wie diese Steinarchitektur für den Bau des Pavillons zu Ehren Maria Theresias auszunutzen. Die ursprünglich als Geländer der oberen Terrasse dienende Balustrade wurde in zwei Seitenarkaden eingebaut und der Bau wurde mit einer Kuppel über dem dreimaligen Tambur überdacht. Noch 1808 hatte man an der sog. Oval-Wiese im nördlichen Teil der Chotek-schen Insel den Holzrost gelegt, dann wurden die Gründe und Treppen ausgebaut, aber erst 1812 und 1813 wurde das Monument vollendet. Manche Steinmetzdetails mussten zum Schluss vom Steinmetzen Johann Fidler aus Slatina neu hergestellt werden. Die Außendekoration, Ergänzung des Frieses mit neuen Metopen usw. führte der Prager Stuckateur und Bildhauer Ludwig Müller aus. Das Dach wurde 1814 mit Blech bedeckt.

Johann Rudolf Chotek beschäftigte sich auch mit der gärtnerischen Gestaltung der Umgebung des Pavillons. Die ovale Wiese ist an der Westseite mit einem mit Bäumen bepflanzten Damm gegen die Moldau begrenzt; ähnlich auch um der Symmetrie wegen an der Ostseite. Der Damm wurde auch mit Rosen bepflanzt und am alten Brunnen errichtete man eine Fläche zum Sitzen im Freien. Den Brunnen stattete man 1816 mit einem Holzobelisk aus; laut dem ursprünglichen Entwurf sollte er den böhmischen Löwen mit Wappen tragen. Im selben Jahr in-

stallierte man auf dem Pavillondach vier Tonvasen vom Töpfermeister Johann Unterweger aus Prag, und das Gebäudeäußere wurde vollendet.

Was die Innenverzierung betrifft, Graf Chotek beabsichtigte in die Mitte die Statue Maria Theresias stellen und die Decke und Wände mit Stuckaturen und Motiven der Gedenkmünzen dekorieren lassen. Zwei Entwürfe für die Innenausschmückung sind erhalten, der eine vom Architekten Johann Philipp Joendl, dem Chotekschen Baudirektor, der den Pavillonbau von Anfang an beaufsichtigte und notwendige Risse vorbereitete. Der Urheber des anderen Entwurfs ist wohl – anhand der schlecht lesbaren Unterschrift – der Architekt Joseph Kornhäusel. Keiner der Pläne kam jedoch zur Verwirklichung.

Schon 1812 hatte der Graf entschieden das Monument auch mit vier Figuren auszustatten, die hätten auf die Sockel über den Gebäudeecken gestellt werden sollen. Erst 1822 wurde aber der Vertrag mit dem Prager Bildhauer Wenzel Prachner für ihre Verfertigung nach Zeichnungen von Joseph Bergler, dem Direktor der Prager Kunstakademie, unterschrieben. Es handelte sich um vier sitzende Gestalten, die den Kriegeruhm, den Frieden, die Gesetzgebung und die mütterliche Liebe hätten darstellen sollen. Infolge des Todes Johann Rudolf Choteks (†1824) wurde die einzige von ihnen erweislich vollendet und nach Veltrusy abtransportiert. Der Erbe nach Johann Rudolf Chotek, sein Enkel Heinrich, überlegte daher davon, die Statue in den Pavillon aufstellen zu lassen, und den Pavillon in den Tempel des Kriegeruhmes umzuwandeln. Er verwirklichte aber seine Idee nicht und stellte die Statue frei in den Park – die bis heute existierende als Mars bezeichnete Skulptur wird in der älteren Literatur Kriegeruhm-Genius genannt. Statt des Bildwerkes stellte Heinrich Chotek in die Mitte des Pavillons einen Pylon mit dem eingefassten, heute verschwundenen Medaillon – einem Bildnis Maria Theresias mit dem Witwenschleier, wohl nach dem Bildnis Widemanns aus einer der Gedenkmünzen.

In den Jahren 1927-1928 renovierte man gründlich den Pavillon Maria Theresias: der Dachstuhl erhielt seine ursprüngliche Gestalt, das Dach bedeckte man mit dem Kupferblech und die Steinmetzdetails restaurierte der Restaurator Bohumil Kafka.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Veltrusy (Bez. Mělník, Kr. Mittelböhmen), Pavillon Maria Theresias im Schlosspark, heutiger Zustand (Foto P. Načeradská 2012).

Abb. 2: Veltrusy, Plan der Domäne unter Heinrich Chotek. Anton Nechansky, nicht datiert (wohl kurz nach dem Tode Johann Rudolf Choteks). Detail mit der Abbildung der Insel und des alten Moldauarmes (SOA [Staatliches Regionalarchiv] Prag, Fonds Velkostatek [Domäne] Veltrusy, Inv.-Nr. 2831).

Abb. 3: Veltrusy, nicht realisierter Entwurf für den Torbau und die Seiten-

gebäude bei der Schlossparkhaupteinfahrt, Georg Fischer 1808 (SOA Prag, Fonds Rodinný archiv Chotků [Familienarchiv Chotek], Inv.-Nr. 1799, Karton 119).

Abb. 4: Veltrusy, vielleicht der älteste der Pläne zur Umgestaltung des sog. Ovals, mit Plan für die Aufstellung der Vasen auf der Wiese. Nicht datierter Plan, ohne Signatur (SOA Praha, Fonds Rodinný archiv Chotků, Inv.-Nr. 1799, Karton 119).

Abb. 5: Veltrusy, Details vom Plan des sog. Ovals (s. Abb. 4): a – Damm gegen die Moldau, b – Brunnen mit dem Obelisk, c – die den Oval ergänzenden Bäume (SOA Prag, Fonds Rodinný archiv Chotků, Inv.-Nr. 1799, Karton 119).

Abb. 6: Veltrusy, ein Weiterer der Pläne für die Umgestaltung des sog. Ovals rechnet schon mit den aus den Ecken des Monuments vorspringenden Sockeln für die Skulpturen, enthält die Entwürfe für den Weg um das Monument herum, die Blumenbeete an den Gebäudeseiten und bei den zwei freistehenden Vasen (gezeichnet von Leopold Reich, nicht datiert, SOA Prag, Fonds Rodinný archiv Chotků, Inv.-Nr. 1799, Karton 119).

Abb. 7: Veltrusy, Monument Maria Theresias, Friesdekor: a – Südostseite; b – Nordostseite; c – Nordwestseite; d – Südwestseite (Foto P. Načeradská 2012).

Abb. 8: Veltrusy, Monument Maria Theresias, am Fries über den Säulen in den Ecken wiederholt sich das Motiv der Lyra als Allegorie der Musik (Foto P. Načeradská 2012).

Abb. 9: Veltrusy, Entwurf für die Aufstellung des Obelisken über dem schon vorhandenen Brunnen auf dem umgebenden Damm des sog. Ovals: a – Schnitt über den Damm und Seitenansicht; b – Schnitt über das Wasserbecken und Vorderansicht. Der böhmische Löwe mit dem Wappen ist eine Reminiszenz der Darstellung aus den Maria-Theresianischen Gedenkmünzen. Nicht datierter Plan ohne Signatur (SOA Prag, Fonds Rodinný archiv Chotků, Inv.-Nr. 1799, Karton 119).

Abb. 10: Veltrusy, Brunnen auf dem Damm des sog. Ovals, heutiger Zustand (Foto P. Načeradská 2012).

Abb. 11: Veltrusy, Entwurf für die Innendekoration des Monuments Maria Theresias, Autor wohl J. P. Joendl: a – Schnitt über das Gebäude; b – ein Viertel vom Grundriss mit vorspringendem äußerem Sockel für eine der Statuen; c – inneres Gesims (SOA Prag, Fonds Velkostatek Veltrusy, Inv.-Nr. 276,

Karton 100, Sign. Oec XV-I-3).

Abb. 12: Veltrusy, dieser Plan der Gestaltung des sog. Ovals erfasst den Entwurf für den Bau der „3,5 Klafter hohen Umfriedung“ um das Monument herum, wie ihn Chotek 1822 ausgedruckt hat. Legende: links oben „Groß-Moldau“, weiter „Wald“, auf dem „Damm“ der „Springbrunnen mit einem kleinen Obelisk“, mit der „Wiese“ umgeben, zu ihm führt der „Fahrweg“, in der unteren Partie der „Wald“, „Weg“, „Kanal“, dahinter „Obst- und Hopfengarten“. Plan ohne Datum oder Signatur (SOA Prag, Fonds Rodinný archiv Chotků, Inv.-Nr. 1799, Karton 119).

Abb. 13: Eine der kurz nach dem Tode des Kaisers Franz I. Stephan v. Lothringen 1765 geprägten Gedenkmünzen – „Ovalrunder Medaillon“. Sie gehört unter die sog. „Gnadenmedaillen“, mit denen die verdienten Personen beschenkt wurden (Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserin Königin Maria Theresia geprägt worden sind..., Wien 1782, S. 234–236).

Abb. 14: Veltrusy, Entwurf für die Ausschmückung der Decke des Pavillons. Nicht datierter Plan, Autor wohl J. Kornhäusel (SOA Prag, Fonds Velkostatek Veltrusy, Inv.-Nr. 276, Karton 100, Sign. Oec XV-I-3).

Abb. 15: Veltrusy, Entwurf für die Innenausschmückung des Pavillons. Nicht datierter Plan, Autor wohl J. Kornhäusel (SOA Prag, Fonds Velkostatek Veltrusy, Inv.-Nr. 276, Karton 100, Sign. Oec XV-I-3).

Abb. 16: Veltrusy, die Statue im Park, Mars genannt, früher „Kriegsruhm-Genius“ (Foto P. Načeradská).

Abb. 17: Veltrusy, Pavillon Maria Theresias, die heute verschwundenen Medaillons, ursprünglich in den Pylon in der Mitte des Pavillons eingefasst: a – Medaillon mit der Bildnis Maria Theresias; b – Medaillon mit der dedikatorischen Inschrift (a – Foto Hrabec 1988, Archiv der regionalen Facharbeitsstätte des Nationalen Denkmalinstituts für Mittelböhmen in Prag; b – Foto aus der Privatsammlung).

Abb. 18: Veltrusy, Monument Maria Theresias, Jan Ranzmayer, wohl um 1863 (Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der ČR, Sammlung der Grafik und Zeichnung, Sign. W-C-15/66). Abb. 19: Veltrusy, Plan für die Dachstuhlreparatur, 1927. Václav Šillinger: a – Grundriss, b – Schnitt (Nationalarchiv Prag, Fonds Národní památková správa [Nationale Denkmalverwaltung], Karton 586).

(Übersetzung J. Noll)